

Tesi doctoral presentada per En/Na

Fèlix VILLAGRASA I HERNÁNDEZ

amb el títol

**"Francesc Xavier Llorens i Barba: cultura
i política a la Catalunya del segle XIX"**

per a l'obtenció del títol de Doctor/a en

HISTÒRIA

Barcelona, 28 d'abril de 2006.

Facultat de Geografia i Història
Departament de Història Contemporània

UNIVERSITAT DE BARCELONA

III

L'ENTORN SOCIAL DE LLORENS I BARBA. EL SEU MESTRATGE

A.- Cercles personals i socials

Els viatges de Llorens a través de la correspondència

A través de l'epistolari de Marià Aguiló, Josep Maria Quadrado i la carta des d'Ateca a Manuel Milà es poden reconstruir alguns dels viatges de Francesc Xavier Llorens i que constitueixen uns dels documents que més ens permeten apropar-nos a la seva personalitat humana, fora de la formalitat acadèmica, i moral per la qual ha arribat fins a nosaltres. El contacte amb altres terres i altres cultures desperta en el professor universitari –que s'havia iniciat com a docent de Geografia- la seva part sensible; un Llorens més real i relaxat que, tot i això, no deixa de mostrar-se com un bon observador que s'enriqueix amb tot allò que passa pels seus ulls i desperta la seva curiositat tant a nivell emotiu com intel·lectual. És, sobretot, en les cartes que adreça a Aguiló on utilitza un llenguatge més cordial, més obertament romàntic, amb la confiança que dóna l'íntima amistat que els unia, en un grau més alt que amb la resta de corresponents epistolars de què hem pogut tenir notícia.

Llorens va viatjar força durant els períodes vacacionals, un cop assolida la seva posició com a catedràtic. No podem saber amb exactitud les dates de tots els seus periples per la falta de punts de referència. Solament les cartes enviades als amics són la prova d'aquests viatges, o les referències fetes als mateixos amb posterioritat. Per exemple, en carta del 25 d'agost de 1852 a Aguiló diu: “Es casi seguro que iré a Calatayud y desde allí a esa [Mallorca]. Tengo ánimo de volver a ver Toledo y visitar Ávila y Segovia, tal vez os sea posible procuraros con tiempo algunas recomendaciones, si es que os place

ser compañero mío de viaje.”¹ Dos meses més tard recomana al seu amic, amb un fervor inhabitual en les seves comunicacions, de forma gairebé poètica, que estengui la seva estada al centre de la península fins a terres granadines:

“concluyo pidiéndoos ardientemente que antes de volver vayáis a mi Granada; el viaje, es casi de balde; tiempo no necesitais mucho y todavía podéis gozar de lo que no habéis visto ni gozado. No podéis figuraos el placer que tendré si escuchais mi consejo. No me olvidéis al recostaos en el mirador del jardín de Lindaraja, al penetrar en el encantador verjel del Generalife; y cuando subiéreis al Cerro de San Miguel, recordad que allí teniendo Granada a mis pies, perdiéndose la vega entre los vapores de una tarde que fenecía y luciendo sobre su peana la Alhambra como una ascua de oro, yo os buscaba para que compartiérais conmigo tan inefable gozo. Nadie mejor que vos puede traerme nuevas de mi amada. Por Dios id a Granada.”²

És aquesta la primera prova que tenim de la passió que van despertar en ell les reminiscències de la cultura araboislàmiques encara molt presents en algunes zones de la península. Aquest gust per l'exotisme oriental tan a l'abast de la mà no era ni de bon tros una excentricitat d'erudit, car entroncava perfectament amb l'interès que sentien les elits culturals i polítiques de l'Europa occidental envers tot allò que procedia o que es referia als pobles anomenats “orientals”, de del proper món islàmic fins a l'Índia, la Xina o el Japó. El palestí Edward W. Said³ va estudiat a fons aquesta onada d'“orientalisme” que fascinà els europeus del segle XIX, sobretot arran de la conquesta d'Egipte per part de Napoleó a finals de la centúria anterior. L'aproximació parcial, romàntica, folkloritzadora, de què tantes mostres va donar la cultura europea, tingué com a principal objectiu “alteritzar” i reduir aquells pobles. L'estudi de les civilitzacions d'aquell Orient mític cercava popularitzar entre la ciutadania occidental la coneixença dels seus elements més simbòlics i crear una consciència cultural que afavorís l'apropiació del llegat d'aquells pobles i facilités l'expansió imperial amb finalitats pràctiques, és a dir, polítiques i econòmiques, com va succeir amb motiu de la construcció del canal de Suez projectat per Ferdinand de Lesseps -cònsol de França a

¹ F.X. Llorens i Barba: *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, editades per Àngel Aguiló, “Revista de Cataunya”, 1926 p. 48.

² *Ibid.*, pp. 49-50. En una del 2 de setembre (p. 48) es referia a la ciutat andalusa amb la grafia fonètica de la forma de pronunciació autòctona: Granâa.

³ Edward W. Said: *Orientalisme*, la primera edició anglesa aparegué en 1978.

Barcelona durant els fets de la Jamància-, inaugurat el 1869, que va significar l'increment de la penetració europea en el món "oriental" i que va ser celebrat arreu amb l'estrena en els principals teatres d'òpera de la cèlebre *Aida* de Verdi.

Durant 1853, potser amb motiu de la inauguració del museu erigit a Balma en la seva vila natal feta el 31 d'octubre d'aquell any, Llorens i Milà degueren viatjar junts a Vic, segons dedueix Manuel Jorba d'una anotació en el *Libro de Notas* de Milà que conserva la Biblioteca Menéndez Pelayo⁴.

El mes de juny de 1855 Llorens va fer un viatge per terres llenguadocianes que no va arribar a impressionar-lo prou. A més, féu a Aguiló una apreciació sobre la llengua on s'evidenciava el nivell de degradació a què l'occità es veia sotmès a causa de la diglòssia provocada per la llengua francesa en procés de definitiva imposició. En canvi, el viatger retenia en la seva memòria l'impacte que li havia causat el descobriment de l'Espanya "morisca":

"El paso de los Pirineos me hizo un efecto soberbio. No obstante, no me hizo olvidar la bajada de Despeñaperros. Este rincón de Arles es deliciosísimo: tiene montañas de una estructura para mí del todo nueva; pero mejor vejetación he hallado en Coui y en Lanjaron. Ala Akbar! Las bellezas del Languedoc no pueden mantener su brillo junto al vivo resplandor de los tesoros del Handalos. Me ha hecho una impresión dolorosa ver la corrupción de la lengua de este país: es un cuerpo en putrefacción".⁵

Durant el març de 1856 va viatjar cap a Madrid a través de València, com era usual fer en aquells temps. La irregularitat d'aquest desplaçament, en ple curs acadèmic, degué quedar coberta per un permís per malaltia que li concedí la Direcció General d'Instrucció Pública, una còpia del qual es troba en el seu expedient acadèmic⁶. Romangué uns dies per terres valencianes i escriví des d'Alzira fent les següents apreciacions a Aguiló:

"Como puedo dejar de escribirte desde Algezirah al Xucar [Alzira], Mariano, si estoy entre palmeras y bosques de naranjos, rodeado de caras africanas y gozando de la

⁴ Manuel Jorba: *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, p. 90, nota 61. En el *Libro de Notas* apareix el viatge a Vic de l'any 1853 amb la indicació "Balma: Llorens".

⁵ F.X. Llorens i Barba: *op.cit.*, p. 51.

⁶ Veure DOCUMENT 11.

primera impressió de viatge que ha borrado los surcos de mi mohina frente! Pero los ojos, por Dios, los ojos de esas morenas que hoy que es día de mercado salen a achicharrar a quien se atreva a cruzar con ellas una mirada curiosa y calurosa. Envuelto en un jaique argelino que me prestó Perico voy discurriendo por entre esta gente que juega al toro llevando navajas por astas.”⁷

I seguint amb el clima exòtic que dóna a la carta, aquesta és signada amb el nom d’Aben Llorens, cosa que sembla una dedicatòria indirecta a Joan Cortada, que amb el pseudònim “Aben Abulema” signà alguns articles periodístics anys abans. Un cop arribat a Madrid, segueix mantenint la forta impressió que el paisatge arabesc del País Valencià ha deixat en el seu estat d’ànim, i ho descriu amb humor:

“[...] ya senté el pié en Alcalá y en la Montera y me he pavoneado por el Prado fumando los excelentes puros que me diste; ya estoy transformado en todas mis partes, si se exceptúa la lengua, que peor hablo el castellano aquí que no lo hablaba en Cataluña. He traído la vista perdida del mucho mirar en Algezirah Xucar [Alzira] y en Medina Schateba [Xàtiva]. Compare, yo me hago moro sin remedio.”⁸

Aquí Llorens acusa la comparació de la seva parla castellana, d’origen català, amb l’accent i lèxic castís de la capital estatal, cosa que, com veurem més endavant, no li ocasionava el més mínim complex, a diferència de molts altres catalans que es mimetitzaven tant com podien entre els cercles elegants i de poder de la cort. Al contrari, el que atreu a Llorens és l’espontaneïtat, la barreja de sensualitat i lleugeresa que sembla animar la gent i el paisatge, i que contrasta amb el rigor transcendent, feréstec, de les terres del nord peninsular. El viatger, animat per l’especial estat anímic que produeix l’abandonament eventual del propi medi, sembla disposat a lliurar-se del tot a gaudir en directe dels arquetips fixats en la seva ment a través de les lectures i de les referències dels qui el precediren.

També és present el plaer de confirmar com resten encara vius els exemples del passat històric propi d’unes societats que no han sofert encara grans variacions externes, car les formes arquitectòniques, les característiques ètniques i els altres elements que apel·len

⁷ F.X. Llorens i Barba: *op.cit.*, p. 53-54.

⁸ *Ibid.*, p. 54.

al passat musulmà d'aquelles zones peninsulars, Andalusia i el País Valencià especialment, constitueixen un dels principals factors de l'herència històrica dels pobles hispans. Aquesta particularitat col·lectiva, tot i que irregularment repartida, era percebuda per Llorens com quelcom característic de la cultura hispana que la distingia de la resta de pobles cristians.

A Madrid el retingueren diversos afers burocràtics, entre ells aconseguir mitjançant l'amistat amb Figuerola la promoció de Marià Aguiló dins del cos de bibliotecaris. La seva intenció era passar després a Andalusia: “A primeros de mayo tomo el tolle; a la feria de Mairena (si llego a tiempo) a la de Córdoba; al Corpus de Granada y aquí se acaba el sainete”. Finalment va fer estada solament a Granada. “Esta mañana te estaba deseando para que compartieras conmigo el inefable goce del Generalife y Valle del Darro”, escriu a Aguiló. En aquesta ciutat va poder gaudir del tipisme popular aportat per la població gitana: “He visto un baile de gitanas que me ha llevado el alma: la vera efigie de la Gitanilla de Cervantes. El gitano que guiaba a las mozas, la vieja garduña, una de aquellas que se llama Ana; en fin no puede darse mejor exhibición plástica-musical de la entrada de preciosa en Madrid.” I acaba la carta confessant que s'està reconciliant amb la sarsuela «desde que oí en este teatro de formas semi-árabes el bolero “niñas que a buscar flores vais a Granada / no paséis por la Sierra del Alpujarra”»⁹

Aquests paràgrafs constitueixen la prova més evident que Llorens es trobava profundament lligat a aquest corrent “orientalista” que a Catalunya, com a la resta d'Europa, reviscolà amb el Romanticisme. No degué ser poca la influència que Llorens (no oblidem que va actuar destacadament com a professor de Geografia a la Universitat) i la resta de la societat catalana i espanyola vinculada a la producció cultural reberen d'obres com la iniciada a partir de 1839 per Pau Piferrer¹⁰ i el dibuixant Francesc

⁹ *Ibid.*, p. 156.

¹⁰ Claudi Mas i Jornet dona notícia d'un manuscrit de Piferrer sobre història de Vilafranca del Penedès extraviat: “Un dels qui primer vingué amb els germans Milá [a passar les vacances d'estiu a Vilafranca vers 1842] fou llur íntim amic En Pau Piferrer, qui recorregué la comarca visitant els principals monuments escampats per élla i escrivint-ne apuntes que abia de ampliar en sos *Recuerdos y Bellezas de España*. Llástima que la mort vagi tirar per terra'ls plans del malaguanyat Piferrer, puig ara'ns veyèm privats de les admirables descripcions que de sa ploma segurament aurian sortit, transmetent-nos sa visió de artista, segons li abian suggerit les iglesies i castells qu'en el Penadès cridaren sa atenció. Del quadern de ses notes sobre dits monuments sòls en quedan les referents a Sant Martí Sarroca i a Sant Francesc, per aber-ne tret copia alguns anys després Don Ramón Freixas, a qui En Xavier Llorens i Barba va deixar dit quadern: mes, ans de que'l pogués copiar del tot, sembla qu'En Llorens facilità'l manuscrit a certs excursionistes que recorregueren el Penadès, i res més s'ha sapigut de les notes aqueixes. Per cert qu'en

Xavier Parcerisa (1803-1876), *Recuerdos y bellezas de España*. L'any 1850 apareixia el volum dedicat a Granada¹¹, a càrrec de Pi i Margall, el darrer que féu en col·laboració amb Parcerisa a causa de les desavinences sorgides entre ambdós per la condemna eclesiàstica qui li valgué a Pi la seva participació en la *Historia de la pintura en España*. Finalment fou Pedro Madrazo, amic personal de Llorens, l'encarregat de continuar els volums dedicats a les altres províncies andaluses¹².

L'interès que despertà entre el públic aquesta mena d'obres, situades entre l'erudició historicista i el pintoresquisme, es mantingué durant tot el segle, de forma que l'any 1885 l'editor Daniel Cortezo tornà a publicar l'obra de Pi sobre Granada, Màlaga, Jaén i Almeria, revisada, amb fotografies i noves il·lustracions de diferents autors. El gust per l'exotisme oriental també quedà palès entre el grup de pintors "natzarens" com Claudi Lorenzale o Pau Milà, amb els quals Llorens tenia relació directa, però tingué la seva màxima expressió en el reusenc Marià Fortuny (1838-1874). "L'odalisca", "El cameller", "Marroquí a cavall", "Dinar a l'Alhambra", "Ajuntament vell de Granada" i, sobre tot, la monumental "Batalla de Tetuan" il·lustren aquest interès intel·lectual i geopolític que despertà el món àrab, pròxim físicament i històrica, en una societat que volcà a finals dels anys cinquanta del segle XIX els seus impulsos vers la recomposició del seu perdut imperi per aconseguir la cohesió i la restauració del seu prestigi internacional, procurant desviar l'atenció dels conflictes interns no resolts, els quals aviat tornarien a rebrotar en l'esclat revolucionari de 1868.

En carta del mes de juny d'aquell 1856 adverteix a Aguiló: "Prepárate para el viaje de Valladolid, Salamanca y León, busca relaciones para esos puntos de manera que no haga yo más que llegar, matar las lombrices en honra y gloria de tu restauración y montar en diligencia para la tierra de los sesudos homes". El viatge programat té relació amb la promoció professional de Marià Aguiló, que finalment l'any 1858 va ser

les que s'han conservat, tot i sent senzills apuntes fets a vola-ploma, hi campeja l'estil pintoresc i plè de vida que caracterisa totes les obres de son autor". *Notes sobre'l moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penadès durant el segle XIX*, ps. 45-46.

¹¹ Sobre Granada, la província predilecta de Llorens en els seus periples hispànics, havien vist la llum l'any anterior dues obres que recuperaven parts de la seva història i costums, es tracta del llibre de Manuel Fernández y González *Allah-Akbar, (¡Dios es grande!): Leyenda de las tradiciones del sitio y conquista de Granada*, Lib. de D. José María, Granada, 1849 i del de José J. Soler de la Fuente *Tradiciones granadinas*, Manuel Sanz, Granada, 1849.

¹² Jordi Casassas i Albert Ghanime: *Homenatge a Francesc Pi i Margall, 1824-1901: intel·lectual i polític federal*, Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Barcelona, 2001, p. 93 (nota).

nomenat bibliotecari de la Universitat de València. No n'ha quedat cap constància epistolar d'aquest periple per terres castellanès. Segons la carta del 2 de maig d'aquell any, Llorens, molt amic dels seus amics, acusà en el seu ànim perdre el contacte periòdic amb el mallorquí: “A pesar del propósito que tengo formado de evitar turbaciones de ánimo, me dió tales coces la cólera, que el tranquilo D. Joaquín [Roca i Cornet] hubo de asustarse de mi mal genio”¹³. En la postdata de la metixa especula que Joan Agell, degà de la facultat de Ciències aleshores, influí en el nomenament d'Aguiló per al nou destí. Aguiló retornà a Barcelona tres anys més tard com a primer oficial, i posteriorment director, de la biblioteca universitària.

L'any 1857, durant el mes de juny, trobem Llorens a Palma i de les seves cartes extraiem un parell de consideracions sobre la llengua: “Mañana voy a Felanitx, con un compañero de viaje excelente con quien congeniamos mucho y es castellano. No creas que eso me dañe para saborear la lengua mallorquina que acepto y de la cual gusto en labios femeninos.” Un altre dia escriu sobre la seva qüotidianitat a l'illa i ens desvetlla el poc ús que fa del català en aquelles terres: “¡Yo sono ancora cui!, Mariano mío, navegando viento en popa, teniendo buena comida y buena sopa, sin faltar algunas otras diversiones en que tal vez se zambullera el alma, a no ser por el Angel (Cuadrado) de la Guarda, que la providencia puso a mi espalda. No hablo lemosín sino con tu apreciable familia, lo más del gasto se hace en castellano. Hasta un atlotazo descomunal que se paró ayer con nosotros y que en su vida ha doblado Calafiguera, no tuvo más remedio que hablar en el idioma oficial viendo mi continente de empleado.”

Així, Llorens es mostrava en aquell any molt poc sensible a la realitat de la cultura popular del seu àmbit lingüístic. Es presenta perfectament integrat en la maquinària espanyolitzadora de l'estructura funcional i conscient de la seva autoritat i càrrec davant de la resta de ciutadans. A Josep Maria Cuadrado li comunica el contrast entre la vida a la ciutat i la que ha dut durant la seva estada a l'illa: “Si la compañía de mi familia y la vida de campo que voy a llevar no me quitan la mala impresión que me ha dejado Barcelona, hará preciso que vuelva a la Vall de'n March a templar de nuevo los

¹³ F.X. Llorens i Barba: *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Cuadrado*, editades per Àngel Aguiló, “Revista de Cataunya”, 1926 p. 161.

resortes del alma. No crea V. que exagero: tengo *añoransa* y no de la que se pasa pronto.”¹⁴

Uns mesos més tard torna a escriure a Quadrado: “Si se aclara un poco la turbia atmósfera en que estoy viviendo desde que salté en tierra de regreso de estas Fortunatas [les Balears], entonces daremos un paseo por Establiments y le haré a V. una fiel relación de la borrasca que estoy corriendo”, diu, en record de la seva estada del mes de juny anterior i de les complicacions de la seva vida professional i anímica.

L’any 1860 Llorens torna a Mallorca en viatge d’inspecció acadèmica i pot tornar a visitar el seu estimat amic Quadrado, tot i que aquesta estada oficial no els va permetre gaudir tant com haguessin volgut de la respectiva companyia. En carta del mateix mes de juny fa la següent descripció del seu comiat com a alt funcionari d’ensenyament, que havia anat a prendre exàmens de Geografia als alumnes del col·legi jesuïta Montision: “Pocas veces se habrán visto congregadas en el muelle baleárico tantas personas y tantas ilustraciones, sólo para despedir a un hombre que lleva un reglamento en el bolsillo. Todas las clases, todos los estados, todos los matices estaban allí representados; como si Mallorca entera hubiese querido asegurarse de que partía en efecto el terror de los Cabos y la pesadilla de los Valcanos.”¹⁵

El 25 de juliol de 1861 es troba de viatge per alguns balnearis del País Basc i Aragó per prendre aigües, com era costum entre l’alta societat de l’època. Escriu des de Saragossa al seu íntim Aguiló:

“Querido Mariano, ya me tienes en la capital aragonesa con un calor que se arrima a los treinta y con un humor viajatorio que no desfallece tanto como yo temía. Mañana o pasado voy a Tudela y de allí pasaré a Fitero o a Pamplona.

Ayer pude contemplar el despliegue de la cadena pirenaica de una manera tan sorprendente, que doy por bien empleado el incómodo viaje que trajimos. No te empolvarán en tu vida como lo estuve yo ayer tarde.”

El viatge continua i la següent és datada el 5 d’agost des d’Irun. Llorens gaudeix de la geografia, però la gent li mereix una consideració purament anecdòtica:

¹⁴ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*. Inèdites. Carta nº 1.

¹⁵ *Ibid.*, carta nº 13.

“Mi querido Mariano, te escribo desde este confín de España después de haber hecho un paseo a Behovia y llegado a la mitad del puente que nos separa de los franchutes. He tomado una insolación regular, que ha desaparecido con unas friegas de Cognac y ya me siento en disposición de ir esta tarde a Fuenterrabía y emprender mañana la expedición al Baztan para cuyo alcalde tengo muy buena recomendación. [...] Ahora ya puedes suponer que las vistas de la naturaleza se me comen el tiempo, aprovechando algún hueco para mostrar mi admiración a los buenos tipos euscaldunes que afortunadamente apenas entienden el castellano y se queda todo en una escena mímica.

Me he hecho gran bebedor de sagardua o sea vino de manzana y eso me ha valido las simpatías de los gañanes de estos valles. Solo me falta saber la lengua para pasar por lo que ellos llaman un hombre sabio, que no significa lo mismo que en nuestra tierra.”

Des d'Irun novament envia carta a Aguiló demanant un gir de diners per completar el viatge i segueix descrivint:

“He recorrido estos alrededores que son muy bonitos. Sobretudo Fuenterrabía vale la pena el viaje. Sólo falta recibir la impresión en compañía de un amigo. Hoy he ido a Oyarzun a pié, está a dos leguas largas de aquí y a penas he encontrado a nadie en el camino.

Ayer me encontré con un empleado que seguía el mismo camino que yo, trabamos conversación, fuimos a beber juntos y tuve que oír una gran disertación sobre el modo de cazar muchachas guipuzcoanas. [...] Dile a Sirvent que si voy a Baztán, será porque estoy recordando las alabanzas que me contó que hacía Foronda del tal valle.”¹⁶

En el camí de retorn sojorna uns quants dies a Tarazona, s'acosta al Moncayo i fa reflexions sobre la catedral que “me ha robado el alma, no sólo por la arquitectura que ofrece el mejor contraste que he visto de las naves laterales con la central, sino por el gran número de cuadros y preciosos retablos que contiene”; i compara els paisatges que ve a la vista amb les seves estimades contrades granadines “dicen que esta tierra se

¹⁶ F.X. Llorens i Barba: *op. cit.*, p. 522-523.

parece a Granada; pero amigo, no he encontrado rival para mi tierra predilecta como no sean las colinas de las provincias que tienen la ventaja de dar al espíritu una suavidad que solo se acompaña de tranquilos y agradables pensamientos”.

Escriu també sobre els tipus populars que es troba: “Respecto a la amabilidad vascongada, te diré que para mí le hace ventaja la *bonhomie* de los labradores mallorquines. También aquí encuentro en una parte del pueblo un carácter que me agrada sin que sea cosa de robarle a uno el alma. En lo que se goza con toda plenitud es en los trajes; así en estas provincias como en esta parte de Aragón.”¹⁷

Escriu a Quadrado i reconeix que ha estat utilitzant els seus textos de *Recuerdos y Bellezas de España* com a guia de viatge: “¿qué poco pensará V. que en este viaje sea V mi compañero constante y esté conversando con V. más tiempo del que he podido emplear en nuestras demasiado cortas entrevistas? Pero ya no le extrañe a V. al ver fechada la carta en la ciudad que V. hubiera elegido por patria a no haberle dado Dios otra. [...] He pasado muchos ratos leyendo el tomo de Aragón que, confieso, había hojeado con sobrada ligereza. No he de dejar de decirle que la historia de Zaragoza me parece un *capo lavoro*.”¹⁸

I torna a fer per a Quadrado una valoració del seu periple basc i del caràcter dels nadius:

“Después de los días que he pasado en Tarazona, poco puedo decirle a V. de mi excursión a Navarra y Guipúzcoa. Esta vega, estos monumentos, Verada y Moncayo son un final demasiado espléndido para que recuerde con mucha viveza la primera parte de mi viaje. Con todo los valles del Oria y del Urola han sorprendido mi imaginación de suerte que no se pueden parar en silencio, aún después de haber visto la Vall de'n March. Pero consuélase V. que la hospitalidad de los escualdunes (sic.) me ha hecho regretter la de los baleares. Está V. seguro de que Mallorca ha sido la tierra donde he gozado con más pureza los placeres del viaje.”¹⁹

¹⁷ *Ibid.*, p. 523.

¹⁸ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*, carta nº 20 del 31 d'agost de 1861.

¹⁹ *Ibidem*.

Des del balneari d'Àgreda, a la província de Sòria, on havia arribat procedent de Tarazona, descriu les peripècies d'un trajecte que, segons el seu relat, no devia transcórrer per paratges gaire segurs per al viatger:

“Ha sido una expedición algo aventurada pues la he hecho sin más compañía que un esquilador borjano que toma carga de contrabando cuando se le ofrece y hemos atravesado un camino tan abonado, que hubo que mandar la demolición de una venta que servía de nido a la gente de uña.”

En les cartes del mes de juliol de 1862 a Aguiló es manifesta interessat en desplaçar-se a València per visitar el seu amic, però de moment no es concreta cap data i no ens queda constància que aquest viatge s'arribés a realitzar.

Durant el mes de febrer de 1863, aprofitant un permís de trenta dies de la Direcció General “para restablecer su salud”²⁰, Llorens va viatjar a París acompanyant el seu amic i col·lega Víctor Arnau²¹, casualment director general d'Instrucció Pública en aquells temps, que devia estar passant per un mal moment ja que en la carta a Quadrado Llorens es refereix a “la catástrofe que nos ha tenido tantos días sin pensar ni hacer nada más que consolar al pobre Arnau y a su esposa que han perdido por completo la felicidad terrena”²².

Es lamenta no haver pogut coincidir amb Jaume Pujol, amic i protector de Quadrado, amb qui s'havia d'haver trobat a Amélie. Escriu a Marià Aguiló des de Nimes, on va anar per recomanació d'aquest: “ahora he admirado los monumentos romanos, el sin par

²⁰ Veure DOCUMENT 11.

²¹ Víctor Arnau i Lambea (1817-1892), nascut a Sòria, fou professor de Filosofia als instituts de Calatayud i Sòria; guanyà la càtedra de Filosofia i la seva Història de la Universitat de Granada (1847-1851) en les mateixes proves que portaren Llorens a la de Barcelona. L'any 1851 arribà a Madrid per explicar Ampliació de la Filosofia (1851-1852), passant després a la Facultat de Dret. Destinat a Barcelona l'any 1852, exercí la càtedra de Dret civil, mercantil, penal i procediments administratius. Fou director general d'Instrucció Pública interí durant el Bienni Progressista, subsecretari de Gràcia i Justícia i diputat a Corts en tres legislatures. Rector de la Universitat de Barcelona a proposta del ministre Moyano entre 1857 i 1863, compatibilitzà el càrrec, durant un temps, amb el d'oficial de la Secretaria del Ministeri de Foment, el qual li suposava un sou de 32.000 rals anuals. Nomenat novament director general d'instrucció el 1862, hagué de dimitir com a rector, però el 24-IX-1864 tornà al càrrec en comissió de serveis, compatibilitzant ambdúes funcions fins l'1-X-1865. Col·laborà al “Diario de Barcelona” i fou membre actiu de l'Ateneu Barcelonès. Escrigué *Las doctrinas filosóficas dominantes en el libro de las “Partidas”* i traduí al castellà l'obra de Tissot *Compendio de Historia de la Filosofía*. Fou íntim amic de Llorens, que obtingué la categoria de catedràtic d'ascens durant la seva gestió a la Direcció General, i de Duran i Bas. Expedient de Víctor Arnau, AHUB.

²² *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*, carta nº 22.

S. Trófimo y la elegante iglesia que se está construyendo”. La carta següent, conservada entre les d’Aguiló, és de l’oncle de Llorens, Fèlix Barba, que demana als seus amics i al vicerector de la Universitat notícies del seu nebot, del qual no sap res des de la seva arribada a Lyon.

El 31 de maig de 1864 és datada a Palma una carta a Quadrado, el qual no es devia trobar a l’illa. Llorens tornava a estar en visita d’inspecció i examinador: “Amigo Quadrado, sentado en su poltrona y con la pluma del autor de los Recuerdos, le pongo a V. dos líneas para desquitarme un poco del trato oficial que estoy recibiendo hace diez días, que tal es la fecha de mi desembarco a esta afortunada isla.”²³ En la carta següent demana consell al seu amic per completar l’informe que ha de lliurar sobre la seva visita i que pot tenir conseqüències per un subaltern poc complidor: “Dígame V. qué he de poner en el informe de visita acerca del oficial Arias o como se llame. Estuve dos veces en el Archivo y lo encontré cerrado.”

Camí de Madrid, el 10 de setembre de 1864 escriu des d’Ateca: “Querido Mariano, hace cuatro días que me encuentro en esta en donde tengo aún bastante que hacer. De todos modos me llegaré a Madrid, según te dije, pero será solo para estar allí tres o cuatro días.” El seu germà Manuel residia a Ateca, poble aragonès, on es troba durant el setembre de 1865, però no dóna cap dada de visites culturals al seu amic Aguiló, solament tracta en els seves cartes de qüestions menors i de caire personal.

Des del municipi saragossà de Moros, proper a Ateca, Llorens envia a Aguiló el setembre de 1866 la carta més descriptiva del viatge que ha fet acompanyat de Mañé i Flaquer a terres basques novament:

“Querido Mariano, sería una vergüenza que terminase mi expedición sin haberte escrito: ¡Oh et presidium et dulce decus meum! Por las cartas públicas de Mañé sabrás la mejor parte de nuestro corto viage (sic). Particularmente te diré que yo que había visitado ya a Guipúzcoa no me he debido sorprender de Vizcaya. Sin embargo tuvimos una vista de valle com niebla que podía entusiasmar al primer paisista del mundo. Otros cebos ha habido para los ojos como la vista de la Ria cuando entra en el Océano, algunos valles que nada tienen que envidiar a los de Suiza y finalmente un monumento del siglo XV

²³ *Ibid.*, carta nº 31.

capaz de inspirar una balada a los cultivadores de este género tan delicado. Es una torre de bando o sea una fortaleza de uno de los caudillos del bando gamboino, que se llamaba Salazar. Tuvo ciento y pico de hijos, era un gigante y dejó la medida de su estatura en la puerta de ingreso de la torre principal. Consérvase ésta erguida aún, pero fuertemente agrietada. Está rodeada de doble recinto; el exterior está aun defendido por sólidas troneras; y la yedra hace resaltar el fuerte muro de manera que se puede gozar perfectamente de la triple defensa que ofrece el edificio. Domina un valle que muere en el mar formando una ría lindísima que tiene en su orilla el pueblecillo de Murguiz, todo apaisado de una manera embelesadora. También he podido echar una ojeada en la vida feudal del país, gracias a tu paisano nuestro excapitán general que se constituyó el cicerone de Mañé y por consiguiente me alcanzó a mí también como me alcanzaron en Ciutadella los obsequios tributados a Quadrado. El general nos llevó a Guernica en donde pudimos ver la vida de palacio señorial en casa de su cuñado el conde Montefuerte, heredero de la casa del famoso autor de la Araucana. Este descendiente del épico español está casado con una granadina. [...]

Mañé hablará de lo que es Vitoria y excuso decirte una palabra de la capital alavesa. Sólo diré que conservan la boina. Pasado este ensueño de viaje he venido al prosaísmo de la vida de labriego aragonés y he pagado con suma los buenos ratos que me distrajeran en mi corta excursión.”

El retorn a Vilafranca va haver de retardar-se uns dies a causa del “fuerte temporal de agua que ha causado desperfectos en el ferrocarril.”

L’any següent, el 1867, tornem a trobar Llorens a Ateca, però ja reconeix que aquestes visites al seu germà tenen més de feina que de plaer: “Jo he pasat uns quants dies ben poch divertits pus lo viatge per assumptos no es viatge”, diu en una de les poques cartes totalment en català escrites a Aguiló. En la del 7 de setembre diu: “A Zaragoza vaig veure al Mañé y lo vaig acompanyar fins á Pamplona. Vaig sentir molt deixar-lo, mes no m’era posible acompanyarlo mes enllá”; i després: “Penso anar tres o quatre dies a Madrit y després me detindré a Zaragoza un parell de dias y ajudant Deu arribarem á eixa á posar el burro a la sínia que costará molt de ferlo rodá.” L’estiu de 1869 torna a passar-lo a Ateca, a casa del seu germà com ho testimonien dues cartes, una de l’agost i una altra del setembre.

A part d'aquests viatges fora del Principat, Llorens es desplaça, sobretot en períodes vacacionals, a Sitges i Vilanova. En carta de juliol de 1868 diu a Aguiló: “He passat molts dies entre Sitges i Vilanova, ficat entre notaris y procuradors; y arreglant cosas ben poch agradables, per estari barrejada la memoria del meu cunyat Joaquin (Q.D.T.e.G.)” En altres ocasions refereix que ha estat prenent banys de mar. L'agost de 1870 reclama des d'Arbúcies la presència del seu amic Marià; el setembre del mateix any es troba al balneari de la Puda, al peu de Montserrat, “para que mi madre tome los vahos”, en companyia de l'arquitecte Elies Rogent, de ²⁴ i del pintor Claudi Lorenzale. Un any després és datada la darrera carta a Aguiló des de l'Espluga de Francolí on ha acudit amb el seu nebot a prendre les aigües, com acostumava a fer cada any²⁵.

L'activitat viatgera de Llorens el va permetre, com veiem, tenir una visió més clara de la diversitat de formes i caràcters de què estava feta la realitat social espanyola de l'època. Aquesta possibilitat de conèixer de primera mà un país tan heterogeni no era a l'abast de qualsevol, ja que el passatge de llarga distància en les diligències, els vaixells i els primers ferrocarrils solament estava a l'abast d'una minoria. Si bé és cert que alguns dels viatges obeïen a motius acadèmics (realització d'oposicions), administratius (inspeccions, exàmens, contactes burocràtics), familiars (viatges a Ateca) i terapèutics (balnearis), la majoria es devien al gaudi d'uns dies d'oci en companyia d'amics (desplaçaments a Mallorca amb Quadrado o a Euskal Herria amb Mañé) on el catedràtic es restablia de les fatigues que li ocasionava la feina i la vida urbana –no oblidem que

²⁴ Nemesi Singla apareix a les Actes inaugurals de l'Ateneu Català i Barcelonès, pàgina 23, en qualitat de membre del jurat que havia de valorar els treballs presentats del tema “Cuáles son las causas que han impedido el desarrollo y motivado la decadencia de la industria en España, y qué medios deberían adoptarse para fomentarla”. Fou comptable de l'Ateneu durant els anys 1866 i 1871.

²⁵ El costum d'acudir als balnearis per descansar, prendre les aigües i fer alguna excursió pels paratges veïns va ser una constant de Llorens durant tota la seva vida. Aquest costum ancestral, conservat entre l'aristocràcia i potser reactivat per influència ultrapiriniènca, on els balnearis constituïen durant els mesos d'estiu autèntics cercles de reunió entre les antigues i les noves elits dirigents, intel·lectuals, polítiques i econòmiques, arrelà amb força a Catalunya durant el XIX. Ja en una carta al seu bon amic Marià Aguiló des d'Olesa de Montserrat, de l'agost de 1845 quan tenia 25 anys, Llorens manifesta un esperit clarament romàntic quan planteja el seu projecte de visita cultural a l'entorn del massís montserratí: “Como mis deseos de visitar la montaña con quién lo haga con entusiasmo han crecido, ansioso de sentarme en esos picos que he visto ya confusamente envueltos en negras nubes, y levantándose sobre el monasterio limpios y aéreos cual las agujas de un altar gótico, os recuerdo el propósito de beber juntos las aguas puras del Montserrat y de recordar juntos sus grandezas antiguas y sus tradiciones. Para esto espero que provisto de los apuntes que hubiéreis sacado os pondréis en marcha un día de esta semana avisándomelo a correo vuelto (...)” Francesc Xavier Llorens i Barba: *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, editades per Àngel Aguiló, “Revista de Catalunya”, 1926, p. 43.

ell s'havia criat en la tranquil·litat dels camps penedesencs-. De qualsevol manera, no importa quin fos el motiu que el posés en ruta, Llorens sempre aprofitava l'avinentesa per realitzar excursions a llocs d'interès històric o paisajístic -turisme cultural, en diem avui dia-, els resultats de les quals no deixava de comunicar i recomanar als seus corresponents epistolars posant de manifest, a través de les seves frases més sentides, el plaer estètic que li produïen aquells descobriments. Molts d'aquests viatges eren projectats prèviament a partir de cartes de recomanació facilitades pels amics per disposar d'allotjament particular i per comptar amb els serveis de guies qualificats que l'adreçaven directament als indrets que més interès poguessin tenir per al viatger il·lustrat.

Com veurem més endavant, quan analitzarem l'única obra seva que ens ha arribat impresa, l'*Oració inaugural* del curs 1854-1855, donava molta importància a la recerca dins la pròpia història de les fonts que poguessin configurar el caràcter del pensament indígena, l'esperit nacional, seguint les doctrines herderianes, i que posaria de manifest l'existència de realitats diverses procedents de les diferents comunitats que conformaven el territori polític espanyol. En Llorens és més apreciable aquesta tendència a acostar-se a allò propi i desconegut, a experimentar les impressions internes que li evoquen les terres i les gents pertanyents, gairebé, a una civilització diferent de la pròpia, tot i trobar-se en el mateix àmbit polític, que no pas l'observació de l'"altre", amb voluntat d'apropiació i reducció que critica Said. Posteriorment alguns d'aquests elements de l'Espanya més "arabitzada" han estat incorporats, potenciats i explotats com a símbols d'una hipotèticament genuïna nacionalitat espanyola.

Tot i que no coneixem de Llorens cap crítica explícita al centralisme –però sí al burocratisme que implica- implantat pel liberalisme espanyol desemònic, sí podem afirmar que, dels seus contactes amb els diversos pobles ibèrics, Llorens va obtenir una marcada sensibilitat per les característiques locals que els diferenciaven, però que alhora afirmaven en ell la demostració d'un sentit existencial comú a totes les comunitats i individus, tot i que interpretat amb paraules i formes d'adaptació diverses. Seria allò que després s'ha definit com la "pluralitat dins la unitat", o el que altres han qualificat més taxativament com "la plurinacionalitat" dels pobles hispànics.

Malgrat no defugir la idea que aquests pobles constituïssin una nació conjunta, a partir de les lluites que havien dut a la seva unificació, Llorens era conscient dels forts contrastos existents entre les diverses zones del territori, però mai en deduí la necessitat d'establir sistemes d'organització administrativa separats o autònoms. Ans al contrari, sempre l'hem vist actuant disciplinadament com a alt funcionari –amb les queixes admissibles que pot produir tota activitat jerarquitzada-, seguint les consignes “nacionalitzadores” que l'estratègia del liberalisme moderat imposava, però alhora respectuós amb totes les diversitats típiques i arquetípiques –fossin o no del seu gust- que eren pròpies de les diferents comunitats peninsulars, ja que era en aquestes característiques, detectades sovint en converses amb la gent més modesta, producte de la història i de l'adaptació d'aquells pobles al llarg del temps, el substrat on calia trobar les arrels de la idiosincràsia hispana i el seu l'esperit nacional.

Però Llorens, més enllà de la recerca dels testimonis sobre el mosaïc de tipus, formes, llengües i caràcters que llavors –més que no pas avui- constituïen la realitat dels pobles hispànics, allò que devia percebre, sobretot en les seves visites a les terres del sud, era l'existència d'un factor espiritual molt diferent del que existia aleshores entre la població urbana, tant pel que feia als valors morals i ètics de la burgesia comercial i industrial com als del sector obrer en procés de proletarització. La pervivència en el sud de les formes de vida creades pel feudalisme, la poca penetració del sistema econòmic liberal, malgrat els canvis polítics, mantenien arrelats els costums i la cosmovisió d'un món de senyors, clergues i camperols, una economia basada en l'agricultura i una resistència als canvis que donaven al foraster la impressió d'una quietud milenària.

És aquest context, proper a l'ideal medieval del romanticisme conservador, on s'entén l'atracció que els intel·lectuals desenganyats del liberalisme, defensors de les essències de la tradició catòlica –real o fabricada-, sentien per aquests testimonis vivents d'un passat que se'ls figurava més gloriós, en relació directa amb el que es considerava l'antic ordre i que contrastava amb el segle convuls que vivien. La transpersonalització, un tant *snoob*, que hem vist assajar a Llorens en alguns moments, i la més evident de Joan Cortada-Aben Abulema d'alguns articles periodístics, té a veure amb aquesta identificació del món araboislàmic amb el manteniment d'un ordre social, d'una estructura política i d'una cohesió espiritual que presuposaven servada de les

convulsions del món modern, i l'essència del qual havia perviscut en les antigues terres del Califat cordovès malgrat l'expansió dels pobles cristians del nord peninsular.

La identificació de Llorens amb aquesta idea de l'espiritualitat musulmana sembla seguir les passes del seu company, Cortada, que criticava algunes de les actituds de la nova societat cristiana, aferrada als valors materials burgesos i proletaris, des de la talaia figurada d'un espiritualisme orientaltzant adquirit més de les lectures d'autors romàntics com Walter Scott²⁶ i d'articles en revistes europees especialitzades, que no pas d'un coneixement directe.

Les cartes de Llorens a Quadrado: més enllà de l'afinitat ideològica

Els fons de la Fundación Menéndez Pelayo de Santander conserven la correspondència de Francesc Xavier Llorens i Barba (1820-1872) a Josep Maria Quadrado i Nieto (1819-1896) entre els anys 1857 i 1871. Formen un total de cinquanta escrits de diversa extensió que es troben entre els catalogats dins els "Papeles de Quadrado", aquells que l'intel·lectual menorquí llegà, en morir, al seu amic Menéndez. La relació personal de Llorens i Quadrado pot ésser resseguida durant aquests catorze anys tant en les qüestions més íntimes com en altres que van des de la preocupació pels amics comuns fins a la valoració d'alguns afers públics. Totes les cartes referides aquí es troben transcrites en el DOCUMENT 57 de l'Apèndix Documental del present treball.

Tot això, però, fet des de la immediatesa de la lletra escrita, sovint amb la ploma apressada i inquieta, característica dels textos de Llorens, que es pot atribuir a les afeccions oculars que patia, i que perjudicaven greument la seva cal·ligrafia ("*Mis ojos están como se lo dice a V. la letra.*")²⁷; durant 1862 els problemes als ulls ("*Mi estimado amigo, aunque estoy resentido de la vista no quiero dejar de escribirle a V. unos renglones*")²⁸) podien haver estat el motiu que limità a una sola carta la relació amb el seu corresponsal. Uns mesos més tard, el febrer de 1863, Llorens va haver de demanar un permís per restablir la seva salut; dos anys més tard, Quadrado solament

²⁶ Antoni Puig i Blanch traduï al castellà *El Talismán*, de Scott, durant el seu exili anglès l'any 1926.

²⁷ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*. Inèdites. Carta de març de 1871.

²⁸ *Ibid.* Carta de març de 1862.

rebé un breu escrit de Llorens durant el mes de novembre on tornava a queixar-se de la seva salut ocular (“*El estado de mi vista y la esperanza de verle pronto me hacen concluir esta carta*”).

Josep Maria Quadrado havia nascut a Ciutadella (Menorca). Orfe de pare als pocs mesos de néixer, va fer els primers estudis amb els jesuïtes del col·legi Montission on de seguida destacaren els seus dots literaris. L’ambient familiar, influït per Rafael i Miquel Oleo i Quadrado²⁹, així com pel secretari de la Diputació Jaume Pujol, va contribuir a la formació de Quadrado, en qui s’havia despertat la vocació sacerdotal. Amb Tomàs Aguiló i Antoni Montis empenqué la publicació de la revista “La Palma” el 1840. El mateix any la Diputació el nomenava director de l’Arxiu del Regne de Mallorca, però perd el càrrec durant el govern d’Espartero. L’any 1842 viatja a Madrid per estudiar Teologia, ja que uns anys abans s’havia clausurat el seminari mallorquí, i comença la seva carrera d’escriptor a la redacció de “El Católico”. També col·laborà a “El Heraldo”, “Revista de Madrid” i “Semanao Pintoresco Español”; en aquest darrer publica la primera anàlisi moderna de l’obra d’Ausiàs March. Conegué Balmes, que l’arribaria a nomenar director de “El Conciliador” i amb qui compartiren les planes de “El Pensamiento de la Nación”, i als germans Pedro i Federico de Madrazo.

Quadrado deixà els estudis teològics el 1844 influït per la interdicció papal als escrits dels neocatòlics francesos (De Maistre, Bonald, Montalembert, Lacordaire, Lamennais) que ell admirava³⁰. Era favorable a trobar un punt d’equilibri entre la tradició catòlica i el liberalisme –preocupació comuna amb Llorens i amb Balmes–, però deixa Madrid per la incomprensió que troba entre les figures encimbellades del liberalisme moderat i retorna a les Illes per reprendre la seva feina –recuperada amb la caiguda d’Espartero– a

²⁹ Els Oleo van ser una família il·lustrada amb alguns personatges destacats entre els intel·lectuals balears del segle XIX. Rafael Oleo i Quadrado (Ciutadella 1806-1878) era botànic i farmacèutic amb aficions literàries, escrigué la *Historia general de la isla de Menorca* (1874-1876), es llicencià al Col·legi de Sant Victorià, Barcelona, i fou distingit per algunes institucions tant científiques com literàries. L’oncle, Francesc Oleo i Carrió (Ciutadella 1779, Palma 1838), va ser el metge que introduí a Mallorca la vacuna antivarola i mesures contra la febre groga. El cosí germà de Rafael, Miquel Oleo i Estradé (+1853 a Palma), deixà escrita una història de les patologies de la ciutat de Palma.

³⁰ Durant aquesta etapa Quadrado seguia una línia similar a la dels catòlics francesos citats, que tenien en el diari “L’Avenir” el seu portaveu, defensors d’una democràcia arrelada en els principis de la religió, però acceptant la llibertat de cultes i la separació entre Església i Estat. A “El fruto de la prensa periódica” (1839-1840) recull articles relacionats amb les obres de Lamennais, tot lamentant que hagués quedat exclòs del sacerdoci per haver publicat el 1834 *Paroles d’un croyant* (traduït al castellà a Marsella pel metge mallorquí Joan Bauçà) i no haver-se retractat de les seves opinions com sí havia fet Lacordaire. La radicalitat del pensament demòcrata-cristià francès serà abandonada per Quadrado a partir de les revoltes europees de 1848.

l'Arxiu del Regne de Mallorca. En carta a Tomàs Aguiló reconeix que les dures crítiques rebudes el feien sentir “una covardia i una esterilitat literària insuportables”; amb ell fundaria la revista mensual “La Fe” el 1844. Amb el cercle apologètic barceloní, participà amb escrits a “La Religión”, editada per Roca i Cornet. Més tard fou habitual de la revista “El Áncora” i del “Diario de Palma”, des dels quals féu campanya contra la llibertat de cultes que anunciaven les eleccions de 1855. En defensa dels mateixos principis d'unitat religiosa entre apologètics i integristes, fundà a inicis del Sexenni “Unidad Católica”, que mantenia la influència del neocatolicisme francès. Del seu treball literari destaquen la *Historia de la conquista de Mallorca, Forenses y ciudadanos, Recuerdos y bellezas de España*³¹, *Mes de Mayo, consagrado a María*³² (1848) i *Continuación del Discurso sobre la Historia Universal de Bossuet*³³, que constitueix la perllongació de l'obra de l'historiador catòlic francès des de l'any 800 fins al Concili Vaticà I. La seva producció periodística fou aplegada a *Ensayos religiosos, políticos y literarios* en quatre volums i publicada un any després de la seva mort amb una introducció de Menéndez Pelayo.

José Maria Alsina Roca, en el seu estudi sobre el tradicionalisme filosòfic espanyol, va fer una comparació entre el pensament de Quadrado i el de Joaquín Donoso Cortés en què destaquen algunes influències mútues: “las ideas fundamentales del memorable *Ensayo* de Donoso Cortés se pueden encontrar, ocho años antes en los artículos que escribió Quadrado en la revista mallorquina *La Fe*. Por otro lado el propio Quadrado afirma que Donoso Cortés había sido casi desde la niñez su escritor favorito.”³⁴ Malgrat les afinitats temàtiques, Alsina remarca algunes diferències de pensament, ja que Quadrado adreçava els seus escrits a la vessant literària i històrica, mentre que Donoso tenia una vocació més política:

³¹ Obra iniciada per Pau Piferrer el 1839, Quadrado fou l'encarregat d'elaborar els volums sobre Aragó (1848), Castella la Nova (1850), Astúries i Lleó (1859); el de Valladolid, Palència i Zamora i el de Salamanca, Àvila i Segovia van veure la llum el 1872. Aquests treballs anaven més enllà de la lloança poètica, aplegaven informació topogràfica, arqueològica i històrica, dibuixant un panorama de l'Edat Mitjana que poc tenia a veure amb la visió obscurantista que divulgava la crítica progressista.

³² Obra religiosa de caire divulgatiu per alimentar l'ascetisme popular. Tingué nou edicions durant el segle XIX.

³³ Ressenyat per Francesc Miquel i Badia a la “Revista de Ciencias Históricas”, Barcelona 1880, volum I, ps 78-80.

³⁴ José Maria Alsina Roca: *El tradicionalismo filosófico en España. Su génesis en la generación romántica catalana*, p. 223.

“El tradicionalismo filosófico tan explícitamente afirmado por Quadrado, nace de considerar esta escuela filosófica con mayores posibilidades apologéticas que la filosofía escolástica tradicional, a la que contempla en España ligada políticamente con los defensores del antiguo régimen. Para luchar contra el racionalismo y el escepticismo del momento presente encuentra en esta corriente filosófica signos de modernidad y aparente moderación que constituyen la motivación subjetiva para inspirar en ella su pensamiento filosófico-político. (...) Donoso Cortés muestra cierta independencia de criterio y una actitud escéptica ante las nuevas corrientes filosóficas (...) Como ha afirmado uno de los últimos estudios sobre Donoso Cortés, el ansia de restaurar el orden cristiano destruido por la revolución, es común en todos los tradicionalistas franceses, pero el influjo concreto en la modalidad de su pensamiento es pequeño. Mientras Bonald parte de lo social para probar lo teológico, Donoso Cortés, en una perspectiva totalmente diferente explica las tendencias de la Humanidad y la situación en que se encuentra el mundo partiendo de lo teológico.”³⁵

La voluntat conciliadora, més enllà de la política, dels diferents elements catòlics dispersos pels esdeveniments del segle, queda palesa en el següent paràgraf de Quadrado immediatament posterior a la revolució de 1868:

“A los hombres de opinión, no a los de partido, nos dirigimos, no importa enseguida se proclamen progresistas, moderados, absolutistas; no pedimos que renuncien a sus opiniones, sino que la dirijan, ordenen y purifiquen según las invariables leyes de la moral divina. Abjuren de sus intolerantes odios y sus apasionadas aficiones; rompan esos fatales vínculos, esa humillante disciplina de partido a que deben acaso más de un error y más de un remordimiento; renuncien a esos dictados o más bien a todos, todos exclusivos, todos desvirtuales, patrones de discordia todos, que con tanta mella y abatimiento de la nación han venido a sustituir y a desgarrar al del glorioso y único de españoles... si creen que la religión, que la sociedad, que la nación, que la patria, que el orden, que la seguridad personal, vale algo más que tal o cual teoría sobre el origen del poder, y tal o cual mecanismo de distribución de sus facultades, únense en defensa de aquellos sagrados objetos en los cuales vivimos, nos movemos y existimos; y una vez definitivamente aseguradas, vuelvan a empezar si quieren la suspendida contienda.

³⁵ *Ibid.* p. 224-225.

Unión sin partido, extraña a todo partido y contraria a todo espíritu de partido: he aquí nuestra bandera.”³⁶

L'escassa documentació directa en referència a la vida de Llorens fa encara més important qualsevol troballa que contribueixi a donar més llum sobre el mestre vilafranquí. De la correspondència mantinguda entre els dos personatges solament ens queden les cartes adreçades de Llorens a Quadrado. No s'ha pogut trobar cap testimoni de l'epistolari que pogués conservar Llorens. De fet, aquestes cinquanta cartes fins fa poc desconegudes i encara inèdites, complementen les altres cent divuit que havien estat publicades per Àngel Aguiló en diferents números de la “Revista de Catalunya” l'any 1926, que pertanyen a la correspondència mantinguda durant vint-i-sis anys entre Llorens i Marià Aguiló. Podem conjecturar que l'amistat del catedràtic i l'intel·lectual menorquí es degué a la mediació d'Aguiló, que coneixia Llorens quan aquest encara no havia acabat els seus estudis.

És constant al llarg dels anys de relació epistolar l'admiració de Llorens per les terres mallorquines i la seva proverbial calma, cosa que manifesta sobre tot en els períodes en què anava més enfeinat o especialment tribolat. És a través d'aquestes cartes que sabem dels viatges que Llorens va fer diverses vegades en qualitat d'inspector d'ensenyament secundari a les Illes Balears; de vegades calgué amonestar algun dels funcionaris per falta de zel en la seva ocupació, com quan demana a Quadrado consell sobre què ha de dir el seu informe al respecte d'un oficial “absentista”³⁷.

Així mateix podem resseguir algunes de les relacions personals com la que mantingué amb el seu company Pere Codina i Vilà de qui dona a Quadrado notícia de la seva defunció³⁸. També li informà de la mort del seu company de claustre Ramon Anglasell: “He pasado unos diez días asistiendo a la terminación de una vida que tenía para mí todo el misterio de la amistad. La de D. Ramón Anglasell que ha sucumbido en la flor de la edad y cuando acababa de ser nombrado diputado, que era el blanco de todos sus deseos”³⁹. En la mateixa, trobem referència a la correspondència oficial que mantenia

³⁶ Josep Maria Quadrado: *Ensayos religiosos, políticos y literarios*, vol. III, p.189.

³⁷ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*. Inèdites. Carta de juny de 1864.

³⁸ *Ibid.* Carta d'agost de 1858.

³⁹ *Ibid.* Carta d'octubre de 1863.

Llorens amb Francesc Manuel de los Herreros Schwager⁴⁰, director de l'Institut Balear de Palma i membre actiu de la intel·lectualitat mallorquina del moment. Altres amics comuns sovint recordats en les cartes són el sacerdot Mateu Jaume, que fou nomenat prelat de la seu de Ciutadella el 1858, el preceptor de Quadrado, Jaume Pujol (Jayme, en les cartes), Pere Jaume Segarra, fiscal de la cúria eclesiàstica, i les famílies Aguiló, Oleo i Morell.

Seguint els costums, el catedràtic sovint era requerit per fer de mitjancer en la concessió de càrrecs públics i altres favors oficials “No puedo darle a V. noticias del nombramiento de Rullán, aunque lo supongo hecho (...) Sírvase V. decir a Massanet que a su tiempo hice la recomendación pero que tampoco he sabido el resultado”⁴¹. Durant 1863 i 1864 mantingueren correspondència sobre un alumne mallorquí, Vidal Oleo, de qui no apareixien les actes aprovades de les assignatures per al títol de mestre i que finalment, a contracor, va haver d'examinar-se de nou. Quadrado s'interessava per alguns dels alumnes illencs que feien els seus estudis a Barcelona i així ho reflecteixen algunes informacions de Llorens “A Baumá le permití ausentarse antes de tiempo mediante certificación del médico”⁴². Més endavant dóna fe d'una altra intercessió: “Haré cuanto pueda por D. Bartolomé Constant, pero dando que se nos pase su expediente. De todos modos veré de corresponder como debo a la recomendación que V. me hace”⁴³.

Tanmateix, algunes vegades fallava la mediació “(...) tomo la pluma un momento para decirle que no es posible conseguir lo que desea el cirujano por quien V. se interesa”⁴⁴. Seguint el procés de separació de les funcions estatals respecte a aquelles específicament religioses, l'any 1866 Llorens demana a Quadrado, per encàrrec del rector de la Universitat, la designació d'alguna persona de l'administració per exercir de visitadora dels establiment d'instrucció primària a les Illes, però li especifica “que no ha de ser el vocal eclesiástico”⁴⁵. Malgrat això, el catedràtic també mirava pels interessos

⁴⁰ Francesc Manuel de los Herreros Schwager (Mahó 1817, Valldemosa 1903), fundador de l'Acadèmia Menorquina de les Belles Lletres, catedràtic i director de l'Institut Balear de Ciutat de Mallorca, adscrit a la U.B. (1846-1900), i col·laborador al “Diario de Palma”. Fou amic de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria i escriví en castellà algunes monografies i obres de teatre.

⁴¹ *Ibid.* Carta de setembre de 1860.

⁴² *Ibid.* Carta d'octubre de 1863.

⁴³ *Ibid.* Carta d'octubre de 1869.

⁴⁴ *Ibid.* Carta de novembre de 1858.

⁴⁵ *Ibid.* Carta de novembre de 1866.

de les col·lectivitats religioses quan era sol·licitada la seva ajuda “Ya ha llegado el expediente a las Hijas de la Misericordia y se hará lo que se pueda en su favor”⁴⁶.

Quadrado tenia interès a fer una col·lecció de retrats dels seus amics, ja que en un afegit escrit per Aguiló a una de les cartes de Llorens a Quadrado, aquell li deia “Mando a casa unos retratos para que V. escoja y me mande el suyo. No sabe el sacrificio que esto me cuesta, me tengo una grande antipatía”⁴⁷. Amb Llorens no va tenir tanta sort, el mestre de Vilafranca va mantenir tota la vida la seva oposició a deixar en vida testimoni del seu rostre i de la seva figura “Veo que va V. haciendo V. colección de retratos de amigos y estoy seguro de que es V. la persona que más de corazón me ha pedido el mío, pero espero que respetará V. la aversión que tengo a mi propia sombra que (sea dicho al oído) vale tan poco como el alma del cuerpo que la proyecta”⁴⁸. Com ja hem comentat, l'únic retrat seu va ser fet de memòria pel pintor Martí i Alsina.

Els afers de l'actualitat política mai no van ser, en les cartes de Llorens, exercicis d'anàlisi profunda ni apuntava cap opinió llargament meditada, si no era la de deplorar qualsevol mena de pertorbació de l'ordre cívica i els efectes negatius que els canvis poguessin tenir en la influència de l'Església catòlica. Sobre la falta de sensibilitat d'algunes corporacions per mantenir el patrimoni cultural escrivia: “(...) me estoy dando tormento, no se asombre V., por el ‘blanqueo’ que ha sufrido la ciudad de Oviedo y especialmente los vetutos ábsides de las iglesias y las almenas que levantó Alonso el Magno”, i més endavant demanava la implicació de Quadrado en l'oposició a aquestes restauracions maldestres i en la destrucció d'edificis antics: “No puede V. figurarse cómo me ha roído las entrañas esta profanación. ¿Y a quién acudir en semejante caso? Un artículo de V. puesto en cualquier periódico de Madrid sería para mí un lenitivo y para el arte un beneficio muy grande puesto que tal vez pondría remedio a tales desmanes”⁴⁹. El mateix patiment li produeixen les notícies internacionals de les negociacions entre Napoleó III i Cavour de 1860 que obrien la porta a la unificació italiana a costa dels Estats pontificis: “Ayer pasé un día de rabieta con la noticia de la entrada de los piamonteses en los estados del Papa. Supongo que no le habrá sabido a

⁴⁶ *Ibid.* Carta de maig de 1861.

⁴⁷ *Ibid.* Carta de març de 1863.

⁴⁸ *Ibid.* Carta d'octubre de 1863.

⁴⁹ *Ibid.* Carta d'agost de 1858.

V. a gloria”⁵⁰; “otro motivo que aviva en mí el deseo de verle es comunicarle a V. los varios movimientos que ha excitado en mi espíritu la sacudida que ha recibido el poder del Papa”⁵¹. No estalvia el comentari de les inestables relacions entre el poder central i les institucions culturals dependents, com era el cas de Marià Aguiló, oficial primer de la biblioteca universitària de Barcelona “Ya sabrá V. que Mariano está en Madrid. Está bastante fastidiado de los que gobiernan el ramo. Lo que antes eran flores hoy se han trocado en espinas. Ojalá que su ida a Madrid haya renovado en los corazones cortesanos aquellas simpatías que en otro tiempo le prodigaron”⁵².

Els esdeveniments del Sexenni també queden apuntats, superficialment, en les lletres. El setembre de 1868 coincideix el casament de Quadrado amb la tensió que viu Llorens per la falta de notícies dels seus: “De mi Madre y tio no he tenido contestación, lo cual no es extraño, no sólo por el poco tiempo que han tenido, sino porque estamos en completa revolución como sabrá V. ya”⁵³. El juny de l’any següent estableix un paral·lelisme entre la seva postura de defensor de les institucions tradicionals davant el procés democratitzador i la que mantingué Quadrado en la seva joventut contra les aspiracions desamortitzadores del liberalisme progressista en el bàndol isabelí “¡Qué vivo le tengo recordando a V. cuando me hablaba de su posición en Palma en el año 35! ¡Y quién me habría de decir que a mí podría pasarme otro tanto!”⁵⁴.

Més endavant, en plena revolta federalista, felicita el seu corresponsal per la implicació en la “Santa causa que V. tan valerosamente defiende”⁵⁵ i la publicació d’un article on blasmava contra els revolucionaris, defensors d’un grau més ampli de democràcia, d’autogovern i de la completa llibertat de cultes i de consciència, i aporta el testimoni dels transtorns viscuts durant aquells dies “(...) iba a escribirle a V. con motivo de su artículo sobre los “Envenenadores públicos”, artículo que ha gustado aquí mucho y que por mi parte considero como un *capo laboro*, cuando vinieron los acontecimientos a concentrar nuestra atención al peligro que han corrido nuestras familias y nuestros amigos. He pasado un día de angustia no sabiendo de mi familia que la tenía en

⁵⁰ *Ibid.* Carta de setembre de 1860.

⁵¹ *Ibid.* Carta de març de 1861.

⁵² *Ibid.* Carta d’octubre de 1863.

⁵³ *Ibid.* Carta de setembre de 1868.

⁵⁴ *Ibid.* Carta de juny de 1869.

⁵⁵ *Ibid.* Carta de març de 1870.

Vilafranca, estando el país acaparado por los sublevados. Por fin los tengo ya aquí habiendo tenido que venir por mar desde Tarragona”⁵⁶.

L’any 1871 la realitat política i social del país era per Llorens motiu de decepció “No me acostumbro aún al nuevo aire que se respira en España, así es que vivo como un asmático en aire espeso”⁵⁷ i deplorava que en les mateixes files catòliques s’estaven produint divisions “¡Qué lástima que en toda asociación humana haya de mostrarse la división entre exaltados y moderados! Dios haya que no falten estos entre los católicos fervientes de nuestra patria; pues sólo estos atraen a los que se hallan más o menos apartados de la vida práctica católica”⁵⁸, com a filòsof, defensava sempre el diàleg i la raó per arribar al sentit comú de les coses, i en últim terme la submissió a les veritats divines. En la penúltima carta a Quadrado saluda el seu amic desitjant-li un bon dia del seu sant “aún cuando los tiempos que corren no son buenos”⁵⁹, en referència clara al malestar que entre l’elit catòlica produïen les noves llibertats emparades per la Constitució de 1869 i l’inestable sistema polític encapçalat per Amadeu I.

A través de les cartes tenim notícia no solament de les visites oficials del Llorens inspector als centres relacionats amb l’ensenyament de les Illes, sinó també d’altres viatges que emprengué habitualment en períodes vacacionals, als quals ja hem fet referència en l’apartat corresponent. En arribar l’estiu, els dos funcionaris es felicitaven per poder gaudir del període vacacional “Mucho celebro que haya V. vivido vida feliz y sin cuidados durante esta temporada en que, soltada la cadena oficial, ha podido V. gozar de aquella libertad tan codiciada por todos los que somos esclavos de los Reglamentos”⁶⁰.

L’any 1867 Llorens estimula Quadrado a participar en la comitiva d’una delegació de representants de l’Església espanyola a Roma: “Me ha parecido que para V. ha de ser un goce supremo la visita del cuerpo episcopal con su Cabeza visible y deseo que no pierda la ocasión de avivar más y más el entusiasmo que a V. le alienta”⁶¹; ens consta que finalment Quadrado formà part d’aquest grup gràcies a una carta adreçada a Marià

⁵⁶ *Ibid.* Carta d’octubre de 1869.

⁵⁷ *Ibid.* Carta de gener de 1871.

⁵⁸ *Ibid.* Carta de gener de 1871.

⁵⁹ *Ibid.* Carta de març de 1871.

⁶⁰ *Ibid.* Carta de juliol de 1866.

⁶¹ *Ibid.* Carta de juny de 1867.

Aguiló: “Amich Mariano, desitjo rebre noticias teuas, sébrer com ha arribat Plácido y l’entusiasme que en Pep [Josep Maria Quadrado] á portat de Roma”⁶².

Entre aquestes cartes no trobem cap totalment escrita en llengua catalana, a diferència del que passa amb les adreçades a Marià Aguiló, que les darreres sí són escrites en la llengua materna dels dos amics; tanmateix inclou algunes expressions vernacles (“bons dias”; “qui no sega espigola”; “rio tort no s’adresa”), i una frase sencera en la postdata de la carta d’octubre de 1869: “Coll [i Vehí] y la seva dona estan ja aposentats a casa seva. Mariano com sempre voltat de libros, goigs i romansos. Tant l’un com l’altre recordant a V.”, i en la mateixa carta, el desig de poder establir bones converses amb el seu interlocutor “No doy suelta a la pluma porque sólo con mi seni de charradas (sic) puedo desembuchar lo mucho que tengo recogido”.

Podem constatar per les de maig i juny de 1863 la proposició que es féu des de Barcelona a Quadrado per a prologar una edició de les obres completes de Balmes i com aquest decidí declinar-la. Llorens havia servit de pont entre Mañé, impulsor a través de la casa Brusi de l’edició, i l’escriptor balear “Siento que no quiera V. poner una cabecera a unas obras destinadas a difundirse por toda España y por muchos años; y que necesitan un ornamento. Ya veo que va V. abandonando los negocios del Continente”⁶³, escriu Llorens amb un cert deix d’ironia. Llorens era l’encarregat d’establir alguns dels contactes entre Quadrado i l’elit intel·lectual barcelonina, a través del “Diario de Barcelona”: l’any 1859 fa imprimir al Brusi un opuscle del seu amic “Con gran gusto he leído el ingenioso folleto (...) lo he dado a unos de los redactores del Brusi sin revelar el nombre del autor. Tengo la vanidad de creer que lo habrán adivinado. Después que me lo devuelva el Brusi lo leeremos en corro”⁶⁴.

Deu anys més tard, en els hiperactius temps del Sexenni, Llorens s’acomiada “esperando el artículo que V. me prometió”⁶⁵. En alguns moments es refereix a les obres publicades per Quadrado, primer quan li comenta que la seva mare és una fervent admiradora del seu *Mes consagrado a María*, “así es que se le figura que ha de estar V.

⁶² Francesc Xavier Llorens i Barba: *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, editades per Àngel Aguiló, “Revista de Catalunya”, 1926, p. 637.

⁶³ *Ibid.* Carta de juny de 1863.

⁶⁴ *Ibid.* Carta de febrer de 1859.

⁶⁵ *Ibid.* Carta d’octubre de 1869.

siempre con los brazos en cruz y los ojos vueltos al cielo”⁶⁶, i després que utilitza com a guia de viatge per Aragó l’agost de 1861 els *Recuerdos y bellezas de España*.

Una de les constants en la relació epistolar d’aquests dos personatges és la preocupació per l’estat anímic i espiritual d’ambdós, resultat de les respectives experiències vitals i de les meditacions religioses que mitigaven els moments d’atonía “De mí, sólo puedo decirle que tengo un poco más de calma que cuando V. me dejó. Y no ha contribuido poco a ello la solución que dio V. para una de las cuestiones que más pesan sobre mi alma. Pero no son estas cosas para escritas”⁶⁷. Davant la mort d’algun ésser estimat, sempre els quedava el recurs a la fe, a l’aconsolament que proporciona la creença en una vida superior “Son golpes estos que si no fuéramos cristianos no tendrían consuelo (...) Sólo la consideración de que vivimos real y positivamente un mundo de prueba puede hacernos soportar tan duros trances. Por Dios que surgen en V. fuerzas de su alma que bien sé yo que las tiene”⁶⁸.

Durant els anys de relació epistolar Llorens i Quadrado es van anar comunicant la mort dels amics comuns i dels respectius parents, l’any 1868 el primer feia recompte de les baixes que havia tingut al seu voltant en els darrers temps “No hace aún tres años que murió mi hermana; a principios de curso perdí la única tía carnal que me quedaba; más de un amigo he perdido este invierno y como coronamiento, mi cuñado”⁶⁹. Molt sentidament Llorens lamenta la mort de la germana de Quadrado, a qui havia tractat en els seus viatges a les Illes, i es complau, al menys que “ahora experimentará V. quizás más que nunca el beneficio que le hizo el Señor deparándole una compañera”⁷⁰ referint-se al matrimoni que havia contractat Quadrado dos anys abans. Però la notícia més dura del reguitzell de defuncions que s’anuncien en les cartes de Llorens és en el darrer contacte epistolar que es conserva: el que es referia a la mort de la seva mare “(...) acaba de descargar sobre mí la tormenta que tanto temí. Diez días hace ya que no tengo madre. (...) Dios me ha dado fuerzas para no desfallecer en estos momentos, veremos si me las conserva para seguir andando con pie firme hasta que suene mi última hora”⁷¹. El cop

⁶⁶ *Ibid.* Carta de juny de 1860.

⁶⁷ *Ibid.* Carta de juliol de 1858.

⁶⁸ *Ibid.* Carta de desembre de 1858.

⁶⁹ *Ibid.* Carta de maig de 1868.

⁷⁰ *Ibid.* Carta de maig de 1870.

⁷¹ *Ibid.* Carta d’abril de 1871.

anímic que va patir Llorens va anar minant en pocs mesos la seva resistència física i, un any més tard, moria.

Josep Maria Quadrado va seguir el seu treball dins l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca i continuà col·laborant en la premsa conservadora amb crítiques a llibres catalans i recollint cançons populars que després trametria a Marià Aguiló. Mantingué sempre la línia de defensa del neocatolicisme d'arrel francesa com a estratègia per aconseguir una comprensió recíproca entre el pensament de la nova societat i el de l'antiga religió. El 1896, any de la seva mort, aparegué el seu estudi *Informacions judicials sobre els adictes a la Germania*; abans havia disposat que els seus papers personals, que incloïen la correspondència, anessin a parar a mans de Menéndez Pelayo, deixant “consignado que sea V. el heredero y quedo consolado y tranquilo”⁷².

Referències epistolars d'amistats i relacions de Llorens

A part de les relacions més intenses que Llorens va mantenir durant la seva vida, de les quals acabem de donar notícia, ens queda el testimoni del contacte amb altres personatges de la vida cultural catalana, alguns, figures de la Renaixença, a través de la correspondència de Manuel Milà i Fontanals⁷³. De cartes de Llorens a Milà solament se'n conserva una⁷⁴, per cert, escrita en català, igual que va fer sistemàticament a partir de 1867 amb les adreçades a Marià Aguiló. El tracte continuat dels dos catedràtics, gairebé diari, tant a la Universitat, a l'Ateneu, a l'Acadèmia, o a Vilafranca, en època de vacances, fa pensar que no devien precisar la relació epistolar. Tot indica que el contacte en la seva vida privada devia ser intens i que Milà, malgrat ser dos anys més

⁷² Josep Maria Quadrado: *Cartas de José María Quadrado a Marcelino Menéndez Pelayo*, per Juan Cantavella, Ed. Miquel Font, Palma de Mallorca, 1991, p. 102.

⁷³ Manuel Milà i Fontanals: *Epistolari d'En M. Milà i Fontanals. Correspondència recollida per L. Nicolau d'Olwer. Tom I, anys 1840-1874*. “Biblioteca Filològica de l'I. D'E.C.” Barcelona, IEC, Palau de la Diputació, 1922.

⁷⁴ “Ateca, 27 agost [1867] Amich Milá: Encara que las circunstancias de vuy dia no son les més propies per celebrar els fruits de las Arts bellas, no puch menos de enviar-li la norabona pel gran èxit que sé que ha tingut lo seu *Pros Bernat*. ¡Dichosa poesia que manté la frescor del ánima y no la mustiga com la anomenada *sapiencia* que molts crehuen tenir, essent aixís que ningú la pot haber! En Mañé, N' Aguiló y En Miquel, l'un per carta, l'altre per la estampa y l'altre per la sua propia boca, m'han fet saber la noticia que, si jo no m'equivoco, ja *ly pronostiqué*. Pel fi, jo me n'alegro molt y ly desitjo molts anys de vida per donarson fruits que tant estimem. Y donant recados a la sua familia y al seu vehí, se posa com sempre a son manar son afectíssim amich X. Llorens”. Carta publicada a “La Revista”, 1 de juliol de 1918, any IV, p. 222, dedicada a la celebració del centenari del naixement de Milà.

gran, acceptava el guiatge de Llorens tant per la seva categoria personal i intel·lectual com per l'alta consideració que en l'època mereixia la filosofia, situada prioritàriament per sobre de les altres manifestacions culturals⁷⁵. En la carta citada anteriorment trobem esmentats, a part de Mañé i d'Aguiló, l'advocat, escriptor i periodista Francesc Miquel i Badia (1840-1899), qui aleshores col·laborava com a crític d'art i literatura a les pàgines del "Diario de Barcelona"; era proper a apologistes catòlics Com Quadrado i Roca i Cornet i defensà l'art cristià i moral de Pau Milà i Claudi Lorenzale.

Hi ha altres referències a Llorens en algunes de les cartes rebudes per Manuel Milà al llarg del seu epistolari publicat. En una del 3 d'abril de 1862 el jurisconsult, catedràtic i diputat Corts en aquells moments, Francesc Permanyer i Tuyet (1817-1864), encarrega a Milà felicitar Llorens per la recent concessió de la "categoria d'ascens" i afegeix a la postdata: "Hágame el obsequio de suplicar al amigo Llorens que me perdone no haber contestado a la que me escribió días pasados"; d'aquesta relació no tenim cap altra constància documental. Julià García de los Santos, catedràtic de Filosofia a l'Institut i destacat biògraf de Balmes, en carta del 16 de gener de 1864 des de Jaén, escriu a Milà: "Al Sr. Llorens, que tenga ésta por suya; y V. como él, no duden en valerse de mí para todo aquello que pueda serles útil"; d'aquesta mateixa persona Llorens donava novetats a Quadrado uns anys abans⁷⁶. Des de Mallorca el poeta, mestre en gai saber, Josep Lluís Pons i Gallarza (1823-1894) encarregava saludar "a D. Javier, si está con V." el 6 d'agost de 1867 en la carta que comunicava la recepció de la *Cançó del Pros Bernat*. A través d'una altra carta amb datació aproximada de l'hivern de 1867-68 des de Vic trobem la prova d'un altre contacte: un jove Jacint Verdaguer i Santaló (1845-1902) encarrega a Milà que "Fassa lo favor de ennovar al Sr. Llorens de mon nou estat"⁷⁷; es referia a la seva ordenació com a subdiaca en la seva carrera eclesiàstica.

⁷⁵ Eduard Fontserè i Riba: *Miscel·lània Fontserè*, "Notícies sobre X. Llorens, a través de l'epistolari de Milà", Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1961, p. 115.

⁷⁶ "También está bueno García de los Santos, no le encontré en casa, pero me dijo la familia que no había tenido novedad. Creo que el recado que dejé para él le moverá a escribirle a V. cuanto antes". *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*. Inèdites. Carta nº 1 del 24 de juliol de 1857.

⁷⁷ En la mateixa carta Verdaguer demana una informació a Milà que demostra que ja tenia en procés de gestació *L'Atlàntida*, poema èpic publicat deu anys més tard: "Tinc present que em parlà vostè, temps passat, d'una noveleta de pretensions filosòfiques sobre l'Atlàntida. Com tot lo que se n'ha escrit me fa paper, m'ha passat pel cap de llegir-la: amb això, si V. es recorda del temps en que sortí o del nom de l'autor, lo dador se cuydarà de cercar-la."

Aquestes són les cartes, amb referència a Llorens, que es conserven de les que Milà rebé en vida del primer, com veiem, totes suggereixen algun grau de relació entre ell i el remitent. Les altres dues, posteriors a la mort del catedràtic de Filosofia, fan referència a la iniciativa presa per alguns companys de claustre de donar a la impremta les lliçons procedents dels apunts de Letamendi, cosa que expliquem en l'apartat corresponent.

Un altre company asidu i amic proper de Llorens fou l'empordanès Josep Coll i Vehí, catedràtic de l'Institut, dins l'epistolari del qual no es conserva cap carta remesa per Llorens, però sí algunes referències a ell inserides en les lletres d'altres corresponals. Així, una de Marià Aguiló, l'agost de 1864⁷⁸, s'inicia amb la frase “Querido Pepe: El filósofo se fué a Vilafranca poco después que tu marchaste: mi soledad es completa”, donant idea del grau d'intimitat que tenia amb Aguiló, cosa que prova l'abundant correspondència que van creuar durant la seva vida, però també el fet que Coll era un dels membres d'aquest cercle íntim, catalanobalear, dins del qual quedava inclòs Quadrado.

En una carta d'aquest darrer a Coll el juny de 1869⁷⁹, mentre les corts constituents aprovaven la nova constitució i prenia cos la revolta federal, que més tard serà contrapuntada per la carlina, amb el suport d'alguns sectors de la burgesia catòlica, Quadrado manifesta la seva voluntat d'estendre el moviment d'Unitat Catòlica. Aquesta associació es pretenia situar per damunt dels partits i així facilitar la unitat d'acció contra els avenços de la llibertat de culte i la laicitat de l'Estat imposades en el nou ordre: “Quiera Dios que por nuestro medio y en cuanto está de nuestra parte se *propague* el catolicismo á ver si por fin se deciden á seguirnos nuestros amigos Llorens y Aguiló. (...) Aquí la asociación marcha y consta ya de unos dos mil individuos [Mallorca]; hemos alquilado un magnífico local por 500 duros al año y por seis años. Tenemos conferencias dominicales y una academia naciente de música, y tratamos de establecer escuelas diarias de adultos Impaciencias y aspiraciones políticas no faltan, pero se enfrenan y se encauzan gracias a Dios, y eso que estoy aislado para el objeto. Lo peor es que la de Madrid no nos manda el reglamento que se necesita no para centralizar sino para unificar”. Aquesta carta no és solament interessant pel fet que prova la

⁷⁸ *Epistolari de Josep Coll i Vehí*, carta número 1, Barcelona 1-VIII-1864, inèdit, Biblioteca de Catalunya.

⁷⁹ *Epistolari de Josep Coll i Vehí*, carta número 87, Palma, 8-VI-1869, inèdit, Biblioteca de Catalunya.

dificultat d'engrescar en el projecte alguns personatges importants com Llorens i Aguiló, que no devien entendre l'activisme ideològic sinó dins dels canals habituals de la seva activitat diària: la universitat, els cercles d'amistat i de reunió, i la família. Pocs dies més tard (11 de juny) Quadrado rebé la carta de Llorens on aquest li manifesta que viu uns temps de “parálisis intelectual y por consiguiente imposibilitado a coger la pluma”, negant-se a participar en la revista de l'associació, “La Unidad Católica”, amb la críptica expressió de no considerar-se entre els “imperdibles”, és a dir, entre els disposats a manifestar-se obertament en favor dels dogmes del catolicisme i en contra dels canvis polítics que afectaven els privilegis conservats per l'Església. El fogós Quadrado, casat de feia poc, rebé tanmateix tota mena d'ànims, per les seves públiques apologies, de part del seu amic.

Amb Joaquim Roca i Cornet (1804-1873), director de la biblioteca universitària i provincial des de 1849, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i un dels principals “apologistes” catalans, mantingué una relació estreta en el pla professional i també ideològic com ho demostra la carta –ja citada abans- que hem trobat en el fons documental de Roca conservat a l'Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona. En ella, Llorens mira de prevenir al seu interlocutor sobre les maniobres d'un personatge que no identifica, el qual intenta obtenir un lloc a la biblioteca de la Universitat, cosa que podria anar en contra dels interessos d'un altre candidat, Marià Aguiló, amic d'ambdós, i més afí a la mentalitat i conveniència dels companys que miren d'estendre la seva influència nepòtica dins del centre docent:

“He sabido que el sugeto que quería alzarse con la plaza de Piferrer cuando este fue nombrado catedrático, intenta otra vez colocarse en la Biblioteca. No dudo que estará V. á la mira pues sobre no convenirle a V. un segundo y ser innecesario para la marcha del establecimiento se perjudicaria al amigo Aguiló que tantos servicios tiene hechos y cuyo caracter como V. muy bien sabe no tiene igual. Creo inutil recomendarlo á V. este asunto; así yo como los demas amigos lo haríamos hasta donde nuestra amistad para con V. alcanzara pero lo juzgamos por demas. Sin embargo bueno es que V. lo sepa para estar en guardia.”⁸⁰

⁸⁰ Carta de Llorens i Barba a Roca i Cornet del 7 d'octubre de 1848. Fons Roca i Cornet, Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona.

Llorens es refereix a un conflicte que havia hagut quan Piferrer era ajudant de Roca i Cornet a la Biblioteca, abans d'aconseguir la plaça de catedràtic de Retòrica i Poètica l'any 1847. El "sugeto" en qüestió era l'antic porter de la Biblioteca, Jaume Vall. En una carta de Piferrer⁸¹ al seu amic Benet de Llança i Esquivel (1822-1867), duc de Solferino per matrimoni i oficial del Ministeri d'Instrucció Pública⁸², expressa la desconfiança vers aquest personatge i la conducta erràtica de Roca i Cornet respecte a la decisió d'apartar-lo definitivament de les feines a la Universitat. La mort de Piferrer, el seu principal enemic, l'animà a provar de fer-se de nou amb la seva antiga plaça, de la qual potser va ser apartat arran de la desaparició d'uns llibres.

L'any 1952, en carta a Marià Aguiló, Llorens inclou una altra de Milà a Juan Eugenio de Hartzenbush (1806-1880), dramaturg, crític, editor i traductor de Voltaire i Molière, que aleshores era director de l'Escuela Normal i posteriorment ho fou de la Biblioteca Nacional (1862-1875). A través de l'epistolari d'Aguiló es pot resseguir tot l'àmbit de de relacions professionals, i bona part de les personals, de Llorens. Mañé, Coll, Milà, Reynals, Codina, Roca i Cornet, Arnau, Aribau, Agell, Manuel, els Bofarull (Manuel i Antoni).

Participació en la vida social de l'època

La creació de cercles socials de les classes benestants durant els anys centrals del segle XIX a Barcelona es va veure potenciada per diverses necessitats de la conjuntura del moment. D'una banda, calia aplegar esforços en la defensa dels interessos econòmics de la burgesia industrial creixent davant les centralitzades institucions del poder polític (Junta de Fàbriques, Institut Industrial de Catalunya), i de l'altra s'aspirava al reforçament dels llaços de l'heterogènia classe emergent per la via de la creació de

⁸¹ "(...) Creo haberle indicado alguna vez que cuando entré con Roca y Cornet en la Biblioteca, por compasión y para que nos iniciara, hicimos reponer al portero Jaime Vall, factótum de Castanys; que este hombre faltó a nuestra confianza en tales términos que hubo que desemplearle a los nueve meses; y que Roca, como es una nulidad en punto a carácter, después les vendió protección y cargó sobre mí toda la culpa. Este fulano, hombre mañero y diligente cual pocos, está ahora revolviendo todo para ocupar la vacante que ha dejado el difunto portero D. José Colom. Yo me hago cargo del muerto deseando que la cosa madure y ocasione ante el Sr. Rector una explicación categórica con Roca; pero como el diablo sabe si Vall quizás acudirá a V. para que en tal caso, que por ahora no espero, yo pueda suministrar los informes necesarios". Citat per Ramón Carnicer Blanco: *Vida y obra de Pablo Piferrer*, ps. 128-129.

⁸² Ramón Carnicer Blanco: *op. cit.*, p. 121 (nota).

centres de reunió i divulgació cultural com els casinos, els ateneus i els cercles artístics (Casino Barcelonès, Societat Filharmònica i Literària de Barcelona, Gran Teatre del Liceu, Centre Mercantil Barcelonès, Ateneu Català) . Malgrat que molts integrants d'aquesta classe burgesa provenien dels estaments populars, la diferenciació d'interessos entre uns i altres era creixent, alhora que augmentava el progressiu clima d'enfrontament, per la qual cosa era imprescindible la consolidació dels nuclis, dels portaveus i de les teories adients que defensessin els models polítics, econòmics i socials dels grups dirigents. Sobre això, Jordi Casassas ha escrit:

“En l'ordre associatiu, el provincianisme es combinava a la perfecció amb l'herència de les institucions gestades al segle XVIII a l'ombra de la Junta de Comerç i amb l'impuls romàntic de generar tribunes de discussió entre acadèmica i “social”, que sovint es van concretar en l'aparició de clubs i ateneus de tota mena. Però la perillositat que comportava el discutir de temes “doctrinaris” en una ciutat i país convulsionats per una gran inestabilitat política i social, va retardar molt l'aparició d'unes institucions que reflexaven el nou modus de vida urbà i burgès (...). Al període conservador que segueix al Bienni Progressista, està clar que els sectors intel·lectuals professionals barcelonins adscrits majoritàriament a les postures moderades (que en moments de gran tensió social esdevenien fins i tot contrarrevolucionàries) busquen l'estructuració d'un programa filosòfic i polític, emmarcat en la “calma social” que els assegura el poder central, i en el que es combini la defensa d'un ordre social, polític, jurídic i institucional tradicional-corporatiu, amb la impulsó ordenada de les activitats econòmiques urbanes i modernes.”⁸³

Passats els temps convulsos del Bienni, es pren com objectiu l'estructuració social en grups diferenciats a través de l'art literari i musical, diferenciats socialment, però que puguin ésser els representants d'una certa afinitat pacífica en la nova societat davant del freqüent recurs a la dinàmica confrontació-repressió on el poble sempre tenia les de perdre en enfrontar-se amb les superiors forces militars i policials:

“Dos instituciones artísticas han nacido como por ensalmo en esta ciudad, y la popularidad de que ya están rodeadas, preconiza cuál es y puede ser su influencia,

⁸³ Jordi Casassas i Ymbert: *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920). Estudi sobre les bases culturals i estratègiques del catalanisme*, p. 22.

cuánto pueden contribuir á despertar el sentimiento de lo bello y á propagarlo entre la muchedumbre, convirtiendo el honesto recreo en poderoso elemento de educación. La una tiende á conservar y á pulir el idioma en que expresamos nuestras afecciones más íntimas, en que oramos y soñamos, a restaurar el desdeñado y olvidado lenguaje literario de nuestros padres, depósito de glorias, que ua son glorias nacionales, de sabias leyes, de pensamientos altísimos, sangre que mezclada con otra sangre corre hoy dia, y es razón que corra, por las venas de la civilización española. La otra lleva el contento y la paz á los talleres y á los campos, aplaca en los más rudos pechos las pasiones tumultuosas y rebeldes, proporcionando al sentimiento un desahogo, trazándole un cauce para que fertilice y no inunde. Hablo de los *Juegos Florales* y de las *Sociedades Corales*”⁸⁴.

Llorens va formar part d’algunes tertúlies⁸⁵ en els seus primers anys barcelonins abans de participar com a soci en les principals institucions acadèmiques i socials de la ciutat com l’Acadèmia de Bones Lletres, l’Acadèmia de Belles Arts, l’Ateneu Català i l’Institut Agrícola de Sant Isidre⁸⁶. A l’Acadèmia de Bones Lletres va ser admès com a soci resident l’any 1852 (concretament el 4 de novembre), juntament amb el seu amic Marià Aguiló, però no serà fins 1856 que apareixerà el seu nom com a assistent a les sessions de la Junta de govern⁸⁷. En la llista de l’acta de la Junta del 10 de juny de 1864 apareix com un dels 44 socis numeraris. Durant els anys anteriors l’Acadèmia havia obert cinc càtedres (Història d’Espanya i Catalunya, Llengua castellana, Literatura castellana, Oratòria i Llengua grega), era el fòrum més escaient, juntament amb

⁸⁴ Ateneu Barcelonès: *Sesiones inaugurales del Ateneo Catalán y Barcelonés, 1860 a 1878*, “Acta pública de la sesión pública celebrada por el Ateneo catalán el día 30 de diciembre de 1862”, ps. 9-10.

⁸⁵ Ramón Carnicer recull, en la biografia de Pau Piferrer, alguns dels cercles informals de reunió dels intel·lectuals barcelonins durant la dècada dels anys quaranta del segle XIX, i situa Llorens com a membre habitual de la tertúlia que es formava en la rebotiga del farmacèutic Felix Giró, al carrer Nou de la Rambla: “Rubió y Lluch cita muchos de los asistentes a la tertulia de Giró: Milá, Laureano Figuerola, Francisco Permanyer, Pedro López Clarós, Joaquín Sánchez de Fuentes, Illas y Vidal, Rubió y Ors, Llausás, Francisco Xavier Llorens, Mañé y Flaquer (presentado por Piferrer hacia 1847), los pintores Claudio Lorenzale y Pelegrín Clavé, el notario Falguera, Carbó, Semís, el crítico musical Antonio Fargas, el músico José Piquer, Ignacio Figuerola y Ruperto de Nola.” Ramón Carnicer Blanco: *Vida y obra de Pablo Piferrer*, p.65.

⁸⁶ Les proves documentals de la pertinença de Llorens a l’Institut Català de Sant Isidre i a l’Acadèmia de Belles Arts de Barcelona es troben en el seu expedient de l’Arxiu històric de la Universitat. En el primer cas es tracta d’un diploma, signat pel marquès d’Alfarràs (president) i Andreu de Ferran (secretari) el dia 25 de febrer de 1858, on se’l reconeix com a soci honorari. El document que acredita la seva relació amb la segona institució és del 4 de juny de 1860, el nomena “individu” de la mateixa i és signat pel marquès d’Alfarràs i Andreu de Ferran, que exercien també de president i secretari de l’Acadèmia de Belles Arts.

⁸⁷ Sessions on consta en acta l’assistència de Llorens: 6-XII-1856; 31-I-1857; 4-III-1857; 17-III-1857; 30-IV-1857; 17-V-1857; 8-XI-1857; 20-XI-1857; 11-XII-1857; 8-I-1858; 10-I-1858; 12-III-1858. En la sessió del 10-IV-1864 apareix com un dels quaranta-quatre socis numeraris de la institució.

l'Ateneu Català, per al debat i el treball científic més enllà de la pròpia Universitat, però sembla ser que la seva activitat era escassa i aquest baix ritme seria un motiu de queixa per Llorens:

“Si Florencio [Florenci Janer, fill de Fèlix Janer⁸⁸] os habla de sus diplomas, decidle que la Academia está parálitica y que sólo de tanto en tanto se menea un poco; que desde el verano acá no se ha reunido todavía; que el secretario tiene su propuesta y que en la primera sesión se dará cuenta de ella.”⁸⁹

Ens consta el seu interès per l'arqueologia i per la conservació del patrimoni arquitectònic medieval tan present i rellevant com a representant de la catalanitat tradicional, la que forniria materialment la Renaixença cultural autòctona, ja hem vist com es queixava a Quadrado⁹⁰ davant la notícia que a Oviedo s'havia decidit blanquejar alguns edificis monumentals. A Catalunya, i més concretament a Barcelona, la destrucció de monuments en aquells temps era causada, principalment, per les desamortitzacions i per la necessitat d'obrir a la ciutat nous espais d'activitat ciutadana i nous terrenys per a la construcció. El progrés tècnic i econòmic significava una amenaça als ulls d'aquells esperits romàntics:

“Si veis a Carderera⁹¹ como supongo, y a algún otro de los que andan en cosas de Arqueología, enteraos de qué planes llevan y decidles si han de acabar de destruirse nuestros monumentos y si ha llegado la hora de dar punto a los embadurnamientos: que todo esto está sucediendo en nuestra Cataluña.”⁹² “Te escribo hoy para decirte que he visto que iba a demolerse ¡El castillo de Sagunto! ¿No procurarás que se alce el grito al cielo contra ese nuevo atentado contra los recuerdos históricos? Me ha dado esta noticia un malísimo rato y eso que no me faltan motivos de mal humor. A ver si hacéis algo.”⁹³

⁸⁸ Fèlix Janer apareix com a “censor” de l'Acadèmia en l'acta de la sessió del 3 d'octubre de 1838.

⁸⁹ *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, carta d'octubre de 1852, p. 49.

⁹⁰ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*, carta del 6-VIII-1858.

⁹¹ Valentín Carderera Solano (Osca 1796-Madrid 1880), pintor, escriptor i arqueòleg. Deixeble de Maella i de José Madrazo. Visqué a Itàlia entre 1822 i 1831. La seva obra, neoclassicista, conté elements de sensibilitat romàntica. S'el pot considerar proper als natzarens catalans. Fou membre de l'Academia de San Fernando i de l'Academia de la Historia.

⁹² *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, p. 49.

⁹³ *Ibid.*, carta d'abril de 1859, p. 165.

En relació amb aquest interès pel patrimoni arquitectònic, hem pogut rescatar una dada inèdita de l'activitat de Llorens. La sessió de la Junta de govern de l'Acadèmia de Bones Lletres del dia 18 d'octubre de 1871, formada únicament pel president Rubió i pel secretari Bofarull, acordà nomenar-lo representant de l'entitat en la junta formada a iniciativa de l'associació pro celebració del vint-i-cinquè aniversari del pontificat de Pius IX. Aquesta junta tenia per objectiu promoure la restauració i finalització de les obres de la catedral barcelonina, finalment dirigides per Josep Oriol Mestres i Esplugas i Agustí Font, que seguiren el projecte gòtic del Mestre Carlí datat del 1408.

L'acta de l'Acadèmia corresponent a la sessió citada diu el següent:

“Abierta a las 8 y ½ se manifestó por el Sr. Presidente que por la Asociación para celebrar el vigésimo quinto aniversario del Pontificado de Pio IX se había remitido a la Academia una comunicación (se leyó) invitándole a que nombrara un individuo de su seno para que formara parte de la Junta que ha de constituirse para representar la Institución que se propone restaurar y terminar la fábrica de la Sta. Iglesia catedral, y que conviniendo el pronto despacho de este asunto consideraba que había de resolverse antes de que la Academia reanudara sus sesiones ordinarias, para que no pendiese de la demanda de la misma, la constitución de dicha Junta; y habiendo sido los presentes del propio parecer, se designó la persona del socio honorario D. Francisco Javier Llorens, a quien se pasó el oportuno nombramiento.”⁹⁴

Joaquim Carreras i Artau cita una conferència⁹⁵ que Llorens va llegir a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el dia vint de maig de 1859 titulada *Memoria acerca de la filosofía del malogrado Dr. D. Ramón Martí d'Eixalà*, però el text mai no va ser publicat i actualment el manuscrit es troba desaparegut; ni tan sols en queda constància a l'Acadèmia, ja que les actes de sessions corresponents al període que va de març de 1858 a 1864 s'han perdut. La que sí es conserva, i encara pot ser adquirida a l'Acadèmia, és la Memòria sobre Martí d'Eixalà i els seves lliçons morals (en castellà) que llegí Duran i Bas en 1902 i l'Acadèmia publicà en 1905.

⁹⁴ DOCUMENT 51. Actes de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona.

⁹⁵ Joaquim Carreras i Artau: “Notes preparatòries de la conferència *Milà i Fontanals i Llorens i Barba*, donada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 14 de gener de 1961”. D.162. Biblioteca de Catalunya. També a Misericòrdia Anglès i Cervelló: *op. cit.*, p. 334.

És plausible pensar que Llorens no degué mantenir gaire contacte amb la sotsdita Junta, si tenim en compte que només el separaven cinc mesos del moment de la seva mort.

Va ser també membre de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, la qual el nomena "individu", segons consta en un dels documents del seu expedient acadèmic que custodia l'Arxiu de la Universitat de Barcelona, signat pel llavors president de l'Acadèmia, el marquès d'Alfarràs, i pel secretari Andreu de Ferran. La preocupació pel manteniment dels monuments arquitectònics queda palesa en un altre document: es tracta d'un escrit d'agraïment que la Comisión Central de Monumentos históricos y artísticos envià a la Universitat amb motiu de l'informe sobre l'església de Sant Joan de Vilafranca del Penedès redactat, amb tota probabilitat, per Llorens (es troba al seu expedient)⁹⁶.

Llorens fou membre de l'Ateneu Català des de la seva fundació l'any 1860⁹⁷, Apareix amb el número 143 en una primera llista de socis d'un total que arribava als 321 elaborada durant els primers mesos d'activitat de l'entitat⁹⁸. En una segona llista consta entre els presentats o agrupats pels seus companys Pau Milà i Joan Agell, juntament amb les principals figures intel·lectuals i de la burgesia barcelonina. Els altres captadors de socis eren Permanyer, Ferrer i Vidal, Coma, Barrau, Anglasell, Reynals, Barnola, Llobet, Duran i Bas, Martorell i Vilaregut, n'hi havia que eren presents fora de les llistes com els Girona, Joan Güell, Illas i Vidal o Antoni Brusi, que no devien precisar cap avalador pel prestigi social que tenien. Les llistes més plenes, amb diferència, eren les dels universitaris Anglasell, Milà, Agell o Duran, que ben segur devien orientar alumnes avantatjats cap a la nova institució

⁹⁶ El DOCUMENT 11 recull l'escrit d'agraïment de la C.C.M.H.A del 20 de novembre de 1856 i el nomenament com individu de l'A.B.A.B del 4 de juny de 1860.

⁹⁷ Llorens consta en el taló n° 170 dels socis que havien realitzat l'aportació de 160 rals (pagats l'11 de març de 1860) per a la fundació de l'Ateneu Català d'un total de 306 socis inicials aplegats en la primera reunió del 9 de febrer. També figura a la llista de la secció de literatura, història i antiguitats com a soci fundador (abril de 1860), juntament amb Milà, Permanyer, Rubió, Llausàs, Bergnes, Mañé, M. Bofarull i Coroleu, entre d'altres. Balaguer apareix com admès el 8 d'agost i Francesc Romani el 4 de desembre (Romani havia estat avalat per Llorens, Milà i l'advocat Felip Bertran i Amat). No figura en cap càrrec ni reunió de la secció, segons el llibre d'actes de la secció (1860-1872). En el llibre d'actes de la Junta Directiva de 1860 apareix Llorens com a membre del tribunal que havia de decidir els guanyadors d'un concurs de poesia i prosa convocat per a commemorar la batalla del Bruc de 1808; els altres membres eren Milà, Permanyer, Llausàs i Mañé

⁹⁸ Veure la llista completa dels socis fundadors i primeres adhesions a l'Ateneu Català a DOCUMENT 52.

Llorens mai no va ocupar cap càrrec directiu, a diferència d'altres membres del claustre universitari, ni se li coneix cap intervenció pública, a part de les habituals tertúlies en les que era més habitual veure'l escoltar que no pas parlar. Aquesta institució pretenia esdevenir el nucli relligant de la vida cultural barcelonina, amb la voluntat d'establir programes conjunts d'actuació pública. Malgrat que sempre semblava abstret en les seves meditacions filosòfiques, era deferent amb el seu interlocutor ocasional fins al punt de no imposar-li mai el tema de conversa. Respecte a això, s'afirma que es resistia constantment a entaular conversa amb dos o més persones alhora perquè temia el desordre intel·lectual que se'n deriva i quan li arribava notícia de proposicions il·lògiques o que ell considerava obertament errònies exclamava: "a aquests que diuen això se'ls nega el sentit comú!" o bé "Vaja, segur que aquest no va a Missa!"⁹⁹.

Celestí Barallat, en el recull biogràfic que llegí a l'Ateneu Barcelonès el 24 de gener de 1880, aporta el seu record d'una conversa en què Llorens explicava algunes experiències d'un viatge a Andalusia i destaca la precisió i qualitat de les descripcions, cosa que hom pot considerar normal si tenim en compte els seus coneixements sobre geografia física i humana, i que la correcta expressió oral era la principal eina de treball del catedràtic:

"Y era tanta la vivacidad de su estilo descriptivo, debida casi exclusivamente a la exactitud de los datos, que más bien que un pensador metafísico hubiérase atribuido a un poeta. Yo recuerdo, Señores, en este mismo Ateneo, haber escuchado atentamente de sus labios, en conversación particular, la relación de su viaje a las comarcas andaluzas, y ciertamente el cielo azul del Mediodía y la bella vegetación de los cármenes de Granada no se me han presentado nunca en imágenes con tanta verdad ni con tanto atractivo."¹⁰⁰

Tanmateix, Llorens influí els cervells més actius de la seva època. Veiem com ho descriu Casassas en el seu comentari al discurs escrit per Ramon Anglasesell a l'acte de constitució de l'Ateneu Català el 1860:

⁹⁹ Celestí Barallat: *op. cit.*, p. 23-24.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 6.

“L’altre vessant fa referència a una posició intel·lectual més elaborada. Anglasell és company i alhora deixeble de Llorens i Barba, sobretot en allò que ateny la formulació *in extenso* de la teoria del sentit comú. I com tots els seus companys, Anglasell va llegir l’opuscle de Llorens, *Del desarrollo del pensamiento filosófico* (1854), que va tenir un gran ressò dins el món conservador barceloní. Llorens hi parlava de com, la religió primer, i la poesia després (per la seva càrrega intimista i psicològica), impulsaven, reflectien i concretaven la primera fase del procés de formació de l’esperit nacional. Després venia l’especulació nacional del filòsof i del científic, nacional perquè es lligava als despertars més asistemàtics, i a través d’aquest caràcter nacional, amb possibilitats d’esdevenir cosmopolita. D’una manera quasi inconscient, Anglasell i els seus companys estan iniciant el corrent que a principis del segle XX es va conèixer com ‘catalanisme constructiu’, el qual deixava en segon pla el doctrinarisme i fonamentava la pràctica nacionalista en la praxis pública i dirigent dels intel·lectuals i dels professionals”¹⁰¹.

En el comentari del discurs de Letamendi de desembre de 1869 Casassas recull de l’orador com declarava ser Francesc Xavier Llorens “mi maestro, profundo conocedor de la filosofía del alma”¹⁰²

Llorens recomanà a l’Ateneu l’adquisició d’obres de Sant Severí, de Prisco i de Trendelemburg, aquest últim deixeble de Hegel però molt crític amb el seu mestre, seguidor de la línia científica aristotèlica i amb una visió orgànica del món i de la societat.

Sobre la seva afició a la música, Barallat ens va deixar un breu comentari del grup al qual es va unir per gaudir de la música de Beethoven interpretada pel pianista Joan Gil Miralles¹⁰³. El compositor alemany havia arribat a ser conegut a Barcelona gràcies a l’acció cultural de la Sociedad Filarmónica y Literaria i de la seva revista trimensual “La Violeta de Oro” publicada des de 1851. Més tard, des dels cercles de l’Ateneu Català va continuar la divulgació d’aquest músic. El propi Llorens coneixia la música de

¹⁰¹ Casassas i Ymbert, Jordi: *L’Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, ps. 163-164.

¹⁰² *Ibid.*, p. 173.

¹⁰³ Joan Gil Miralles (Reus 1823-1896) fou pianista i compositor. A Madrid actuà formant duo amb L.M. Gottschalk i com a solista va tocar a Saragossa, Tarragona, Reus i a l’estranger. Fou director de l’orquestra del monestir d’El Escorial entre 1886 i 1889, on hi estrenà la Missa de Rèquiem de Josep de Letamendi. Escriví algunes obres per a piano.

primera mà ja que de jove havia après a tocar el piano, i sembla ser que ho va fer amb certa regularitat fins que va morir la seva germana l'any 1864:

“Cuando el pianista Miralles, en el Ateneo y en otros sitios de Barcelona, reunió una Sociedad distinguida para escuchar principalmente a Beethoven, Llorens aficionadísimo a la música, Llorens que tenía para ella el oído más exquisito y el sentimiento estético más educado, hacía comentarios confidenciales sobre las construcciones de acústica, que llamaban tanto la atención como las mismas sonatas.”¹⁰⁴

Però a l'Ateneu, com era habitual en la seva vida quotidiana, Llorens s'estimava més passar desapercbut, revestit en la proverbial modèstia que marcà la seva existència, segons aquells que el van conèixer en el tracte continu. Se'n guardà prou d'utilitzar aquell centre de reunió social per traduir en consignes pràctiques aquelles teories filosòfiques que al matí divulgava entre els seus alumnes:

“[...] nunca se avino a tomar cierta clase de iniciativas ni a señalar direcciones de conjunto. Concretábase a escuchar benévolaente a sus propios discípulos, y deseaba para éstos cierto grado de notoriedad que a sí mismo se negaba por completo”¹⁰⁵

Alguns dels deixebles habituals a les tertúlies i actes celebrats a l'Ateneu eren Josep de Letamendi i Josep Leopold Feu, els quals sí van tenir una vida més activa dins la institució cultural:

“[...] aún recuerda con placer a un socio que hoy se halla ausente, el Doctor Letamendi, cuando evidenciaba con grande aplauso los procederes de la psicología experimental; aún recuerda con igual satisfacción a otro socio, también ausente, Don José Leopoldo Feu, cuando entraba en brillante palestra sosteniendo que la verdad penetra los ánimos presentándose como un resultado científico, y halla por el contrario obstáculos quizás insuperables, empeñándose en ser exclusivamente precepto exterior árido y seco. De aquel movimiento rigurosamente serio y conservador, al par que tolerante, era el alma el

¹⁰⁴ Celestí Barallat: *op. cit.*, p. 24.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 5.

ilustrado Catedrático cuyo amor a la ciencia no se desmintió ni un solo instante en el decurso de su vida.”¹⁰⁶

A més, tal com reconeix Mañé i Flaquer, Llorens va influir decisivament en la configuració dels principis doctrinaris del grup liberal catòlic format pels Duran i Bas, Coll i Vehí, Reynals i Rabassa, etc., els quals cercaven el consell i la censura del filòsof abans de publicar els seus articles al “Diario de Barcelona” o en altres mitjans com la revista “La Discusión” dirigida per Pau Piferrer:

“(…) sin haber formado jamás parte de la redaccion, sin haber colaborado nunca directamente en el periódico, nos servia de censor y consejero, nos alentaba en nuestros aciertos, nos advertia nuestras faltas y purificaba constantemente nuestra manera de pensar y sentir aquilatando nuestros trabajos con su juicio claro, luminoso, de luz cenital, pues siempre venia de lo Alto la luz con que él alumbraba nuestros inciertos pasos. La diferencia que habia entre nuestra conducta y su conducta era que nosotros censurábamos á los partidos con una autoridad que no teníamos y él nos advertia á nosotros con una modestia que convertia la advertencia en consulta. (...)

Fué maestro de los primeros redactores políticos del *Diario* por medio de sus conversaciones familiares siempre instructivas siempre y conducentes al mismo fin, y lo fué de los que vinieron a reforzar nuestras filas desde su cátedra de la Universidad.”¹⁰⁷

El retrat pintat per Martí i Alsina

L'única imatge que ens ha arribat de Llorens és el retrat penjat a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, obra de Ramon Martí i Alsina i datada en 1880. La història d'aquesta pintura s'inicia el 21 de juliol de 1877 en una reunió de la junta de l'Ateneu, presidida per Ignasi Maria de Ferran en què es debaté el projecte de formar una galeria de retrats amb els presidents de l'entitat. Es tractava de promoure els actes per honorar la memòria de Ramon Anglasesell i de Joan Illas i Vidal, acordat per la junta anterior (presidida per Duran i Bas). Manuel Angelón indicà que “podia presentar ciertas dificultades la designacion de las personas á quienes el Ateneo tributase aquel último

¹⁰⁶ *Ibid.*, ps. 5-6.

¹⁰⁷ Joan Mañé i Flaquer: *Apuntes históricos. XVII*, “Diario de Barcelona”, 17-II-1893

recuerdo, puesto que eran tantas las que por sus relevantes cualidades eran dignas de ello”, posant de manifest l’opinió d’alguns socis favorables a incloure entre els homenatjats altres personatges significatius que no s’havien implicat amb la gestió de l’entitat. En aquella sessió la junta decidí formar una comissió que estudiés els mitjans de portar a terme el projecte i posà, de moment, com a única condició per decidir la identitat d’aquells que haurien de formar part de la galeria de retrats que es tractés de persones difuntes¹⁰⁸. La llista definitiva quedà establerta en la reunió de la junta del 4 d’agost de 1877, decidida a partir de la proposta del president. Els vuit primers retrats que havien de formar la galeria, ara demominada de socis il·lustres, serien els dos acordats per la junta anterior, Anglasesell i Illas, i els de Joan Agell, Frances X. Llorens, Ramon Ferrer, Francesc Permanyer, Ildefons Cerdà i Joan Güell.

Durant un acte celebrat el 3 de desembre es va fer pública referència a la projectada galeria de retrats. El president va llegir una petita nota biogràfica de sis d’ells (Anglasesell, Agell, Güell, Permanyer, Cerdà i Llorens) destacant els seus respectius mèrits. Per a la redacció d’uns treballs necrològics més exhaustius s’hi van oferir Manuel Angelon (Cerdà), José Ramón de Luanco (Agell), Josep Maria Rius i Badia (Permanyer), Celestí Barallat (Llorens) i Josep d’Argullol (Güell). Llevat del primer, tots els autors van complir amb el compromís, que va ser acceptat per la junta “sin perjuicio de aceptar los de otros Sres socios”¹⁰⁹.

De les paraules pronunciades per Ignasi Maria de Ferran en aquella ocasió destaquem les que tenen relació amb el propòsit d’aconseguir la imatge pintada del catedràtic:

“Llorens llevaba su modestia hasta el punto de no permitir que los rasgos de su semblante fueran asunto del pincel ó de la lente fotográfica; y solía decir, á este propósito, que nada debía a los indiferentes, y que á los deudos y amigos bastaría con el recuerdo de su fisonomía moral, único que podía aspirar á sobrevivir á las facciones del rostro. –Por más que hemos anhelado dar con alguna huella gráfica del suyo, severo como sus pensamientos, pero agraciado, al propio tiempo, como su corazón, todo lo

¹⁰⁸ *Llibre d’Actes de la Junta directiva de l’Ateneu Barcelonès*, sessió del 21 de juliol de 1877.

¹⁰⁹ *Llibre d’Actes de la Junta directiva de l’Ateneu Barcelonès*, sessió del 29 de maig de 1878.

hace temer, por ahora, que nuestra diligencia y nuestros esfuerzos resulten infructuosos. No será esto obstáculo para que discurramos forma de conmemorarle”¹¹⁰.

Inicialment es volgué situar la galeria al Saló de càtedres, però en no reunir unes condicions dignes, en opinió dels membres de la junta, es destinà el Saló de Juntas a tal efecte. Finalment s’inaugurà la galeria el dia 16 de juny de 1878 en acte presidit per Joaquim Cadafalch (Ferran havia dimitit poc abans) i que comptà amb la presència de familiars de l’homenatjat. Es col·locà el retrat d’Anglasell i es llegí una semblança biogràfica dedicada a la seva memòria. Mentrestant es desistia d’encarregar el retrat de Llorens, de qui no es conservava cap imatge, “en vistas de las dificultades, casi insuperables, que ofrecía el hacer el retrato”¹¹¹.

Les negociacions amb els artistes que havien de realitzar els retrats dels altres membres de la llista de socis il·lustres va donar peu a una perllongada discussió en el sí de la junta directiva, dirigida ara per Narcís Carbó. Reunits en sessió el 9 de juliol, es debaté si la recompensa als pintors havia de ser en metàl·lic o bé de caire honorífic. Per majoria es decidí per dedicar-los un obsequi. Angelon mantingué, durant les dues votacions sostingudes per prendre la decisió, l’opció de pagar 2.000 rals. Els pintors eren d’aquesta mateixa opinió: s’estimaven més rebre una quantitat en metàl·lic¹¹²; per això la junta reconsiderà la primera opció del regal i votà per majoria destinar 1.000 rals al pagament dels retrats. Solament el vicepresident Ramon Coll i Pujol es decantà per una oferta més generosa, 3.000 rals. El dia 26 de novembre es tractà de nou el tema; es donà lectura a les cartes dels pintors Benet Mercadé, Joan Vicens i Josep Mirabent, que ja havien enllestit els retrats que la comissió havia encarregat, en les quals devien protestar per la migradesa de la gratificació designada. En una nova reunió de la junta el 19 de desembre –per cert, la que acceptava el jove Gaudí com a soci resident-, Maurici Serrahima, tresorer, reté comptes de la seva gestió davant dels artistes, que no volien acceptar menys de 3.000 rals. Aquests havien prè com a referència els 4.000 rals que l’Acadèmia de Belles Arts assenyala com a preu per als retrats que havia encarregat poc abans l’Ajuntament de la ciutat. Serrahima proposà la quantitat indicada pels pintors

¹¹⁰ Ateneu Barcelonès: *Acta de la sesión pública celebrada en el Salón de Cátedras del mismo el día 3 de diciembre de 1877*. La referència a Llorens està a les planes 71 i 72 i forma part del discurs llegit pel president Ignasi Maria de Ferran.

¹¹¹ *Ibidem*, sessió del 22 de juliol de 1878.

¹¹² *Llibre d’Actes de la Junta directiva de l’Ateneu Barcelonès*, sessió del 12 de novembre de 1878.

“para evitar cuestiones de esta índole, siempre enojosas” i la junta l’acceptà per unanimitat, amb les protestes, però, de E. Roig i F. Pujals, que ho consideraven una imposició dels pintors¹¹³.

No fou fins un any més tard que es considerà la possibilitat de tornar a incloure el retrat de Llorens a la galeria. La proposta incloïa també el del músic Josep Anselm Clavé i el de l’arqueòleg i naturalista Francesc Martorell. No faltà el debat entre els membres de la junta: el responsable de la biblioteca, Salvador Sampere i Miquel, “no existiendo ningun retraro de Llorens, se oponía á que dicho retrato se hiciese de memoria porque era imposible saliese exacto; en canvi el president, Domènec Valls i Castillo “manifestó que el Sr. Martí [i Alsina] tenia un boceto del mencionado retrato sumamente parecido, segun aseguraban algunas personas que lo habian visto, y que el trato se haria con la condicion de no admitirlo si no resultaba así”. Semprere s’hi oposava i volia que fos la secció de Belles Arts l’encarregada de designar els pintors per als tres retrats. Martí i Alsina en tenia un de Clavé, que regalà a l’Ateneu; en la mateixa sessió es decidí que pintés els de Martorell i el de Llorens, seguint l’esbós realitzat, per una quantitat global de 225 duros (4.900 rals). Per poder fer-hi front al primer pagament de 60 duros la junta decidí vendre alguns mobles de l’entitat. La resta es pagaria als sis mesos, una meitat, i a l’any, l’altra¹¹⁴.

Martí i Alsina degué reproduir el rostre del catedràtic seguint les formes guardades en la seva memòria i a través dels suggeriments d’aquells qui més l’havien tractat com Pau Milà i Fontanals, mestre, per cert, de Martí. Quedava així vençuda la resistència que sempre mostrà Llorens a deixar cap reproducció de la seva imatge, explícitament reflectida en la seva correspondència amb Quadrado¹¹⁵. El quadre degué pintar-lo poc després de retornar del viatge a París que el mantingué allunyat de la seva ciutat durant més d’un any.

La sessió necrològica dedicada a Llorens tingué lloc el vespre del dia 24 de gener de 1880 sota la presidència de Joan Sol i Ortega. L’acte va estar tenyit de polèmica. Ja en la reunió de la junta del dia 10 anterior s’havia discutit si calia seguir endavant amb la

¹¹³ *Llibre d’Actes de la Junta directiva de l’Ateneu Barcelonès*, sessió del 19 de desembre de 1878.

¹¹⁴ *Llibre d’Actes de la Junta directiva de l’Ateneu Barcelonès*, sessió del 18 de desembre de 1879.

¹¹⁵ *Cartes de Francesc Xavier Llorens i Barba a Josep Maria Quadrado*. Inèdites. Carta del 16 d’octubre de 1863

realització de les sessions necrològiques acordades per la junta anterior, i si les persones designades per redactar les biografies de Permanyer, Agell, Llorens i Cerdà havien de mantenir l'encàrrec. Novament Salvador Sampere, en una intervenció bel·ligerant contra la direcció conservadora que havia precedit l'actual, portà la veu crítica “manifestó que no debian encargarse los trabajos á los mismos señores á quienes los confió la Junta del 1877 á 1878, pues por mas que reconocia en ellos capacidad, no obstante sus ideas y su criterio científico era del todo opuesto al criterio é ideas de la Junta actual, por cuya razon no creia del caso que por parte de esta se nombrasen personas que al fin y al cabo, emitirian opiniones completamente contrarias á las suyas”.

Vicenç de Romero defensà que es respectessin els compromisos de les juntes anteriors perquè “la costumbre lo habia sancionado con una práctica constante”, a més, deixar de fer-ho en aquest cas significaria “un desaire a las personas elegidas, contra las cuales no existian los mas leves motivos para suponer que se separaran de la mision que se les confiara”, i respecte a les idees que poguessin emetre en llurs treballs “deben ser respetadas por todos pues en el Ateneo debe haber libertad, no pudiendose tolerar que se imponga este ó aquel criterio científico á las personas que quieran hacer trabajos”. Sampere acceptava els compromisos solidaris de les juntes quant a afers administratius o econòmics, però no amb els de tipus moral. La votació final decidí que es mantinguessin els projectes de sessions necrològiques amb els ponents que havien estat designats per la junta d'Ignasi Maria de Ferran¹¹⁶.

Així, Celestí Barallat i Falguera, advocat i membre de l'Ateneu des de 1864, i del partit conservador, llegí la biografia de Llorens en un acte que no va comptar amb la presència de Fèlix Barba ni de companys seus com Manuel Milà. En una carta del primer al segon quatre dies després de l'acte, l'oncle justificava la seva absència:

“Recibí ayer su grata, y crea el que no extrañé no tuviera V. parte en la sesión celebrada en el Ateneo, el sábado último, para honrar la memoria de mi sobrino Javier, pues me figuraba que quedaría limitada su biografía a la que leyera el Sr. Barallat. El jueves anterior recibí una esquela del presidente del Ateneo, D. José Sol, convidándome a la asistencia a dicha sesión. En su vista encargué a D. Plácido Aguiló que él u otro

¹¹⁶ *Llibre d'Actes de la Junta directiva de l'Ateneu Barcelonès*, sessió del 10 de gener de 1880.

conocido mío dijese al expresado señor que le agradecía su atención, pero que no podía asistir a aquella reunión”¹¹⁷.

Vista la trejectòria filocatalanista de l'oncle Fèlix Barba i la presència de republicans federals en l'entorn de Llorens, no es inversemblant que l'incident es degués a motius polítics.

Vuit anys després de la seva mort, el prestigiós catedràtic de Filosofia esdevingué motiu de disputa entre els sectors polítics catalans representats a l'Ateneu. L'oposició tàcita d'aquells que l'havien tractat més íntimament en vida sembla motivada per la poca consideració que els podia merèixer l'autor del retrat biogràfic, havent persones més autoritzades per traçar-lo. Per a la Barcelona conservadora Llorens era el referent filosòfic del seu moviment intel·lectual i polític. D'altra banda, els sectors més liberals volien servir l'esperit obert del seu pensament, no compromès amb cap dogmatització ideològica.

El retrat de l'Ateneu, “de cuyo parecido no podemos juzgar, pero que, de todos modos, revela una dulzura de espíritu que por sí sola ya es una superioridad muy grande”, segons Joan Maragall¹¹⁸, va servir per elaborar la còpia que encarregà l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès l'any 1901 al pintor i poeta local Ricard Clausells, per tal que formés part de la galeria de vilafranquins il·lustres. En aquella ocasió fou Frederic Clascar i Sanou, sacerdot, redactor a “La Veu de Catalunya” i traductor de la Bíblia catòlica al català, l'encarregat de fer resum biogràfic de la figura de Llorens¹¹⁹.

¹¹⁷ Milà i Fontanals, Manuel: *Epistolari de 'En M. Milà i Fontanals. Correspondència recollida i anotada per L. Nicolau d'Olwer*, Vol. II: anys 1875-1884, p. 376.

¹¹⁸ Joan Maragall i Gorina: *Una evocación trascendental*, “Diario de Barcelona”, 17-X-1901.

¹¹⁹ El contingut de la conferència fou editat, conjuntament amb el text de l'Oració inaugural de 1854-1855, per la revista “Panadés Nou” l'any 1901. En el prefaci es justificava la publicació per “prestar á Vilafranca un bon servey, elevant un homenatge al preclar fill de la vila, al eximi Llorens, quina figura semblaba que no mereixia els honors que s'han dat als demás patricis nostres, á jutjar pel poch que d'ell s'ha escrit”.

B.- El llegat intel·lectual de Llorens

Influència de Llorens des de la càtedra: deixebles i companys

Hem constatat prou el respecte que mereixia als seu companys de claustre l'opinió de Llorens en els anys de consolidació de la Universitat, com algunes de les lliçons inaugurals recollien les idees bàsiques de la de Llorens del curs 1854-1855 en què destacava la necessitat de l'estudi de la pròpia cultura i filosofia per aconseguir un nivell de maduresa que permetés consolidar una literatura i un pensament de l'esperit nacional espanyol (i implícitament català?) en el conjunt de la civilització europea. Tenim notícia de la seva ascendència sobre Manuel Milà, dos anys més gran que ell, en els anys en què aquest passà per una crisi intel·lectual i moral causada per l'estudi de les obres de la literatura popular medieval i moderna, com la dels trovadors provençals i catalans, que eren lluny de tenir aquella moralitat que, al seu entendre, havia de tenir l'obra artística. Pogué vèncer l'abatiment que això li produí gràcies als exemples i consells de Llorens i del seu germà Pau¹²⁰; de les meditacions a l'entorn d'aquestes qüestions sorgiren, a partir de 1853, els seus escrits sobre poesia popular catalana i els *Principios de Estética* (1857).

A falta d'una obra literària que fixés la seva memòria dins la comunitat cultural catalana, alguns dels seus alumnes van ser els encarregats de difondre i conservar el prestigi de Llorens i Barba com a mestre de pensament durant la seva generació i les posteriors. Tanmateix, no es pot considerar que ell mateix deixés un continuador de la seva línia de pensament o una escola específicament llorensiana. El que sí va quedar, entre alguns dels seus alumnes i successors, és l'estela de les seves aportacions en el terreny filosòfic, cercant la confluència del pensament contemporani amb la tradició teïsta. Entre altres destaquen alguns detallats per Serra Hunter¹²¹ com el gran erudit Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912), el pedagog Francisco Giner de los Ríos

¹²⁰ Claudi Mas i Jornet: *Notes sobre'l moviment intel·lectual i artístic de Vilafranca del Penadès durant el segle XIX*, p. 49.

¹²¹ Jaume Serra i Hunter: *op.cit.*, p. 162.

(1839-1915), el catedràtic de literatura Antoni Rubió i Lluch (1856-1937), el bisbe Josep Torras i Bages (1846-1916), que havien assitit a la seva càtedra. També foren alumnes seus el prevere Pere Garriga i Marill (1842-1890), el professor de filosofia Francesc d'Asís Masferrer i Arquimbau (1847-1901)¹²², el sacerdot i escriptor Josep Maria Barberà i Canturri (1833-1900), el catedràtic d'hebreu i filosofia Delfi Donadiu i Puignau¹²³ (1845-1904), l'advocat, sociòleg, economista, filòsof i historiador de la literatura Josep Leopold Feu (1836-1916), el filòleg, historiador i taquígraf Josep Balari i Juvany (1844-1904) i el catedràtic de dret, sociòleg i filòsof Ignasi Manuel de Ferran (1839-1880).

Del tracte amb els alumnes s'ha dit que es feia amic de certs deixebles, amb els quals passejant a vegades pels afores, conversava sobre assumptes filosòfics. Amb alguns d'aquests alumnes fins i tot es visitava, i n'hi havia que conservaven d'ell algun record: com, per exemple, alguna obra de filosofia, que no sols els recomanava, sinó que moltes vegades els regalava.»¹²⁴

Francesc d'Asís Masferrer i Arquimbau (1847-1901) fou un dels seus deixebles més fidels quant a la divulgació de les seves lliçons, basades en la filosofia escocesa, que va seguir fidelment durant tota la seva trajectòria professional. Era llicenciat en Dret i doctor en Filosofia, va exercir com a professor universitari a Oviedo i és citat indirectament per Clarín a la seva novel·la *La Regenta*¹²⁵. Arran de la mort de Llorens va publicar a *La Renaixença* un article titulat “En Xavier Llorens i Barba i la filosofia catalana”¹²⁶ que començava fent una lloança del mestre i planyent la seva desaparició en

¹²² Segon dels quatre germans de la nissaga vigatana dels Masferrer i Arquimbau, Francesc d'Asís redactà un *Programa razonado de un curso de filosofía elemental* (1884) i un *Resumen de las lecciones puestas en curso de filosofía elemental* (1891). No se l'ha de confondre amb el seu germà Francesc de Paula (1851-1907), jurista i poeta, autor de l'assaig *Concepte de regionalisme dintre la unitat de la pàtria* (1888).

¹²³ Sembla ser que Donadiu no va quedar prou captivat per la renovació filosòfica que significava la doctrina del seu mestre i es mantingué sempre afí al tomisme.

¹²⁴ Tomàs Carreras i Artau: *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya i cinc assaigs sobre l'actitud filosòfica*, p. 233.

¹²⁵ Leopoldo Alas “Clarín” (1852-1901) va ser catedràtic de Dret a Oviedo entre 1883 i 1901. Degué conèixer Masferrer. M. Anglès cita el següent paràgraf de l'obra de Clarín interpretant la filosofia del sentit comú com “el millor del més barat”: “Doña Anuncia no cocinaba, pero iba a la compra con la criada y traía lo mejor de lo más barato. Ayudábala a comprar bien un antiguo catedrático de psicología, lógica y ética, gran partidario de la escuela escocesa y de los embutidos caseros. No se fiaba mucho ni del testimonio de sus sentidos ni de las longanizas de la plaza. Era muy amigo de doña Anuncia y la ayudaba a regatear.” A *La Regenta*, Clásicos Castalia, Madrid, 1984, p. 223.

¹²⁶ Francesc Masferrer i Arquimbau: *En Xavier Llorens i Barba y la philosophia catalana*, “La Renaxensa, periodich de literatura, ciencias y arts”. Barcelona 15 de juny de 1872.

una edat en què encara podia haver aportat més intensitat al pensament que desenvolupava des de la càtedra:

“La mort d’en Xavier Llorens y Barba, vilafranquí il·lustre y catedràtic digníssim de Metafísica de nostra Universitat, de qui ja tants fruïts de sabiesa desde sos tendres anys havien rebut la ciencia y la patria, y de qui tants mes encara n’esperaven rebre en sa edat madura, a la que tot just entrava; mort vivament sentida y plorada en estes hores pe’ls lletrats tots, pe’l claustre y escolars de Barcelona, esserho deu també ab rahó (y ho será tantost sabuda) per quants serven en son cor una guspira d’amor a la terra, que ab ell acaba de perdre un dels mantenedors mes fermes de ses honestes y honrades costums y’l conreador potser mes necessari en el camp de ses lletres.”

A continuació feia una reconstrucció dels darrers instants de vida de Llorens palesant la seva remarcada voluntat de senzillesa:

“Defugintne tota pompa, rebutjant qualsevulla honor, lliure d’ambició y vanagloria se contentà senzillament en vestir la toga y’l barretó de doctor en Filosofia i Lletres, en professarles ab escalfada fe en lo sagrat de son cor y en ensenyarles ab un zel y paciència ja may vists en la sempre atenta y concoreguda escola. Y axis ab la rigorositat de principis propia d’un filòsof grech y ab l’austeresa de costums d’un de crestià, tal com havia viscut, humil, obscur y santament volgué morir als braços de nostra mare l’Esglesia, que ministrantli sos Sagraments, en la pau del Senyor va adormirlo; y voltat de sos amichs, a qui per tot comiat diu, que encomanen a Deu la seua ànima, que soterren modestament son cors y que ja mes en res ni per res d’ell al mon fessen memoria, privantlos axis del consol de poder honrar son nom com caldria, y no desantnos á sos dexebles mes recordança que les notes preses en càtedra de ses lliçons que no volgué may dar á l’estampa y’l bon eczemple de ses virtuts per imitarlo.”

Masferrer continua l’article fent una exposició de la filosofia explicada per Llorens i aporta algun comentari sobre el seu tarannà a l’hora de cercar, no solament en les doctrines dels grans pensadors, sinó a un nivell més planer, els principis naturals de la filosofia del sentit comú:

“Per ço no s’envergonia de tancar de tant en tant los llibres, dexar l’estudi, surtir a respirar els ayres purs del camp entaular y conversa ab la gent llogera, de sos rustechs

llabis recullintne delicatíssims conceptes morals y esteticchs, produyts naturals de les animes vergens; en ses grosseres testes vehent compassat marcarse el ritme de les lleys formals de l'enteniment, no funcionant ab manco regularitat, ab tot l'esser á mes humils objectes aplicades y dels fets y dits dels pagesos y vilatjans trayent sovint arguments, per rebatre les sentencies de nomenats metafisichs, qui ab sos parers singulars contrestar volgueren la certenitat del humanal linatge.”

A continuació fa una concatenació entre empirisme, sensualisme i materialisme d'on, li sembla, procedeixen tots els mals morals; així com de l'idealisme i del racionalisme, separats dels dogmes cristians i de la fe, s'esdevenen els mals del segle. En aquest sentit, Masferrer és més explícit que el seu mestre en la crítica oberta al materialisme i a les conseqüències que l'aplicació d'alguns dels seus principis van tenir durant els anys precedents, en lluita contra les concepcions de l'ordre social, polític i econòmic tradicionals a Europa:

“En els asserts afirmatius o negatius dels metafisichs se funden les mes, ja que no totes, de les confessions y contradiccions polítiques, artístiques y religioses y sens necessitat de fullejar molt l'història del pensament y de la civilització, sap tot-hom, qu'ab l'empirisme sen've el sensualisme y ab eix lo materialisme y de prop ó de lluny segueixse la degradació de l'individu, la corrupció de la comunitat, les bacanals dels teatres, la divinissació de les passions, y la servitut dels pobles; com ningú ignora tampoch, que l'idealisme preceheix al racionalisme y ab ses visions y desvaris venen los plans d'organissació social, la proclamació de les lleys de l'ideal de l'humanitat, les utopies de la llengua, de la moral y de la fraternitat universals, l'esborrament de les fronteres, les guerres dels tyrans y l'avassallament de les nacionalitats y axis sempre s'ha vist que sols ab la filosofíia *racional y empírica á un temps*, ab la de la *conciencia*, ab la de la *limitació*, ab la del *sentit comú* no mes, poden salvarse incólumes del naufragi de sistemes é institucions humanes en la corrent tormentosa del temps les llars de la familia les glories de la patria y el Deu dels temples.”¹²⁷

Francesc Masferrer escriví dos llibres de filosofia adreçats a la seva feina pedagògica, en el primer, de 1881 i titulat *Programa razonado de un curso de filosofia elemental*, la

¹²⁷ *Ibidem.*

dedicatòria demostra la devoció vers el seu mestre: “A la memoria del malogrado catedrático de la Universidad de Barcelona, D. Francisco Javier Llorens i Barba, sabio y ferviente cultivador de la psicología escocesa y conocedor profundo dedica este modesto ensayo de conciliación de las dos escuelas el último de sus discípulos, que reconociéndose inepto para glosador, aspira tan sólo a ser fiel copista de las lecciones de su maestro.” L’any 1891 veié la llum el segon llibre, *Resumen de las lecciones puestas en el curso de filosofía elemental*. Així, doncs, aquests llibres de Masferrer es poden considerar el primer instrument de divulgació –indirecta- de l’obra de Llorens, de la que es reconeixia directe deutor. Autors i lliçons aplegades per Masferrer coincideixen amb la lectura de les lliçons de Llorens publicades posteriorment. El deixeble, però, fa un esforç per demostrar que la filosofia del sentit comú és compatible amb la tradició escolàstica iniciada per Sant Tomàs. Volia, com Torras i Bages i altres deixebles de Llorens, que la memòria del seu mestre aparegués ben conciliada amb les cosignes vaticanes de l’encíclica *Æterni Patris* de 1879.

Masferrer aspirava a ocupar la càtedra de Filosofia a la Universitat de Barcelona, vacant des de la mort de Llorens, i per això va moure totes les relacions possibles. Una carta de Manuel Milà demostra les gestions, que finalment no van tenir èxit:

“Estimado amigo:

Escribo al Sr. Riaño (que es lo mismo que escribir al Sr. Director) diciéndole que, supuesto que no se signe el nombramiento señalado en las ternas, sería de desear que V., discípulo de Llorens, y continuador en cierta manera de sus tradiciones, fuese el catedrático de Barcelona.

No sé lo que podrá valer esta recomendación, habiéndole ya hecho tantas. En cuanto al Ministro, no le trato.”¹²⁸

Pere Garriga i Marill (1842-1890) fou deixeble de Llorens, però no va seguir la seva doctrina fil per randa, sinó que va mantenir una ortodoxia cristiana menys influida pel

¹²⁸ Lluís Nicolau d’Olwer: *Epistolari d’En M. Milà i Fontanals. Correspondència recollida i anotada per L. Nicolau d’Olwer*. Vol III: anys 1881-1884. Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1995. Carta 456 datada a Barcelona el 1881.

pensament modern. Es doctorà en Dret i en Filosofia i Lletres i escriví diferents tractats aplegats sota el títol *La sabiduría y el lenguaje: Lógica* (1884), *Ontología* (1884) i *Ética* (1888), de nivell filosòfic considerat inferior al del seu mestre. També escrigué un mètode de taquigrafia (*La taquigrafía sistemática*) que fou molt ben acceptat. Fou professor de batxillerat a Maó, Guadalajara i Lleida. Com a sacerdot va actuar a Barcelona, Madrid i Santiago de Cuba.

Francisco Giner de los Ríos (1839-1915), malagueny, estudià Dret a Barcelona i Granada. Rebé inicialment la influència de Llorens en els primers anys d'estudi, però a Granada va ser el professor Fernández y González que el marcà decisivament posant-lo en contacte amb el krausisme. A Madrid, on es doctorà, s'identificà amb l'ideari de Julián Sanz del Río, Fernando de Castro i Nicolás Salmerón. Renuncià a la seva càtedra de Dret internacional quan aquests foren destituïts dels seus càrrecs per raons polítiques. Tornà al seu lloc després de la Revolució de 1868, però la Restauració el va deportar a Cadis. Finalment, l'any 1883 va poder recuperar la seva càtedra madrilenya. Giner sempre va guardar un gran record del mestre català i va ser present en els primers intents de publicar les lliçons de Llorens. Tomàs Carreras i Artau aporta el testimoni de Giner respecte a la consideració que li mereixia Llorens: “En una altra ocasió, a Madrid, vaig sentir dels llavis de don Francisco Giner de los Ríos un fervorós elogi dels dos mestres vilafranquins, als quals havia tractat personalment. D'en Milà em digué que era un poco brusco; però respecte en Llorens exclamà, aixecant el to de veu: ¡Qué hombre! ¡Qué hombre tan completo!”¹²⁹ Serra i Hunter també aporta proves de la valoració que Giner feia del seu mestre de Filosofia a Barcelona: “Tots els qui tractaren el gran pedagog espanyol pogueren comprovar la veneració que sentia pel nostre Llorens. Sovint Cossio retreia paraules de Giner que indicaven la profunda impressió que havia deixat dintre de la seva ànima el contacte amb el professor català”¹³⁰.

Josep Balari i Juvany (1844-1904), fill d'un petit fabricant barceloní, va ingressar a la Universitat de Barcelona el 1862 i finalitzà els seus estudis de Dret i Filosofia i Lletres el 1868. Es considerà un dels deixebles de Llorens i Barba, un d'aquells que aplegava un alt nivell científicotècnic, una gran vocació vers al magisteri, juntament amb el compromís polític nacional-conservador i el treball actiu en corporacions

¹²⁹ Tomàs Carreras i Artau: *Introducció a la Història del pensament filosòfic a Catalunya*, p. 231.

¹³⁰ Jaume Serra i Hunter: *op. cit.*, p. 162, nota.

extrauniversitàries. Fou professor de grec al Colegio Peninsular i, després de la Revolució Gloriosa, es dedicà a les lleis fent de relator substitut de l'Audiència. Sembla ser que l'any 1870 ja era professor auxiliar de la càtedra d'Història d'Espanya a la Universitat, i que ja tenia la de Llengua Hebrea. Destacà també per la seva dedicació a la taquigrafia, juntament amb el seu amic i company de classes Pere Garriga. Formà part del cos de mantenidors dels Jocs Florals entre 1875 i 1878, també de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres, de la qual fou secretari i president (1893-1901). En ambdues institucions intervingué en els treballs de normalització ortogràfica. Sempre defensà l'estudi de la llengua i de la història catalanes participant de l'impuls regeneracionista de la Renaixença, però sense mantenir cap mena d'adscripció amb el catalanisme polític "doctrinari"; com altres intel·lectuals professionals de l'època de la Restauració, Balari cercava en la intervenció en les corporacions catalanes una possibilitat d'acció que no es podia trobar en l'estructura dels partits dinàstics. S'especialitzà en els estudis etimològics i lingüístics posats al servei de la reflexió històrica catalana; impulsà l'excursionisme científic juntament amb altres companys seus (Vidal i de Valenciano, els germans Aulèstia i Pijoan, Serra i Campdelacreu, etc.) i estudià els cognoms i toponímics catalans, recerca que culminà en la seva obra cabdal *Orígenes històrics de Catalunya* (1899). El 1897 s'havia publicat dins l'*Anuario* de la Universitat la *Historia de la Universidad de Barcelona por el Dr. José Balari y Juvany* on per primera vegada es feia un estudi en clau positivista, a través dels documents dels arxius municipals i de la Corona d'Aragó per resseguir la trajectòria dels Estudis Generals i les diferents institucions d'ensenyament superior a la ciutat des de l'Edat Mitjana.¹³¹

Antoni Rubió i Lluch (1856-1937), nascut a Valladolid, on el seu pare Joaquim Rubió i Ors era en aquells moments catedràtic, tingué per mestre a Llorens, juntament amb els altres catedràtics de la Universitat de Barcelona com Manuel Milà i Fontanals, i fou condeixeble i amic de Menéndez Pelayo. Es doctorà l'any 1878 a Madrid i dos anys més tard era nomenat auxiliar de la Facultat de Lletres. El 1885 obtingué la càtedra de Literatura general a Oviedo i el mateix any passà a Barcelona a cobrir la vacant produïda per la mort de Milà i Fontanals. Els seus estudis van anar adreçats a la

¹³¹ Jordi Casassas i Ymbert: *Josep Blari i Jovany. Algunas consideraciones sobre la formación del romance castellano. 1881*, presentació de J. Casassas, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2001.

AA.DD. *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium 1988*. Jordi Casassas i Ymbert: « A propòsit de la "Història de la Universitat de Barcelona" de J. Balari i Jovany».

recuperació del passat literari i històric de la Catalunya medieval, entroncant amb la intenció historicista del seu mestre Llorens expressada en l'*Oració inaugural del curs 1854-1855* i amb la vocació de posar al descobert una part fonamental de la cultura catalana. Posà èmfasi, des de la Facultat i des de l'Institut d'Estudis Catalans, en l'estudi documental i la recerca arxivística que a Catalunya tenien unes perspectives més amples que en cap altre lloc d'Europa. Els estudis de Rubió i Lluch van contribuir molt a prestigiar culturalment el catalanisme i van marcar un punt àlgid en el procés de la Renaixença.

Josep Maria Barberà i Canturri (1833-1900), nascut a Reus, estudià a Barcelona Filosofia i Lletres i es féu capellà. Exercí de professor d'Humanitats al Seminari de Tarragona i ensenyà Psicologia a l'Institut de la mateixa ciutat. Va escriure sermons, treballs històrics i alguns assaigs de psicologia. Autor de poemes en llatí, català i castellà, i de traduccions de llibres bíblics i d'autors clàssics. Va compondre un extens poema humorístic titulat *Lo prodigi del segle* i deixà també un *Sumario de las lecciones de Psicología, Lógica y Ética* que va conèixer diverses reedicions.

D'altres reconegueren en Llorens un dels seus mestres intel·lectuals, com l'historiador i catedràtic de Psicologia Cosme Parpal i Marquès (1878-1923), el pedagog Manuel Bartolomé Cossío (1858-1935), deixeble de Giner de los Ríos, el metge, i humanista (filòsof, pintor, músic i poeta) Josep de Letamendi i de Manjarrés (1828-1897), el filòsof Francesc de Paula Mirabent i Vilaplana (1888-1952), el filòsof i historiador de la filosofia Joaquim Carreras i Artau (1894-1968), el seu germà, també filòsof, a més d'advocat i etnòleg Tomàs Carreras i Artau (1879-1954), l'advocat, escriptor i primer biògraf de Llorens, Celestí Barallat i Falguera (?-1905) i el filòsof, catedràtic d'Història de la filosofia, Jaume Serra i Hunter (1878-1943).

A Llorens deu Tomàs Carreras la seva vocació per l'etnografia: “La doctrina de l'esperit nacional i de la gènesi dels pensament filosòfic, el qual ‘no és un nou element de la consciència humana, sinó una nova forma que el contingut de la consciència va prenent’ i la pacient però engrescadora tasca de resseguir les petjades d'aquell pensament filosòfic en tot el procés dels seu desplegament —en les obres filosòfiques, en les produccions dels moralistes, en els monumemts literaris, en els costums, en els mites i creences (és a dir, el *Floklöre*)-: heus ací un programa tan simple d'enunciat, com ric

de contingut i de possibilitats, que le mestre de la Universitat de Barcelona brindava a la joventut estudiosa de la seva època, sobretot en aquella lluminosa Oració inaugural del curs de 1854-1855.

Recordo la impressió fortíssima, inesborrable, definitiva, que la lectura d'aquest curt document va produir en el meu esperit.”¹³²

També Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926) va ser alumne de Llorens en els seus anys d'estudiant a la Universitat, tot i que degué acudir com oient, igual que feia amb les classes d'Estètica de Milà i Fontanals: “[Gaudí] desde sus comienzos se había relacionado (...) con el célebre profesor Llorens i Barba, de quien había seguido sus cursos de Filosofía.”¹³³

La manera d'enfocar les seves classes davant dels alumnes és evocada per Torras i Bages: “En la lliçó primera del curs deia amb severa eloqüència als estudiants, que els qui pretenien brillar, que els qui volien a poca costa obtenir l'admiració i les lloances, ja es podien retirar, que allí no aprendrien la pompa del discurs, puix que la vera Filosofia preferia un sí o un no encertat, més que no pas una peroració entusiata”.

En parlar de les ensenyances de Llorens, Joan Maragall digué: “Llorens, educando a sus discípulos en la observacions y hasta en la experimentación psicológica, fue un maestro genuinamente catalán: porque una vez mostrado el método, dejaba que cada cual investigara por su cuenta y llegara a conclusiones propias sin imponerle a priori principios generales”¹³⁴

Llorens fou més un formador de pensadors que no pas un transmissor de sistemes filosòfics o un sintetitzador de models originals. Donava molta més importància a la seva feina docent que a la realització d'un treball intel·lectual propi amb el qual passar a la posteritat. Era modest i sabia que l'estructuració de grans sistemes de pensament a través dels quals entendre millor la naturalesa externa i interna de l'home estava a l'abast de molt poques ments privilegiades, però era conscient també de la importància de la seva missió com a educador, encarregat de transmetre a les generacions que

¹³² Tomàs Carreras i Artau: *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya i cinc assaigs sobre l'actitud filosòfica*, 236.

¹³³ Joan Llarch: *Gaudí. Biografia màgica*, p. 95.

¹³⁴ Joan Maragall i Gorina: *Una evocación transcendental*, “Panadès Nou”, Vilafranca del Penedès, 1901.

passaven per les seves aules les eines necessàries per créixer el nivell intel·lectual general i, per tant, la capacitat d'influir en l'àmbit social local i estatal.

S'ha dit de la metodologia didàctica de Llorens que fou socràtica, construïda a través d'una introducció a la filosofia que plantejava les principals qüestions i establia una mena de metafísica racional per tal que l'alumne deduís les causes de l'existència del món i el sentit de l'existència humana, però sense imposar premises ni respostes sistemàtiques. Més aviat, el que buscava era el desenvolupament, en els seus alumnes, dels mecanismes racionals i lògics que els permetessin exercir la crítica sobre els temes susceptibles d'especulació filosòfica.

Després del gran impuls que significaren per a la filosofia catalana les figures de Martí d'Eixalà i de Llorens i Barba, l'anomenada Escola de Barcelona entra en un cert declivi entre 1872 i 1912. Talment com si al corrent desenvolupat pel Sòcrates-Llorens li hagués faltat la continuació a través d'un Plató que consolidés, eixamplés i dotés d'una originalitat contrastada el camí del psicologisme escocès encetat per Martí d'Eixalà. Referència gairebé totèmica en els seu temps, pel que fa als afers relacionats amb el món de les idees, Joan Maragall reportà el ressò d'aquella època, i de la manca de continuïtat profitosa en el pensament català, a partir de les converses amb Joan Mañé:

“¡Oh! aquellas tardes de casa de don Juan Mañé, aquel anochecer de cada día, cuando la voz del maestro un poco apagada, evocadora, poblaba de fantasmas queridos las sombras invasoras de su cuarto de enfermo! Allí hemos visto, frecuentado, casi tocado aquella inolvidable generación romántica barcelonesa: Pablo Piferrer consumiendo su cuerpo delicado en las vibraciones de vehementes entusiasmos estéticos; Manuel Milá, casi inocentón de puro sabio; Víctor Balaguer, aparatoso y petulante; Llausàs, Coll y Vehí, Reynals, tantos... Pero Javier Llorens, con aparecernos más a menudo que cualquiera de ellos, nunca se nos mostró en visión clara y completa. Los demás habían dejado su personalidad más o menos completada por sus obras, por sus libros. Javier Llorens no había dejado escrita una obra capital. Sabíamos su carácter puro, su vocación filosófica, su vida práctica adaptándose a ella con admirable unidad; conocíamos hasta cierto punto la tendencia de su pensamiento, y teníamos alguna idea de la fuerza del mismo por la influencia que parecía haber ejercido a su alrededor... pero, nada más. Llorens se nos figuró siempre un Sócrates catalán a quien faltara su Platón. Y así

temíamos que, andando el tiempo, no quedara de él otro recuerdo que aquel retrato suyo en la galería del Ateneo Barcelonés”¹³⁵.

Llorens va ser substituït per Joaquim Sabater i Casals en les classes de Filosofia, el qual va continuar amb la mateixa línia explicativa, però sense afegir més contingut a les seves lliçons ni més profunditat a les interpretacions. Tal com ha quedat provat quan hem parlat de Masferrer, el joc d'influències no era pas cosa inusual quan es presentava l'oportunitat de cobrir una vacant, i les maniobres sovintejaven per tal d'afavorir al candidat preferit per a un cert grup dins del claustre. Tanmateix, malgrat les maniobres realitzades per Milà en favor de Francesc Masferrer, la plaça fou coberta pel trasllat de José de Somoza Llanos, procedent de la Universitat de Granada, que prengué possessió el 13 de març de 1873. Aquells no eren moments òptims per demanar que la càtedra de Llorens fos coberta amb algun dels seus deixebles més destacats, ja que les dificultats per les quals passava l'erari públic provocarien l'aparició del controvertit decret d'Eduardo Chao el 2 de juny a partir del qual s'intentà deixar la de Madrid com única universitat espanyola.

L'ensenyament de la Geografia va seguir en mans de Gaietà Vidal i de Valenciano, que des de 1865 havia substituït Llorens per què aquest es pogués dedicar de ple a la filosofia. Pere Codina i Vilà¹³⁶ (1826-1858) va estar també en l'òrbita llorensiana; el va succeir com a professor de Filosofia a l'Institut de Barcelona el 1847 (recordem que Llorens no va arribar a prendre possessió del càrrec en aprovar la càtedra a la Universitat el mateix any) i, finalment, aconseguí en propietat la càtedra arran d'unes oposicions, l'any 1848, on Llorens actuà com a jutge censor del tribunal¹³⁷. Codina, que rebé la influència de Martí d'Eixalà, va acabar adoptant la filosofia escocesa, però abans

¹³⁵ Joan Maragall i Gorina: *Una evocación trascendental*, “Diario de Barcelona”, 17-X-1901. L'article sorgí per la lectura del de Clascar a “Penedès Nou” unes setmanes abans. (DOCUMENT 53)

¹³⁶ A partir de l'expedient que de Pere Codina i Vilà guarda l'AHUB hem pogut deduir que el seu any de naixement fou a finals de 1826 (novembre o desembre), dada que no consta en els articles enciclopèdics. Obtingué el títol de batxillerat en Filosofia l'any 1849, la llicenciatura en Literatura el 1851 i la de Jurisprudència el 1858. En l'estudi d'aquesta darrera llicenciatura, durant el curs 1851-1852 preparà privadament amb Martí i Pradell la Geografia astronòmica, física i política i amb Llorens la Literatura grega (veure DOCUMENT 22 i 54). Degué tenir, ja com estudiant, una relació molt propera amb el mestre vilafranquí: en la inscripció de la matrícula per a 7è de Jurisprudència Llorens és qui signa com a “presentador”. A més, Codina vivia a la casa número 1 de la Plaça de Sant Pere, davant l'església de Sant Pere de les Pueles, a uns cent metres del pis de Llorens.

¹³⁷ Comunicació del rector Joaquim Rey del 4-II-1848. DOCUMENT 11.

havia estat el traductor de John Stuart Mill¹³⁸, el qual publicaria l'obra més crítica amb Hamilton uns anys després de la mort de Codina. En canvi cap dels autors escocesos va ser mai traduït al castellà. Els seus alumnes van publicar a la seva mort les lliçons de psicologia i lògica impartides el curs 1856-1857, en elles la influència de l'escola escocesa no és tan clara com en Llorens. Llorens i Codina, que tenien una fluida relació personal com a mestre i alumne malgrat l'escassa diferència d'edat, van tenir, a més, la possibilitat d'incrementar el tracte quan Codina es convertí en company de claustre, ja que les càtedres de l'Institut depenien de la Facultat de Filosofia, i els ensenyaments que impartia Codina, Psicologia i Lògica, eren complementaris i preparatoris dels que després rebrien els alumnes que seguissin els estudis facultatius de Filosofia. Pere Codina morí prematurament, als trenta-un anys, l'estiu de 1858; el patiment de Llorens per la prematura mort del seu col·lega queda reflectit en les cartes que va escriure aquell mes d'agost de 1858 a Marià Aguiló¹³⁹ i a Josep Maria Quadrado¹⁴⁰.

Durant les tres primeres dècades del segle XX torna a reviscolar l'interès per Llorens i Barba de la mà d'autors com Jaume Serra i Hunter, Francesc Mirabent i Tomàs Carreras i Artau, que acabaven de prendre possessió de llurs respectives càtedres de la Universitat i que se sentien parcialment hereus i seguidors d'una perspectiva filosòfica llorensià que s'havia anat definint com a pròpia dels sectors liberalconservadors a Catalunya i que tenia en el "seny" o sentit comú el seu element més característic. Els tres poden adscriure's a una certa forma d'entendre la filosofia oposada a la reducció abstracta del pensament.

¹³⁸ *System of Logic: Ratiocinative and Inductive*, de 1843, traduïda com *Sistema de la lògica demostrativa e inductiva, o sea, exposición comparada de los principios de evidencia y los métodos de investigación científica. Traducción de la obra de John Stuart Mill, de la 3ª edición inglesa*, Rivadeneyra, Madrid, 1853. Solament s'arribà a publicar la primera part de l'obra en un volum de 361 pàgines.

¹³⁹ "El pobre Codina después de una enfermedad de tres semanas, ha pasado a mejor vida. He tenido que presenciar casi todo el drama y bien puedes suponer que esto ha avivado en mí el deseo de que tu ausencia de Barcelona no sea larga." Carta nº 43 del 7 d'agost de 1858. F.X. Llorens i Barba: *Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorens i Barba, Coll i Vehí i Quadrado*, editades per Àngel Aguiló, "Revista de Catalunya", 1926, p. 162.

¹⁴⁰ "Mi querido Quadrado, extrañará V. recibir carta mía fechada en la ciudad de la cual quisiera hallarme desterrado por mucho tiempo; mas la enfermedad del pobre Codina me trajo a esta, hace días, y he seguido aquí asistiendo al curso de la enfermedad de mi buen amigo que desgraciadamente ha terminado con la muerte. Ya puede V. suponer qué tal lo habré pasado y qué tal estaré ahora." Carta nº 5 del 6 d'agost de 1858.

La represa acadèmica des de la Universitat va ser complementada per alguns articles, aïllats, a la premsa¹⁴¹ -on s'advocava per una Catalunya que recuperés el lideratge intel·lectual d'Espanya- i per l'activitat d'Eugeni d'Ors des dels mitjans periodístics i editorials, com hem vist. Es van estudiar i publicar els textos de Llorens, la seva biografia va ser també objecte d'atenció i amb motiu del seu centenari es van editar finalment diverses versions dels apunts de classe dels seus deixebles i el contingut de les seves oposicions a càtedra. Coincidint amb l'efemèride, Serra i Hunter féu un curs monogràfic dedicat al pensament llorensià a la Universitat.

El setembre de 1944 d'Ors -qui no es declarava seguidor però sí vindicador de la memòria de Llorens- publicava al diari falangista "Arriba" un article dedicat a Vilafranca del Penedès fent un paral·lelisme amb altres terres de vinyes que en aquells moments constituïen els camps de combat de l'Europa en guerra. En ell, servava la memòria d'alguns penedesencs il·lustres:

"Tierras de pámpanos y libertad, Renania, Borgoña, Gironda, Penadés. Dionisos os vota a la orgía; pero vuestra riqueza trae consigo un amor al arte; y el amor al arte redime vuestra libertad en el orden. [...] Y tu mi Villafranca del Penadés, no alumbres de la

¹⁴¹ J. Pijoan a "La Veu de Catalunya" de dimarts 6 de febrer de 1906: "Mentre els uns, com en Milá, se moren deixant la obra colossal abandonada sense tenir apenes ningú que la continúi, altres, com en Xavier Llorens, desamparen els seus deixebles sense llegarlos el catecisme escrit ab que poguessin recordar fàcilment les paraules del seu mestre.

Era poch abans de que en Milá escribís (ab aquell rigor de mètode y disciplina que encara avuy fa la nostra admiració) que en Xavier Llorens semblava tota l'Espanya d'un grapat d'homes fortament avivats pel seu esperit extraordinari.

Aquest era directament que intervenia en l'intimitat de cada home, treballant de viva veu en la seva formació interior. Tenia aquell altíssim bon seny, aquell cap clar, que és cosa tan catalana, y al mateix temps tan necessaria pera l'acció educadora. Els seus deixebles, després d'ell mort, li han guardat la gratitud per sempre més, com un culte fidel al seu recort.

S'ha de sentir parlar a don Francisco Giner pera comprendre en qué consisteix la feina den Xavier Llorens. -Jo- deya un dia- me sento fill de Catalunya, no més per lo que li dech en aquell temps que vaig passar en la ensenyansa continuada den Llorens.-

Nosaltres, d'altra banda, no'ns podém figurar lo que valia aquell home més que per haver deixat deixebles eminents, descuidant de publicar les seves notes, y les famosissimes llibretes que dictava y corretgía en els seus cursos.

Y ara, ja que la cosa s'ho porta, faré veure la gloriosa significació que té pera Catalunya que dos esperits més elevats de l'Espanya actual, homes de tan diverses aplicacions y fins potser d'oposades idees, com don Francisco Giner y en Menéndez Pelayo, se sentin agraïts del esperit català, casi fills de Catalunya per les ensenyances que reberen den Milá y den Llorens.

¿Qui vindria avuy d'allí, a estudiar a Catalunya? ¿Ahont haríem anat a parar si aquell alt esperit de ciencia y de doctrina s'hagués conservat entre nosaltres y, creixent en la proporció de tot lo nostre, hi hagués a Catalunya'l núcleu fonamental de la cultura hispánica? Quan la Universitat de Berlín, ab en Fichte y Schelling, va passar a ser la primera d'Alemanya, l'hegemonía de la Prussia va ser no més una qüestió de temps."

turbulencia de tu entraña, un licencioso Carnaval como Basilea o Maguncia; sino una inmensa representación teatral, en la vuelta de la procesión al templo, cuando tu Fiesta Mayor. Donde lo delirante se vuelva rito; y el folklore, catolicidad. Así como, en tu San Raimundo, la caridad, canon; y en tu docto Milá, la épica, erudición; y, en tu meditativo Lloréns, la vida interior, sentido común; y en tu enigmática Matilde, la delicuescencia sentimental, el remordimiento tal vez, monumento funerario”

I considerava l'anònim patró vilafranquí San Fèlix, “Santo desconocido”, de qui “en el siglo XVIII fueron enviadas las reliquias desde Roma” sense més dades que el nom i la condició de màrtir, “antecedente del ‘soldado desconocido’ de las impías glorificaciones medernas”¹⁴².

Des de l'altre banda de la trinxera políticoidològica oberta a la Catalunya del segle XX, el periodista i crític musical Rafael Moragas i Maseras (1883-1966), llicenciat en Filosofia i Lletres i un dels fundadors de l'Associació Wagneriana de Concerts (1901), denotava l'arrel llorensiana del seu concepte filosòfic antisistemàtic i el valor ètic que s'en pot extreure de l'estudi del pensament. Moragas fou bibliotecari de la Universitat de Montpeller i membre actiu de la colònia de republicans catalans exiliats a França després de la Guerra Civil. No considerava, però, que existissin filosofies nacionals específiques. A diferència d'altres manifestacions de la cultura, la concepció de l'existència de l'home i la capacitat cognoscitiva són qüestions generals sotmeses a contínua revisió i recerca –de més en més científica que espiritual-, i poden atènyer d'igual manera els individus de totes les nacionalitats:

“Durant un temps, a la Biblioteca Municipal, el senyor Moragas deixà de banda els feixucs volums de la història de l'art i es dedicà a la història de la filosofia. I com d'habitud, en prenia copioses notes.

-És que ens prepara alguna sorpresa? –vaig preguntar-li, una d'aquelles tardes de tardor de 1940.

¹⁴² Eugeni d'Ors i Rovira: *Novísimo Glosario: Villafranca del Penadés*, “Arriba”, Madrid, 10-IX-1944. (DOCUMENT 55)

-Cap sorpresa. Treballo per altri, simplement. Uns estudiants francesos que aprenen llengua i literatura castellanès i amb els quals em relaciono des del dia de la “juguesca artística”, m’han demanat uns apunts orientadors sobre el que ells anomenen “*la pensée philosophique espagnole*”, tasca difícil perquè em falten llibres i perquè jo no crec que existeixi tal pensament. Ni cap “nacionalisme filosòfic” (com diria Llorens i Barba). Abans del segle XIII, com és natural, no hi ha res. Després, entrant en el corrent escolàstic, trobo Ramon Llull i Alfons el Savi. (I Ramon Llull, en certs aspectes, tal com va veure, ja mort ell, l’inquisidor Eimerich, fa figura d’heterodox). Després, ja he de fer un salt fins al segle XV, on em surt un frare franciscà, Guevara, autor d’un “*Reloj de príncipes o Marco Aurelio*”, que va fer forrolla en aquell temps. Una mica més endavant, em surt al pas una monja, la famosa Teresa d’Àvila, i un altre frare insigne, fray Luís de León. Al costat d’aquests, la figura ingent de Lluís Vives, erasmista perseguit per la Inquisició (igual que l’altre, val a dir-ho), desentona tant que no sé si enquistar-lo al mateix sac. També tinc dubtes quant al pare Feijoo i Cadalso. Al segle XIX, hi ha més tela. Parlaré, és clar, de Donoso Cortés, alcaloide de la “carcunderia” tradicional, sobretot en el seu “Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo”, en el qual afirma rodonament que la teologia “és la ciència del tot”. Parlaré també de Balmes i de Menéndez Pelayo, els quals, barrejats amb Sanz del Río, Giner, Ganivet, Unamuno i Ortega formaran un bell galimaties. Amb tot, penso que valdran més els meus apunts que no res. En realitat, l’únic estudi complet (bé que tendencios) del pensament espanyol no es refereix al corrent que podem considerar tradicional, sinó al dissident. Parlo de la “Historia de los heterodoxos” del gran polígraf, que he rellegit molt a gust. Quant a la resta...

-Vós no hi combregueu, és clar...

-No. Influenciat pel meu pare que, quan va saber que volia estudiar filosofia, em va dir: “Aprèn tots els sistemes, però no et casis amb cap”, mai no vaig esperar (ni espero) que la filosofia em revelaria cap veritat essencial (bé que sigui èticament aprofitable). Així que del meu escepticisme inicial a considerar la filosofia com un joc de la imaginació (poesia en definitiva) no hi havia més que un pas. Més tard, la idea, molt arrelada, que tots els sistemes eren fruit d’un cert estat de civilització o d’una determinada situació històrica o geogràfica, m’havien d’ancorar, i cada dia més, en el relativisme. En la filosofia m’ha interessat sobretot (i continua interessant-me) l’aventura del pensament.

El que la ciència no pot provar, és pura hipòtesi. Vol dir que el consell del meu pare era vàlid”¹⁴³.

Menéndez Pelayo, el primer gran apologista de Llorens¹⁴⁴

En la formació intel·lectual de Menéndez Pelayo van influir sobre tot quatre mestres entre els anys 1870 i 1875, corresponents als seu període entre els catorze anys i els dinou. El primer va ser aquell que el va posar en contacte amb la filosofia, Jaume Balmes, a través de la seva obra *El Criterio* llegida en el darrer curs de batxillerat a l'Institut de Santander. El seu mestre llavors era Agustín Gutiérrez, autor d'un manual de filosofia inspirat en l'espiritualisme eclèctic de Víctor Cousin. El tercer mestre, Nicolás Salmerón, catedràtic de Metafísica a Madrid el va desagradar profundament perquè la filosofia krausista es contradeia molt amb la que venia d'escollar a Barcelona els dos primers cursos de la llicenciatura de Filosofia i Lletres. Menéndez es va traslladar a Valladolid i a la seva universitat per defugir les amenaces de Salmeron de suspendre en bloc tot el curs a causa de les protestes d'alguns alumnes. En aquesta va conèixer el quart dels seus mestres, Gumersindo Laverde Ruíz, qui va adreçar Menéndez cap a la seva vocació literària i a l'estudi dels filòsofs espanyols del Renaixement com Lluís Vives i Fox Morcillo.

Però anem a centrar-nos en el segon mestre de Menéndez, aquell qui més el va influir en els seus anys de Barcelona que van ser els seus dos primers cursos universitaris, el de 1871-1872 i el de 1872-1873. Antoni Rubió i Lluch, amic i biògraf de Menéndez Pelayo, explica que “de Llorens recibió, en edad muy primeriza y en muy contados días, una fuerte y casi inexplicable influencia filosófica, a la cual en el fondo permaneció fiel toda su vida”¹⁴⁵.

¹⁴³ Artur Bladé i Desumvila: *El senyor Moragas (“Moraguetes”)*, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1970, capítol XIII.

¹⁴⁴ Una part de les dades d'aquest capítol procedeixen de Joaquín Carreras y Artau: *La formación filosófica de Menéndez y Pelayo*, conferència dins del cicle commemoratiu del naixement de Menéndez l'any 1956, i d'Antoni Rubió i Lluch: *Algunas indicaciones sobre los educadores intelectuales y las ideas filosóficas de Menéndez y Pelayo*, separata de “Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos”, 1912.

¹⁴⁵ Antoni Rubió i Lluch: *Discurso en elogio del Dr. D. M. Menéndez y Pelayo*, 48.

Malgrat el que pogués semblar, no hi ha base històrica per afirmar que Menéndez i Llorens haguessin tingut cap tracte personal, el santanderí tenia quinze anys quan va començar els seus estudis universitaris a Barcelona, va assistir a algunes lliçons per curiositat i ganes d'aprendre, però no era la Metafísica que ensenyava Llorens matèria del primer curs en què estava matriculat Menéndez aquell curs de 1871-1872, el darrer en la vida de Llorens. La influència del mestre català sobre Menéndez fou, doncs, indirecta i pòstuma, com va dir Rubió i Lluch, o assimilada de l'ambient intel·lectual que es respirava a Barcelona en paral·leles de Joaquim Carreras i Artau. El mateix Menéndez ho expressa en el següent paràgraf parlant de Llorens:

“Del primero, a quien sólo alcancé en el penúltimo año de su profesorado, tengo escasos recuerdos personales. Su labor pedagógica quedó, como la de Sócrates, archivada, no en libros, sino en espíritus humanos. Ninguna obra impresa lleva su nombre; pero nadie influyó tanto como él en la educación filosófica de Cataluña”¹⁴⁶

En la mateixa obra autobiogràfica citada Menéndez insisteix a bastament en l'influx rebut a Barcelona entre 1871 i 1873 del que considera “antigua escuela de Barcelona” que des de la Universitat irradiava espiritualment cap a tots els àmbits intel·lectuals de la ciutat. Afirmar Joaquim Carreras que “Resulta, pues, que Menéndez y Pelayo no recibió en Barcelona una formación filosófica específica, sino a lo sumo una formación espiritual genérica que gravitaba, desde luego, en torno a una filosofía.” Referint-se als anys d'estudi a Barcelona, concretament en el camp del pensament, Menéndez expressava així la influència rebuda: “Allí aprendí lo que vale el testimonio de la conciencia y conforme a qué leyes debe ser interpretado para que tenga los caracteres de parsimonia, integridad y armonía. Allí contemplé en ejercicio un modo de pensar histórico, relativo y condicionado, que me llevó, no al positivismo (tan temerario como el idealismo absoluto), sino a la prudente cautela del *ars nascendi*.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Marcelino Menéndez Pelayo: “El Doctor D. Manuel Milá y Fontanals (Semblanza literaria)” a *Estudios y discursos de crítica histórica y literaria*. Madrid 1942, p. 135. També Rudolf Llorens, el filòsof vilafranquí del segle XX, establí el paral·lelisme socràtic de l'actitud de Llorens i Barba: “Des de Sócrates –i ja fa segles- no crec que s'hagi produït un cas com el del meu homònim i convilatà, que sense deixar obra escrita, en una esenyança purament oral, hagi obtingut tanta fama i hagi exercit tanta influència.” Rudolf Llorens i Jordana: *L'hegemonia vilafranquina en l'hegemonia catalana*, p. 29.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 133.

Menéndez sempre va guardar un bon record de Catalunya i així apareix en una obra d'edat madura:

“Era Catalunya lo mejor y más ilustrado de España y la que más participaba del general movimiento europeo [...] Destinada acaso en los designios de Dios a ser la cabeza y el corazón de la España regenerada.”¹⁴⁸

L'amor català vers a la pròpia cultura, la pròpia terra, costums, societat, valors religiosos, morals, etc. van accentuar en Menéndez l'amor i l'apreci cap a la seva pròpia terra, la Montaña càntabra. Era contrari a la centralització¹⁴⁹ imposada pel seguiment del model de racionalització administrativa napoleònica, que considerava anorreadora de la vida local i comarcal. Pensava que el ressorgiment espiritual d'Espanya havia d'estar relacionat amb la potenciació de les províncies. En aquesta recerca de les essències tradicionals populars seguia la línia marcada per Llorens quant al nacionalisme cultural hispànic:

“Practicando el método positivo de Llorens, Menéndez tomaba por base la realidad viva e histórica de España, una y varia en la sucesión de las culturas y en la diversidad de sus regiones”¹⁵⁰.

A Catalunya reverdia l'energia del país en el camp de l'arqueologia, en l'estètic, en el literari i, fins i tot, en l'estrictament filosòfic. Menéndez expressava així el seu entusiasme envers la feina col·lectiva en acció:

“Una poesía lírica superior en cantidad y calidad a todo lo que el resto de la Península había producido después del romanticismo; grandiosas tentativas épicas que empiezan a tomar puesto en la literatura universal; un teatro verdaderamente popular en sus

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 168.

¹⁴⁹ En la introducció del recull d'escrits periodístics de Quadrado, *Ensayos religiosos, políticos y literarios*, Menéndez criticava en aquest sentit els dos partits liberals: “Y así aconteció en efecto, convirtiéndose desde entonces en anarquistas y agitadores perpetuos los antiguos exaltados que comenzaron a llamarse progresistas; y agrupándose los restantes para formar un partido conservador y de orden, tuvo el pecado irreparable de no llegar a españolizarse jamás, de gobernar con absoluto desconocimiento de la historia, empeñándose en implantar una rígida centralización administrativa, en ninguna parte tan odiosa como en España.” (p. XXXVI)

¹⁵⁰ Joaquim Carreras i Artau: *La formación filosófica de Menéndez y Pelayo*, conferència pronunciada a la Universitat de Barcelona, p. 18.

fundadores, y luego modernísimo en sus ideas y procedimientos, que por él principalmente han penetrado en España; un desarrollo de la novela de costumbres que compite dignamente con el de otras regiones afortunadas en este punto; una alborada de estudios lingüísticos que cuando lleguen a conquistar la disciplina del método levantarán sin duda el edificio gramatical y lexicográfico que todavía falta, y añadirán un capítulo nuevo a la filología romántica; un movimiento fecundísimo de investigaciones históricas, desorientadas al principio por la pasión, pero encerradas después en el cauce de la ciencia impersonal e incorruptible; una nueva eflorescencia artística, pródiga en frutos, prematuros a veces, pero de raro y penetrante sabor; un ideal estético, que empieza a transformar la vida urbana, que aprovecha del renacimiento arqueológico los motivos tradicionales y los combina en nuevas e ingeniosas formas, acompañando con soberbias contrucciones la pujante expansión con que, roto su viejo cinto de murallas, se dilata la gran metrópoli mediterránea, señora en otro tiempo del mar latino.”¹⁵¹

Notem en aquestes paraules una certa prevenció sobre els estudis històrics que poguessin portar a l'exaltació patriòtica del passat independent del Principat i al seu paper central en la Corona d'Aragó, postura massa suggerent en un segle de grans agitacions i de tensions centrífugues que contrapunten la centralització creixent del projecte liberal.

El pas de Menéndez Pelayo per la Universitat de Barcelona es degué a que el seu tutor, el catedràtic de Química José Ramón de Luanco, formà part del claustre d'aquesta universitat, després, en ser traslladat a la de Madrid, Menéndez va haver de seguir les seves passes. Els mestres que seguí a Barcelona foren Milà i Fontanals, Rubió i Ors, Bergnes de las Casas, G. Vidal i de Valenciano, Jacint Díaz i, eventualment, Llorens. Formaven part del seu cercle de condeixebles Antoni Rubió i Lluch, amic entranyable que ho fou tota la vida, Pau Bertran i Bros¹⁵², literat i folklorista i Jaume Gres¹⁵³, que morí jove quan ja era professor de la Facultat de Lletres. Mantingué relació amb

¹⁵¹ *Ibid.*, ps. 167-168.

¹⁵² Pau Bertran i Bros (1853-1891) autor del recull *De flor a flor*. Estudià el folklore català en un treball sobre rondalles iniciat a “La Il·lustració Catalana”, completat a *Rondallística* i en altres aplecs diversos.

¹⁵³ Jaume Gres i Comas (1855-1885), fill d'un paleta de Gràcia, obtingué el grau de batxiller el 1871 i posteriorment les llicenciarures de Filosofia i Lletres (1874) i de Dret (1881). Exercí de professor auxiliar d'Hebreu en substitució del catedràtic Delfi Donadiu el 1881. El 1883 obtingué el grau de doctor i la plaça de professor auxiliar gratuït per oposició el mateix any. El 1885 ascendí a professor auxiliar amb una gratificació de 1.750 pts. anuals. Extret del seu expedient conservat a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona.

estudiants de Dret, de la qual es derivà la seva primera actuació pública a l'Ateneu Barcelonès durant una vetllada commemorativa de Cervantes on Menéndez llegí un treball de crítica literària titulat *Cervantes considerado como poeta*. L'acte era presidit per Manuel Duran i Bas. El treball es va publicar a la revista dels deixebles de Duran "Miscelánea Científica y Literaria".

Menéndez Pelayo no va seguir a Barcelona cap ensenyament regular de filosofia, però es va amarar de l'ambient i de les idees filosòfiques de l'època que el van acompanyar ja per sempre. El mètode positiu, la apel·lació a la consciència, el criticisme, la reserva metafísica, les anticipacions o principis de la facultat noètica, el realisme natural, la afirmació de les realitats transcendents, el sentiment religiós, l'apreci per Lluís Vives, el desviament del krausisme i de l'escolasticisme i altres tantes doctrines connexes amb les precedents que van ser asimilades en un ambient universitari influït per Llorens. Tanmateix cal tenir en compte que Menéndez no va escriure mai una obra de filosofia sistemàtica, però sí que es referí a la filosofia en algunes de les seves obres principals¹⁵⁴, de les quals dedueix Joaquim Carreras i Artau que les seves línies fonamentals segueixen les directrius de la filosofia escocesa del sentit comú apresada a Barcelona. Les idees filosòfiques de Menéndez Pelayo van ser resumides pel seu deixeble Adolfo Bonilla Sanmartín en l'article "La filosofía de Menéndez y Pelayo" inserit en la "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" l'any 1912, i encara millor ho va fer Rubió i Lluch en l'article "Algunas indicaciones sobre los educadores intelectuales y las ideas filosóficas de Menéndez y Pelayo" publicat com a separata de la mateixa revista durant el mateix any.

Menéndez Pelayo va ser qui amb més energia es va posar mans a l'obra seguint les consignes de l'*Oració inaugural* de Llorens i Barba, dedicant-se a l'empresa de revitalitzar la tradició cultural espanyola, començant per la filosofia. En carta a Juan Valera anterior a 1880 ho palesa clarament:

"No pretendo (...) restaurar la variada trama de ideas y opiniones, a veces opuestas y aun contradictorias, que desde Séneca hasta Balmes, y aun más acá, constituyen lo que

¹⁵⁴ *La Ciencia Española*, la *Historia de los Heterodoxos españoles*, la *Historia de las Ideas estéticas en España*, i els discursos sobre *Las vicisitudes de la filosofía platónica en España* i *De los orígenes del criticismo y del escepticismo*, y especialmente de los *precursores españoles de Kant*.

llamamos filosofía española. Quiero sólo que renazca el espíritu nacional a que Llorens se refería, ese espíritu que vive y palpita en el fondo de todos nuestros sistemas, y les da cierto aire de parentesco, y traba y enlaza hasta los más discordes y opuestos.”¹⁵⁵

I encara era capaç d'expressar més clarament, en sintonia directa amb Llorens, la seva intenció de posar de manifest l'existència d'una filosofia espanyola característica, per sobre de les individualitats, i caracteritzable al llarg dels temps:

“(…) hay en el pensamiento ibérico tales caracteres y aptitudes, tales rasgos de identidad a través de los siglos y de las civilizaciones más distintas, que nos autorizan para concluir que existe un nexo interior y fortísimo entre las lucubraciones de nuestros pensadores, y que es cosa, no ya lícita, sino de rigurosa justicia (...) conceder a nuestra raza un lugar aparte en la historia de la filosofía, si no tan alto como el que ocupan las dos razas privilegiadas en este punto, la griega y la alemana, tan alto, por lo menos, como el que se concede hoy a los italianos y a los franceses. (...) se puede afirmar *a priori*, y sin recelo de equivocarse, que la historia de la filosofía española, considerada en su integridad, es algo que tiene existencia y vida propia peculiar, y que debe ser considerado y tratado a parte.”¹⁵⁶

Aquesta declaració de principis anava paral·lela i donava suport a la proposta del professor Gumersindo Laverde d'incorporar la Història de la Filosofia Espanyola¹⁵⁷ als plans d'estudi superiors per tal de promoure la continuació dels estudis filosòfics indígenes i l'aparició de noves contribucions contemporànies en el que es voldria considerar com una escola filosòfica típicament espanyola. Es trobava, no obstant, amb un clima força contradictori entre el creat a Barcelona per les idees de Llorens, que cercaven una revitalització cultural autòctona, dins d'un procés més ampli de nacionalització hispana, i el que hi havia a Madrid a l'entorn de l'idealisme transcendental alemany de Krause, importat per Julián Sanz del Río en el mateix any que Llorens dictà la seva famosa lliçó inaugural. Madrid semblava buscar

¹⁵⁵ Marcelino Menéndez Pelayo: *La Ciencia Española*, Edición Nacional de las Obras Completas, Santander, 1953, tomo II, p. 355.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 368-369.

¹⁵⁷ Dins d'aquesta història de la filosofia espanyola ocuparia lloc destacat l'estudi dels principals pensadors cristians: Llull, Vives i Suárez. El senequisme, l'averroïsme i el maimonisme no serien considerats per Menéndez com integrants de la filosofia nacional perquè contenen elements precristians i musulmans.

l'europeïtzació mentre que des dels cercles acadèmics de Barcelona s'apostava per la nacionalització previa de l'Estat.

Treballador infatigable, Menéndez Pelayo va establir els fonaments de l'estudi històric de la filosofia espanyola, malgrat que no aconseguí enllestir una obra capital recollint de forma crítica tota la història del pensament espanyol. Aquesta tasca, estimulada per Menéndez a partir dels materials recollits al llarg dels anys, va ser iniciada pel seu deixeble abans esmentat, Adolfo Bonilla, que publicà dos volums i va haver de ser represa posteriorment per altres estudiosos. Per aquesta iniciativa i la multitud de treballs amb què contribuï a la recerca del passat cultural hispànic, a la seva mort van abundar les paraules elogioses, com les d'Antonio Gómez Restrepo que fregant l'hipèrbole afirmà:

“En Menéndez fue encarnando cada día con mayor amplitud y pujanza el espíritu nacional, hasta llegar a ser el español más representativo de su estirpe; y gracias a él principalmente, y a la acción decisiva que puso sobre la generación contemporánea y posterior, España tuvo, quizá por primera vez, la revelación completa de su propio genio”¹⁵⁸

Torras i Bages, una interpretació ortodoxa del mestre

En comentar l'època docent de Llorens ja hem vist com des del curs d'ampliació de 1865 mestre i alumne van establir una relació acadèmica més estreta a causa de l'alt grau de competència que demostrava Torras en les classes de filosofia. Fortià Solà i Moreta en la seva *Biografia de Torras i Bages*¹⁵⁹ repassa alguns aspectes d'aquesta relació dels dos vilafranquins.

Es pot afirmar que Josep Torras i Bages (1846-1916) va jugar respecte a Catalunya el que Menéndez Pelayo significà per al projecte nacional de cultura espanyola. Tots dos van partir de la idea romàntica herderiana del *Volksgeist*, rebuda de Llorens, per

¹⁵⁸ Citat per Antoni Rubió i Lluch: *Discurso en elogio del Dr. D. M. Menéndez y Pelayo*, pronunciat a la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1913, p. 28.

¹⁵⁹ Fortià Solà i Moreta: *Biografia de J. Torras i Bages*.

desenvolupar en els seus treballs una visió conservadora i catòlica de la societat. Torras va dedicar la seva obra cabdal, *La tradició catalana* (1892), als germans Milà i a Llorens i Barba, no tant perquè tots ells fossin fills de Vilafranca del Penedès, sinó perquè l'essència conceptual de l'obra es devia als anys d'estudi passats a la Universitat de Barcelona i condicionat per la filosofia del sentit comú que conreava el seu mestre. En aquesta obra li reconeix el mestratge en la filosofia des del moment d'abandonar la infantesa i el denomina "quasi-parens en l'ordre intel·lectual".

Devem a mossen Joan Benet i Baltà l'estudi sobre el procés d'elaboració de la dedicatòria –aparegut en el treball introductor a la tercera edició de l'obra de Torras-, que finalment es convertí en una nota d'agraïment als seus mestres:

«Un dels detalls més escatits ja a les darreries de la impressió de l'obra, fou la dedicatòria que havia de posar-s'hi. No ens expliquem massa la importància que hi donava Torras i Bages. Consulta sacerdots i seglars amics. A Collell, que és un dels consultats, li diu: "L'han vista lo Aguiló, lo Balari i el Matheu". Es concretaren, com a publicables, aquestes dues dedicatòries, que foren molt treballades des del seu text inicial fins a la redacció dels manuscrits que es conserven:

A Jesucrist Senyor Nostre,
fundador, mestre, legislador
dels pobles lliures d'Europa i Amèrica
ofereix, consagra i dedica aquest llibre
son indigne sacerdot.

I l'altra, definitivament escollida per l'edició que diu:

A la memòria
dels tres insignes fills
de Vilafranca del Panadés,
los dos germans Milá y Fontanal
y en Xavier Llorens y Barba,
dedica aquesta obra
en ses doctes lliçons inspirada

son deixeble y coterrani

l'Autor.

La raó d'haver estat triada aquesta última dedicatòria i no la primera que semblava més sacerdotal i, al gust del seu temps, més triomfalista, és molt difícil de trobar. No obstant, no hem d'oblidar les relacions intimíssimes, personalment i familiarment, que tant a Vilafranca, d'on tots els esmentats personatges eren fills, com després a Barcelona, mantingueren durant molts anys. Ja bisbe de Vic, Torras i Bages, l'any 1912, quan davant el cardenal Casañas i Marcelino Menéndez Pelayo inaugurà el monument aixecat a Vilafranca a la memòria de de Manuel Milà i Fontanals, digué aquestes paraules que justifiquen a bastament la dedicatòria: "En la nostra formació, en el que es referia a les disciplines humanes, Manuel Milà i Xavier Llorens foren nostres mestres vertaders, més encara, en la vida íntima que no pas en la càtedra universitària." Per altra part, podem dir que Torras i Bages en escollir la dedicatòria, era fidel a la divisa sagrada que, treta d'Isaïas havia col·locat com a capçalera de *La tradició catalana*: "Penseu en la pedrera don heveu estat tallats".»¹⁶⁰

No seria correcte enquadrar l'obra de Torras, sense un estudi més acurat, en el calaix del conservadurisme polític de la Catalunya del segle XIX, com afirma amb vehemència Cuscó i Clarasó: "Si volem analitzar el pensament de Torras i Bages, el que no podem fer és situar-lo, historiogràficament, com una mera resposta al debat, a la segona meitat del segle XIX, que se suscità en l'Església catòlica catalana entre l'integrisme i el conservadorisme. Fer-ho només pot ser fruit d'una ingenuïtat històrica que des del futur reescriu una metahistòria on tot ha anat encaixant dins de la corba del progrés."»¹⁶¹

L'anàlisi del pensament de Torras revela aportacions molt diverses i seria un error intentar interpretar la seva personalitat intel·lectual a partir de coordenades lògiques que redueixin el seu pensament a les seves funcions estrictes. En un moment en què la revolució liberal s'ha demostrat fracassada, va a la recerca de solucions vàlides des de la perspectiva catòlica i arriba a qualificar la seva proposta de democràcia catòlica.

Torras, a redós de Llorens, és el primer que intentarà recuperar una consciència nacional catalana, i és aquí on rau la seva originalitat i no en la defensa del conservadurisme.

¹⁶⁰ Josep Torras i Bages: *La tradició catalana*, pròleg de Joan Benet i Baltà, 3ª edició, ps. 10-11. Veure còpia de la portadella i dedicatòria de l'edició original a DOCUMENT 56.

¹⁶¹ Joan Cuscó i Clarasó: *op. cit.*, p. 146.

A *La tradició catalana* s'intenta convèncer de la capacitat de rebrotament del poble català per afirmar i mantenir la seva personalitat pròpia. El model polític que proposa no seria dirigit pels principis liberals, però tampoc pels de l'Antic Règim; seria més aviat un regionalisme centrat en l'Església que lluitaria contra l'afany homogeneïtzador dels estats moderns. D'aquesta manera se situaria en l'òrbita del regionalisme defensat per Lleó XIII i la llibertat civil de què parla la religió cristiana. Torras, a més, considera que els ideals de llibertat, igualtat i fraternitat no són exclusius ni originals de la Revolució francesa, sinó que formen part del fonament de la doctrina catòlica, cosa que permetria a l'Església instaurar una societat inspirada en aquests principis. I encara més, el cristianisme –segons Torras– ha estat un punt d'inflexió i un salt qualitatiu que ha permès reprendre i perfeccionar la filosofia clàssica, perquè ha trencat i “internacionalitzat” l'antic exclusivisme de les velles societats. Torras segueix les mateixes idees de Llorens¹⁶² al respecte: la filosofia moderna deriva dels pares de l'Església i arriba fins al segle XIX. Cal, però, remarcar que ambdós, igual que va fer Menéndez Pelayo, marginen els corrents de pensament no procedents del cristianisme. Però no tot van ser coincidències entre mestre i alumne, malgrat que Torras sempre reconeixerà que Llorens fou qui li féu despertar l'interès definitiu pel pensament especulatiu. El capellà sempre es mantingué més còmode en l'escolàstica; el tomisme és més accessible que no pas el mètode introspectiu proposat per Llorens a partir de la filosofia escocesa que pretén analitzar i estudiar la pròpia consciència.

Torras considerava elitista la filosofia del sentit comú perquè l'esforç que demana l'anàlisi interna no està a l'abast de tothom: és més senzill rebre els resultats ja elaborats del pensament d'un filòsof, tal i com Torras fa amb Sant Tomàs, però Llorens el que pretenia no era donar fórmules, sinó estimular el raciocini dels seus deixebles. Torras reconeix que Llorens li havia demanat llibres del filòsof d'Aquino, cosa que demostraria el poc contacte que hi havia establert fins el moment i desargumentaria aquells que, com el futur bisbe de Vic, afirmaven, un cop mort Llorens, que el seu pensament s'adreçava en els darrers anys cap a l'escolàstica. Potser Torras tingué la pretensió d'haver influït sobre el seu mestre a través de les converses posteriors a les classes, i tot i que afirmava

¹⁶² “(...) todo lo que se refiere al bienestar del hombre, todo ha sido producido por el cristianismo”
Francesc Xavier Llorens i Barba: *Apuntes de historia de la filosofía. Curso de 1855-1856 por D. Javier Llorens*. Manuscrit inèdit conservat a l'Arxiu Bibliogràfic Pere Regull de Vilafranca, p. 36. Citat per Joan Cuscó i Clarasó: *op. cit.*, p. 148.

que la filosofia de Llorens el portà al tomisme, no es troba entre els escrits i dictats d'aquest prova evident que l'escolàstica marqués decididament el seu pensament.

Torras, de qui la influència més poderosa provenia del Seminari, on els pares de l'Església eren la principal font del pensament, volgué sempre remarcar que Llorens, al final de la seva vida, es disposava a seguir l'impuls neoescolàstic que marcà la Universitat en les dècades finals del segle. D'altres, com veurem, destacaven del pensament llorensià una actitud consirosa que li permetia obrir les portes a la consideració crítica d'altres filosofies europees.

Llorens no promogué la revitalització del pensament escolàstic (neoescolasticisme o neotomisme) malgrat els estímuls rebuts per alguns alumnes com Torras, cosa que no significa en absolut cap mena de distància amb els dogmes catòlics, sino més aviat que Llorens cercava en els nous corrents, i no tant en la llunyana Edat Mitjana, les doctrines més adients per a la modernització del pensament col·lectiu tradicional que permetessin establir ponts d'enteniment entre aquestes doctrines i les necessitats de la nova societat liberal en procés de constitució. Tractava de relativitzar la potència de la racionalitat materialista aprofitant els recursos d'una escola, com l'escolesa, habituada a bregar dialècticament amb l'empirisme, l'escepticisme i amb altres doctrines filosòfiques d'arrel protestant¹⁶³. L'Església catòlica, en sintonia amb el que defensava Torras, va acabar per decretar un retorn a l'escolàstica quan Lleó XIII, en l'encíclica *Æterni Patris* (1879), exhortava a l'estudi de la filosofia del sant d'Aquino i la considerava com l'única vertadera. Llavors les principals universitats del món catòlic el van adoptar com a principal eix filosòfic, d'aquí els esforços posteriors de Torras o Milà per interpretar Llorens sota aquests postulats i allunyar-lo de possibles interpretacions "errònies"¹⁶⁴.

¹⁶³ No s'ha de menystenir el rerefons de lluita religiosa que es lliurava en la defensa o atac dels diferents sistemes filosòfics. Tota l'escola escolesa va ser promoguda per autors presbiterians (veure nota 360 i també 332, 352 i 541), que feia temps havien abandonat la rigidesa dogmàtica de la predestinació calvinista predicada per John Knox per tal d'explorar les vies del lliure pensament. Aquesta escola, introduïda per Martí d'Eixalà i divulgada per Llorens degué ésser prejutjada pel sector més radical del catolicisme català en funció del bressol teològic, malgrat no expressar les seves prevencions obertament. Tanmateix, existia un interès, per part de la burgesia catalana, d'adquirir coneixements sobre la moral i els principis protestants, anglosaxons i germànics, d'ordre pràctic. Gaietà Vidal i Valenciano traduí el 1868 l'obra de Benjamin Franklin *El camí de la fortuna. Consells breus i senzills per a ser ric*.

¹⁶⁴ Amb l'encíclica *Æterni Patris* (1879), el papat confirmava la via tomista per restaurar de la filosofia cristiana i conciliar-la amb les noves doctrines científiques que podien dur al materialisme i a l'ateisme: "[...] els suprens pastors de l'Església sempre jutjaren propi de llur missió promoure amb totes les forces les ciències que mereixen tal nom, i alhora proveir amb singular cura per què les ciències humanes s'ensenyin a tot arreu segons la regla de la fe catòlica. [...] però ara, per la gravetat de la qüestió i la

La relació entre els neotomistes i Llorens va ser objecte d'un debat inflammat entre Menéndez Pelayo i Torras i Bages. El primer negava el neoescolasticisme del mestre i criticava aquells que volien apropiarse en exclusiva de la seva autoritat intel·lectual:

“Con más celo que discreción, algunos discípulos suyos han querido concederle el honor póstumo de haberse inclinado en sus últimos tiempos al neoescolasticismo. Ni mis recuerdos personales, ni lo que he aprendido de quienes más íntimamente le trataron me permiten afirmar tal cosa (...) Confiaba demasiado en la espontaneidad racional, para que fuera a repetir el crimen del tirano Macencio, encadenando al muerto con el vivo. Vivió y murió en la escuela de Hamilton, libremente interpretada, y sin rechazar nunca el poderoso elemento de la analítica kantiana, que le sirve de indispensable preámbulo”¹⁶⁵.

Però Torras sempre insistí que el pensament de Llorens anava encaminat a unir la filosofia escocesa amb l'escolàstica, construint ponts més que no pas superant el tronc doctrinal del catolicisme tradicional:

“Diu en Menéndez y Pelayo que alguns deixebles de dit professor, amb més zel que discreció, han volgut concedir-li l'honor pòstuma d'haver-se inclinat en sos darrers temps al neoescolasticisme, fet que ell nega. Lo que nosaltres podem assegurar-li és que

condició dels temps, ens veiem compel·lits per segona vegada a tractar amb vosaltres d'establir per als estudis filosòfics un mètode que no solament correspongui perfectament al bé de la fe, sinó que s'hi adigui amb la mateixa dignitat de les ciències humanes.[...]

“Sabem molt bé que no falten aquells qui, enlairant més del que fóra just les facultats de la naturalesa humana, defensen que la intel·ligència de l'home, un cop sotmesa a l'autoritat divina, cau de llur natural dignitat [...] però aquestes doctrines estan plenes d'error i de fal·làcia [...] Al contrari, la fe cristiana, recolzada en l'autoritat de Déu, és mestressa infal·lible de la veritat [...] Per la qual cosa, aquells que uneixen l'estudi de la filosofia amb l'obediència a la fe cristiana, raonen perfectament, perquè l'esplendor de les divines veritats, rebut per l'ànima, auxilia la intel·ligència, a qui no lleva gens llur dignitat, sinó que suma moltíssima noblesa, penetració i energia [...]

“Cal afegir a això que el Doctor Angèlic [Sant Tomàs] esbrinà les conclusions filosòfiques en les raons i principis de les coses, aquells que s'estengueren llargament, i que tanquen en el seu si les llavors de quasi infinites veritats, que obririen amb fuit abundantíssim mestres posteriors. [...] Àduc, distingint molt bé la raó de la fe, com es just, i associant-les tanmateix amigablement, conservà els drets d'una i de l'altra, proveí a sa dignitat talment, que la raó remuntada a la més gran alçada en ales de Tomàs, gairebé no pot enlairar-se a regions més sublimes, ni la fe pot quasi esperar de la raó més i més poderosos auxilis dels que fins ara ha assolit per Tomàs.”

“Tot el relatiu a la genuïna noció de llibertat, que avui degenera en llicència, a l'origen diví de tota autoritat, a les lleis i a la seva força [...] és ensenyat per Tomàs, té una robustesa grandíssima i invencible per aterrar els principis del nou dret que, com tothom sap, són perillosos per al tranquil ordre de les coses i per al públic benestar.”

¹⁶⁵ Marcelino Menéndez Pelayo: “De los orígenes del criticismo y especialmente de los precursores de Kant” dins *Ensayos de crítica filosófica*, Santander, 1948, p. 213.

més d'un cop ens havia dit que tot son treball es dirigia a enllaçar sa doctrina amb la de l'Escola.»¹⁶⁶

Torras fa valer, davant l'opinió de Menéndez, paraules directes de Llorens i uns hipotètics apunts corregits de la mà de Llorens¹⁶⁷, cosa que no podia aportar el santanderí, qui a penes conservava records personals del mestre, però a la influència del qual, afirmava, podia agrair no ser ni krausista ni escolàstic.

El treball de Torras i Bages va obrir un important camp de reflexió política –en paral·lel a altres autors anteriors com Almirall¹⁶⁸- que va ser seguit i contrastat per altres autors com Pere Muntañola i Carné (1870-1943?)¹⁶⁹ i Enric Prat de la Riba i Sarrà (1870-1917)¹⁷⁰. Torras veia necessària una tasca d'investigació i de divulgació que facilités l'esclat de la personalitat pròpia de Catalunya; no fer-ho, rebutjar l'existència d'aquest esperit nacional, fóra condemnar el país a la desaparició com entitat social diferenciada. Desapareixeria, així, la literatura, la història i la filosofia de tot un poble.

Seguint els eixos programàtics de Llorens, Torras centra el seu interès en desvetllar a grans trets el pensament d'una selecció de filòsofs autòctons: Sant Ramon de Penyafort, Ramon Llull, Sant Vicenç Ferrer, Francesc Eiximenis i Joan Lluís Vives. Pretenia d'aquesta manera demostrar, com deia el seu mestre, que el pensament filosòfic d'un poble no és un element nou de la consciència humana, sinó quelcom especial que es va formant a través d'aquesta, i que es manifesta quan aquesta consciència-esperit nacional, madura.

¹⁶⁶ Josep Torras i Bages: *La tradició catalana*, Obres Completes, volum I, p. 368, nota.

¹⁶⁷ Eduard Valentí i Fiol: *El programa antimodernista de Torras i Bages* “Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona”, XXXIV, Barcelona, 1971-1972, ps. 18-19. Comenta com l'any 1913 Tomàs Carreras i Artau demanà al bisbe de Vic els apunts, corregits per Llorens, que demostraven l'adscripció indubtable del mestre a l'Escolàstica. Torras no els hi va proporcionar pas, cosa que fa pensar que no devien ser tan clares les proves en favor de les tesis dels neotomistes.

¹⁶⁸ Valentí Almirall i Llozer: *Lo Catalanisme: Motius que'l lligitiman, fonaments científichs y solucions prácticas*, Llibreria Verdaguer i Llibreria López, Barcelona, 1886.

¹⁶⁹ Pere Muntañola i Enric Prat de la Riba: *Compendi de la doctrina catalanista. Premiat en lo Concurs Regionalista del Centre Català de Sabadell. Aprobat per la Junta Permanent de la Unió Catalanista*, Impremta de Lo Catalanista, Sabadell, 1894.

¹⁷⁰ Enric Prat de la Riba i Sarrà: *La Nacionalitat Catalana*, Tipografia L'Anuari de la Exportació, Barcelona, 1906. Els capítols V, VI i VII ja s'havien donat a conèixer en una conferència de Prat a l'Ateneu Barcelonès el 1897.

A través de l'Institut d'Estudis Universitaris Catalans, Torras va publicar l'any 1907 el darrer article referent a la personalitat i pensament de Llorens¹⁷¹, a instàncies de Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970), dins la revista de l'esmentada institució. Una carta adreçada a Josep Dach's fa referència al procés d'elaboració de l'escrit:

“Me sembla que les observacions que fas ja queden satisfetes degudament amb petites afegidures. També he fet una petita afegidura que aclara l'escrúpol d'en Martí i d'en Lladó, nascut de la distinta interpretació de la paraula *demonstració*, que en Llorenç i jo empleam en lo sentit amb què la usa S. Tomàs.

De consegüent ja pots tirar avant, seguint la ordenació que m'indiques que em sembla molt conforme. De totes maneres abans de remetre l'escrit a l'Abadal hi donaràs una llegida, per si convé alguna altra correcció [...]”.¹⁷²

En carta del 14 de setembre d'aquell mateix any, Joan Maragall, usual lector de tot allò que publicava Torras, li manifesta la grata impressió que li causà l'article: “Me fa l'efecte que ja en sabem tot lo substancial, ara, d'en Xavier Llorens: de l'home i de la doctrina”.

Serra i Hunter, el primer estudi rigorós sobre Llorens

Quan Serra i Hunter afrontà els seus treballs sobre Llorens, precedent seu a la càtedra d'Història de la Filosofia, ja s'havien editat diversos estudis en record del mestre vilafranquí (Barallat, Clascar, Masferrer, Torras). La diferència és que l'estudi de Serra havia estat precedit d'una acurada recerca dels materials que hi feien referència. Corre el rumor encara, ja gairebé amb caire de llegenda, que els papers de Serra sobre Llorens ocupaven una maleta el destí de la qual desconeixem: marxà a l'exili mexicà Serra amb la maleta dels papers de Llorens? Es quedà a Barcelona i algú se'n va emparar d'ella, protegint-la fins a fer-la perdre? Està en algun pis de Barcelona on els hereus del possible custodi no coneixen el valor dels papers que hi conté? El que sí és clar és que

¹⁷¹ Josep Torras i Bages: *En Xavier Llorens i Barba. Records íntims d'una filosofia*, article de la revista “Estudis Universitaris Catalans”, Barcelona, març-abril de 1907.

¹⁷² Fortià Solà i Moreta: *Epistolari de J. Torras i Bages* (volum III de la *Biografia de J. Torras i Bages*). Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, p. 229.

la documentació més abundant sobre Llorens està en les dues carpetes del seu expedient de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona. La resta queda dispersa i no ha estat gens fàcil anar-la resseguint. Esperem que aquest treball nostre serveixi, al menys, per relligar la localització dels principals documents llorensians. Un altre indret per obtenir-ne és el propi expedient de Serre i Hunter, que conté alguns papers referents a Llorens.

Jaume Serra i Hunter (1878-1943) nasqué a Manresa i morí a Mèxic destacà des de la seva joventut pel seu catalanisme ferm, però no arrauxat, i exercí la política. Historiador de formació, fou catedràtic des de 1913 en uns anys de crisi dins la Universitat per la poca idoneïtat de bona part del professorat. Bilbeny el considera de “tendència vers l'idealisme moderat, influïda per l'espiritualisme filosòfic de Ravaisson i de Boutroux i pels psicologisme escocès”¹⁷³ Ja des de la seva tesi doctoral Serra apunta la preocupació pels temes esmentats. Malgrat els paral·lelismes amb Llorens, dissenteix d'aquests en el terreny de la Metafísica perquè no el considera prou agosarat com per acceptar algunes de les aportacions de l'idealisme, que Serra considera positivament quant a la ciència de l'esperit. Tanmateix reconeix, amb Llorens, la necessitat de basar les noves especulacions sobre la tradició filosòfica autòctona, el classicisme. La principal obra de Serra fou *Filosofia i cultura* (1930-1932) i pòstumament deixà *El pensament i la vida* que fou publicada a Mèxic (1945).

Jaume Serra ja havia dedicat alguns treballs a l'anàlisi i divulgació del pensament català, entre altres un article a Ramon Turró (“Revista de Catalunya”, 1928). Respecte a Llorens, li dedicà la coordinació del tercer volum de les *Lecciones de Filosofia* que es publicaren l'any 1920, el mateix en què apareixia el seu estudi *Alguns aspectes de la vida universitària del Dr. Llorens i Barba*. En aquells anys li fou encarregat l'article corresponent a Llorens en l'Enciclopèdia Espasa-Calpe. Finalment, l'article *Xavier Llorens i Barba. Estudis i carrera professional. La seva actuació docent*, publicat a “Arxius de l'Institut de Ciències” de l'IEC l'any 1937 es pot considerar el millor estudi sobre el tema que s'havia publicat fins llavors. Lluny del to encomiàstic dels seus precedents, i de la biografia feta d'anècdotes i records recollits, Serra es dedicà a la feina positiva d'aplegar, ordenar l'expedient de Llorens a la Universitat i a utilitzar el material de primera mà que s'en conservava llavors. Aquests treball, ja ho hem dit

¹⁷³ Norbert Bilbeny: *Filosofia contemporània a Catalunya*, p. 222.

abans, no tingué gaire difusió perquè la majoria dels exemplars van ser destruïts durant la guerra, i després d'ella les condicions en què quedà el país impediren Serra i Hunter continuar els seus treballs sobre Llorens, que mai no va aplegar en un llibre. Aquest article ha estat per el nostre treball que ara finalitza un dels eixos que ens ha permès avançar en la recerca sobre Llorens i Barba i ens ha aportat elements molt útils sobre la seva activitat docent. Esperem haver reeixit tant en el valor de les noves troballes com en la confecció de la vida privada i professional del personatge dins del seu entorn social, polític i acadèmic.

IV

CONCLUSIONS

L'objecte principal d'aquesta tesi ha estat estructurar la biografia de Llorens i Barba –la seva trajectòria vital i acadèmica- a través del seu temps, del seu marc filosòfic i del desenvolupament de la Universitat de Barcelona a la qual estigué lligat durant més de vint-i-cinc anys de la seva vida.

En primer lloc he traçat l'entorn familiar dins del qual va néixer i es va criar. Un entorn del tot procliu a l'estudi per la quantitat de parents propers que eren o havien estat professors d'universitat a Cervera. Destaca per damunt dels altres la influència que exercí sobre Llorens el seu oncle Fèlix Barba, jurista i polític, que defensà sempre a les Corts espanyoles la utilització del català en l'àmbit jurídic, ja que era la llengua de la immensa majoria dels catalans aleshores. L'oncle degué substituir en moltes ocasions la figura del pare de Llorens, militar, mobilitzat amb motiu de la Primera Guerra Carlina al final de la qual va morir, just quan Llorens havia iniciat els seus estudis universitaris. Fou molt important també la influència de la mare, Francesca Barba, segurament la persona per qui devia sentir més afecte, la mort de la qual s'especula que accelerà la mort del propi Llorens. Tant Francesca com Fèlix eren fills de Manuel Barba i Roca, prohoms vilafraquí i terratinent que impulsà millores en l'agricultura del Penedès i insistí en que la inversió pública construís i arrangés les carreteres, úniques vies de comunicació de Vilafranca amb les poblacions veïnes i amb el port de Vilanova.

Segons les dades que hem extret del registre de la propietat no podem dir que els Llorens i Barba fossin grans terratinents. L'explotació a parceria o arrendament (a rabassa no n'hem trobat) de les seves terres no devia donar grans beneficis a la família, per això els podem considerar mitjans propietaris, la qual cosa els devia impulsar a trobar altres fonts de rendes a través de l'estudi exercint el dret i la docència, a banda del comerç del producte de les seves terres.

En els seus estudis Francesc Xavier Llorens va destacar com un bon alumne en totes les matèries que va anar cursant al Seminari de Tarragona, on féu la secundària, i després un curs -per lliure a causa de la guerra- en la Universitat de Cervera. L'any 1836 es desplaçà a Barcelona on va cursar les carreres de Jurisprudència i de Filosofia al mateix temps que ho feien tota una sèrie de personatges que marcaran el devenir de la Catalunya del segle XIX: Manuel Milà i Fontanals, Narcís Monturiol, Estanislau Figueras, Víctor Balaguer, Manuel Duran i Bas, Antoni de Bofarull, Josep Coll i Vehí i Francesc Pi i Margall. A part dels estudis universitaris, Llorens es matriculà en altres matèries de les escoles de la Junta de Comerç per completar la seva formació. En el Col·legi Cordelles, seu de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts va fer dos cursos de Filosofia amb Ramon Martí d'Eixalà i degué ser en aquelles aules que Llorens va començar a perfilar el seu futur professional de la mà del seu mestre

Llorens va ingressar com a professor substituït de Geografia a la Universitat el 1846, quan comptava 26 anys. No podem considerar que la seva carrera docent fos gaire precoç, però sí molt ferma, ja que l'any següent obtenia per oposició, amb poques setmanes de diferència, la càtedra de Psicologia i Lògica de l'Institut (inserir en la Facultat de Filosofia) i la càtedra de Filosofia i la seva història de la Facultat. Renuncià, evidentment, a la primera en favor de la segona.

L'ingrés definitiu de Llorens a la Universitat coincidí amb l'etapa d'estabilització del centre situat en l'antic convent del Carme, sobretot pel que fa a la seva plantilla de professors, on la majoria ho eren per nomenament del rector i recomanació dels catedràtics. Abans del Pla Pidal per a l'ensenyament de 1845 existia encara més precarietat per a la majoria de docents, que no veien clar el seu futur en la universitat, i aquells que podien de seguida buscaven la sortida professional fora de la docència. Tot depenia d'unes lleis d'ensenyament provisionals que, d'altra banda, tenien l'efecte de donar molta autonomia a les universitats, no així quant als pressupostos, cosa que provocava la ingrata situació de veure's retardar-se molt el cobrament de les nòmines. Amb el Pla Pidal es va aconseguir un cert reordenament, però pel camí va quedar l'autonomia dels centres: qualsevol decisió, important o no, calia que rebés la confirmació de la Direcció General d'Instrucció Pública.

Sobre l'activitat docent de Llorens, pocs dels seus estudiosos n'han remarcat el paper com a professor de Geografia, explicant una Geografia física inspirada en Carl Ritter i Herder on l'home i les civilitzacions es veuen condicionats pel medi que ocupen o volen abastar. Aquesta doble funció de professor de Geografia i Filosofia també la va tenir E. Kant. Llorens degué guanyar-se molt bona fama com a professor de Geografia ja que Martí i Pradell no va tornar a exercir aquesta càtedra després que el substituï Llorens. L'any 1858 el Ministeri el nomenà oficialment per a l'assignatura i l'exercí fins a la seva mort.

Com a catedràtic de Filosofia Llorens en 1849 Llorens ocupava el número 269 d'un total de 290 i no va obtenir la categoria d'ascens fins 1864 (la segona de les tres previstes). Sempre es va oposar a iniciar per pròpia voluntat els tràmits per demanar mèrits i ascensos; eren els seus companys els que duïen la iniciativa. Considerava que no calia premiar algú pel simple fet de complir amb llurs obligacions, i era crític amb la maquinària de l'administració central, plena de prepotència, corrupció i clientelisme. L'any 1868 era ascendit al número 90 de l'escalafó de catedràtics amb un sou anual de dos mil escuts (cinc-mil pessetes)

Si la possessió d'una universitat literària havia estat un dels principals cavalls de batalla de l'elit econòmica i política de Barcelona, calia completar aquests estudis –bons per a la represa cultural del país, però poc útils econòmicament llevat dels de Dret- amb una escola d'oficis que proporcionés els especialistes bàsics i superiors que la creixent indústria demanava. Així s'arribà a la creació de l'Escola Industrial el 1851 instal·lada en l'antic convent de Sant Sebastià, que incorporava moltes de les escoles de l'antiga Junta de Comerç, llevat d'alguns estudis com la Nàutica que es quedava l'Institut. Si bé aquesta escola solament podia donar els nivells elemental i d'aplicació, des de 1867 fins 1897 l'Escola Industrial de Barcelona serà la única d'Espanya, i formarà els enginyers que contribuïren al creixement industrial del país. La formació de tècnics especialitzats, i la seva projecció social i econòmica inicià una certa competència respecte als titulats superiors en carreres literàries, creant una divisió entre científics i literaris - incrementada per la divisió de la Facultat de Filosofia en Filosofia i Lletres i Facultat de Ciències arran de la llei Moyano-, que no ha estat gens positiva per crear vies de comunicació i col·laboració entre ambdues especialitats. S'ha acabat per perdre, o

gairebé, una visió més humanista del món per part dels científics, i una actitud més rigurosa i metòdica per part de molts homes i dones de lletres.

La llei Moyano, com hem vist, va significar un canvi molt important per a la Facultat de Filosofia de la qual formava part Llorens. D'una banda es van separar els estudis científicotècnics i de l'altra es va donar entitat pròpia d'Institut als cursos inferiors de la carrera. Es tendia a una necessària especialització dels batxillers i llicenciats, seguint el model francès, perdent-se així la formació integral que es pretenia des dels temps de la Il·lustració i de la qual Llorens era fill: ja hem vist que cursà, a part de les oficials de la seva carrera, assignatures científiques i Matemàtiques. La llei Moyano significa un trencament amb aquesta forma un tant romàntica de concebre el saber i introdueix la practicitat en els estudis, pensant en formar quadres per a la nova administració i professionals que es desenvolupin en una societat cada cop més complexa. La llei copià el sistema centralista de les lleis franceses d'instrucció pública, instrument essencial de nacionalització estès per tot el territori, però no comptà amb els mitjans necessaris per fer sentir els seus efectes més enllà d'algunes capitals de província.

La construcció del nou edifici de la Universitat a l'Eixample va significar una nova lluita política entre la burgesia barcelonina, agrupada en diverses corporacions i el seu Ajuntament, i els polítics de la Cort madrilenya. L'activitat dels diputats catalans com Anglasell, Agell i, sobre tot, Víctor Arnau, van incitar l'aprovació dels pressupostos destinats a la nova obra. Curiosament Llorens serà un dels primers professors a estrenar les noves aules, encara per acabar, a causa de la ruina imminent que amenaçava l'edifici del convent del Carme.

Com a professor de Filosofia, Llorens va veure canviar el nom de la seva assignatura en diverses ocasions. El Pla Pidal la denominava Filosofia i la seva història, més tard, una de les reformes del ministre Orovio de 1866 va ser la de canviar l'estructura de l'assignatura, que quedà desglossada en Psicologia i Lògica, cursada en l'Institut, i Metafísica i Ètica com a matèria dels estudis superiors de segon grau. Pels estudis de doctorat quedava l'Estètica i la Història de la Filosofia, però aquests no podrien ser cursats a Barcelona fins el mes d'octubre de 1868. Poc després l'assignatura de Llorens passà a denominarse simplement Metafísica, nom que conservà fins a la mort del mestre.

Llorens sempre va conservar la fama de bon professor, d'aquells que han arribat a entendre perfectament el seu comès pedagògic per damunt de qualsevol altra consideració acadèmica. Certament deixà orfes d'escrits aquells que haguéssin volgut poder conservar el seu saber en les pàgines d'algun tractat, assaig o reflexió a l'entorn de la Filosofia. Es diu que havia començat a traduir del llatí una obra de Joan Lluís Vives (*De anima et vita*) però no hi ha cap prova que ho avaluï. També existeixen referències a un discurs fet com a sessió necrològica dedicada a Martí d'Eixalà a l'Acadèmia de Bones Lletres, però ningú sap on para i es pot donar per desaparegut. En canvi ens queden diverses versions dels seus apunts de classe i aquests demostren una gran claretat expositiva, posen de manifest les seves influències filosòfiques, entre elles Kant, malgrat la discussió encetada al respecte entre Torras i Bages i Menéndez Pelayo, i sobre tot, els apunts de Lluís Àlvarez, on assenyala la relació entre nació i llengua i entre aquella i l'estat que degué ser motiu de sorpresa i polèmica entre els alumnes més eixerits del seu moment (1855). Aquestes definicions no tingueren continuïtat durant els cursos següents, si tenim en compte els apunts posteriors que hem consultat. Suposem que la facilitat amb què hom podia arribar a definir també, alshores, Catalunya i altres territoris com a nacions sotmeses, devien recomanar Llorens d'apaivagar el tema: Europa estava vivint la plena efervescència nacionalista de polonesos, alemanys, italians, hongaresos, i abans dels belgues, dels grecs, etc. Calia adoptar un discurs que no entrés en total contradicció amb el nacionalisme espanyol centralista, cal recordar que ell era funcionari i estava sotmès a uns reglaments i directives. O, com alternativa, podia optar per no tocar aquests temes tan sensibles malgrat que, d'altra banda acabarien esclatant a Espanya a través del federalisme i a Catalunya amb el catalanisme prenacionalista d'Almirall.

L'entorn del pensament europeu romàntic era també el gresol on el pensament català reactivat fonia la tradició dels filòsofs autòctons amb les noves idees. Tant Martí d'Eixalà com Fèlix Janer i el propi oncle Fèlix Barba eren convençuts defensors dels valors indígenes, així influïren sobre Llorens per entrar en coneixement amb els autors clàssics catalans com Ramon Llull, Ramon Sibiuda i Joan Lluís Vives. Tanmateix, com a escola de pensament, la que va rebre dels seus mestres va ser l'Escola escocesa de Thomas Reid, Dugald Stewart i, sobre tot, William Hamilton. Aquesta escola havia considerat com a precedent del seu discurs algunes obres de Joan Lluís Vives, per la

qual cosa aquells catalans de la primera meitat del XIX podien sentir-la com a cosa pròpia, gairebé.

La filosofia de Llorens i Barba, a través dels seus escrits, és plenament romàntica, historicista i espiritualista, tot i que concedia molta importància l'estudi de la Psicologia i de la Lògica. El vessant romàntic queda clar en la *Oración inaugural* de 1854-1855 demana que siguin estudiats i considerats els fonaments que suporten l'edifici de la cultura d'un país, que no s'abandoni la tradició i es caigui en la obnubilació de tot el que ve de fora. Posa així en dubte la idea que el progrés en el pensament hagi de venir necessàriament, a un poble força retardat, dels seus veïns del nord. Però això no significava en absolut que Llorens defensés la tradició ultramontana dels carlins, ni que negués els canvis necessaris per recuperar un equilibri molt difícil de retrobar d'ençà la Guerra del Francès. Al contrari. El que Llorens buscava era un equilibri de forces, en el camp del pensament, que permetés la conciliació del món l'antic amb el modern: la conciliació de l'espiritualisme heretat d'escolàstics i humanistes amb el materialisme científista que podia esdevenir la porta a l'ateïsmo. Llorens surt en defensa de la conservació de la capella de Sant Joan de Vilafranca quan la segona desamortització l'havia afectat i ja hi havia inversors disposats a comprar-la i enderrocar-la, en canvi no escriu ni una ratlla lamentant l'establiment del ferrocarril ni de cap altre invent modern, ans al contrari, utilitzà el tren i el seu oncle fou dels que negociaren el seu pas per la seva vila natal.

A la conjunció entre el món físic i l'espiritual, que els francesos anomenaven eclecticisme, aquí es denominà filosofia del sentit comú per influència escocesa. Posteriorment es va voler identificar aquesta tendència del pensament amb la d'una hipotètica forma de ser específicament catalana: el seny. La moderació dels polítics catalans, molts d'ells vinculats a la Universitat, en els parlaments del segle XIX i de la primera part del segle XX retrataven una tipologia conservadora de l'home català, seriós i pragmàtic, que, en realitat, era una pintura parcial de la societat catalana. En períodes de crisi o canvi sovint la política espanyola ha apel·lat al seny català en aquesta primera acepció. Però hi ha una segona manera d'entendre el seny o sentit comú: solament cal recordar que en els períodes democràtics, quan l'oligarquia econòmica catalana no dominava totalment els comicis, altres polítics catalans també intel·lectuals professionals han donat prou mostres de radicalisme: Pi i Margall, Sunyer i Capdevila,

Almirall o més tard Macià i Companys. En aquests casos, la moderació en les formes precedia les idees més radicals que s'havien escoltat mai les Corts espanyoles. Així doncs, cal pensar que o bé el seny, el sentit comú, solament defineix una part de la personalitat catalana, conservadora i malfiada davant dels canvis, o bé que aquest seny es refereix a la manera d'exposar, ordenada i raonada, de les idees pròpies, que poden entrar en conflicte amb les d'altres persones o grups als quals s'incita a seguir la mateixa metodologia. Segons la segona aquesta definició, doncs, el sentit comú no implica comunitat de sentits en un concepte o problema concret, es referiria més aviat a la forma de plantejar els problemes, enraonats i meditats, però que poden entrar en conflicte amb altres opinions basades en plantejaments diversos. Seria llavors quan es produiria una negociació per acostar les premisses o s'aniria a un arbitratge per evitar la confrontació fora dels parlaments.

Quan es va fer pública l'obra de Llorens, la publicació dels apunts dels seus deixebles l'any 1920, alguns intel·lectuals com Unamuno i el jove Josep Pla van criticar-la en bloc, carregant contra l'obra i contra el personatge. Cap dels dos comentava cap aspecte concret, les menystingueren i prou. No obstant això se'l seguí estudiant a Barcelona per part d'alguns professors universitaris. Un d'ells, Tomàs Carreras i Artau en feu una defensa molt ben argumentada en la seva obra *Història del pensament filosòfic a Catalunya* i l'historiador Antoni Sabater i Mill també dedicà unes planes a rescabalar la memòria del seu convilatà a *Ensayo monográfico sobre Francisco Javier Llorens y Barba*

Quant a la religió Llorens era creient i catòlic. No podem afirmar que fos practicant regular als oficis. Sobre aquest particular les seves cartes no aporten informació definitiva, solament es troba alguna referència en Barallat, que no fou precisament un dels qui més el va conèixer, sinó que es dedicà a rescatar informació d'aquells que sí el tractaren (recordem que Fèlix Barba desautoritzà amb la seva absència la lectura del discurs d'homenatge a Llorens preparat per Barallat, advocat conservador). Per les seves relacions, i per la doctrina impartida en les seves classes, a Llorens el podem ubicar en l'entorn del neocatolicisme, és a dir, en el catolicisme de caire liberal que tingué la seva arrencada en els primers anys del pontificat de Pius IX i que a Espanya fou divulgat per les obres de Jaume Balmes. Aquesta tendència, però, va quedar minimitzada si no desautoritzada per la jerarquia religiosa després de les revolucions de

1848 a Europa i de la desamortització de Madoz. El món catòlic espanyol girava a l'entorn dels escriptors i polítics reaccionaris com Donoso Cortés, Ortí y Lara i Nocedal, de forma que es complicava molt trobar un punt d'equilibri entre el poder polític i el gran poder moral que seguia significant l'Església catòlica a Espanya. En un pla menys intransigent, des d'un liberalisme conservador, actuava el grup dels apologistes, defensors de la comunió entre Estat i Església, però amb unes estructures formalment liberals. Josep Maria Quadrado i Joaquim Roca i Cornet són exemples (mallorquí i català) d'aquesta opció antirevolucionària, conservadora, però també antiabsolutista i contrària als excessos dels catòlics més ultramontans. Homes del sector conservador, criticaven les agressions contra el poder de l'Església comesos pels progressistes quan tenien ocasió, però també, com Llorens, criticaran els excessos del centralisme emparat en les constitucions conservadores. Mentrestant ell, es dedueix de la lectura de les cartes, semblava més interessat a conservar els nombrosos vestigis de l'arquitectura religiosa i civil heretats del passat que no pas disposat a lluitar per un o altre bàndol en l'enfrontament entre tendències politicorreligioses. El problema per ell, a les seves classes, es donava entre la creença religiosa i l'ateïsmes. El concepte de la seva fe no es rebaixava a una lluita entre sectes, sinó que era el resultat de la meditació metafísica. El problema per Llorens era el de compaginar els avenços de les ciències materials amb el manteniment d'una vida espiritual basada en la fe, i això davant dels seus alumnes, és a dir, d'un públic amb formació superior a la mitjana.

Un dels punts claus d'aquest treball ha estat destriar, en funció de les proves i de les diverses opinions, si va existir des del segle XIX una escola filosòfica específicament i característicament catalana. El cas és, segons el meu parer, que sí es pot parlar d'una Escola Filosòfica catalana o barcelonina radicada tant en la Universitat de Barcelona com en altres centres literaris com l'Acadèmia de Bones Lletres i l'Ateneu Barcelonès. Aquesta Escola sorgí de les lliçons i influència acadèmica de Ramon Martí d'Eixalà i tingué en Balmes, Llorens i Torras i Bages els seus principals exponents, però també tingué altres figures com Codina, Sabater o Masferrer entre altres. Els trets principals en tots ells són el tronc comú de la Filosofia escocesa, el psicologisme per sobre de la Metafísica i una tendència des de la mort de Llorens fins al sorgiment de Serra i Hunter cap al neotomisme. Durant la primera meitat del XX, Serra, els germans Carreras i Artau i en menor mesura Mirabent i Rubió i Lluch van estudiar el llegat de Llorens, el van valorar, el van divulgar i se'n van sentir hereus en certa mesura. La falta de

pretensions d'originalitat, però la claretat de les explicacions en els apunts de classe i de les idees en el discurs inaugural van fer que, sobretot Serra i Hunter, li dedicés dos treballs de divulgació, un d'ells en contrast amb el krausista Sanz del Río. Aquests lligams entre els deixebles dels deixebles de Llorens i ell mateix, que era deutor en bona part del seu mestre Martí d'Eixalà i el filòsof vilafranquí Fèlix Janer, estudiós de Vives i de Sibiuda, ens porten a afirmar que, efectivament, existí una Escola Filosòfica catalana que arribà, si més no, fins al final de la guerra civil espanyola quan molts professors, entre ells Serra i Hunter, es van haver d'exiliar. La continuïtat després de la guerra, si és que es pot considerar que existí, aniria de la mà dels dos germans Carreras, Tomàs i Joaquim, que no van ser represaliats pels vencedors. En tot cas, l'existència o no d'una Escola Catalana de Filosofia és un dels aspectes més discutibles d'aquest treball.

Respecte a l'acostament de Llorens al criticisme kantià, tot i que va voler ser minimitzat per Torras i Bages, qui apunta un hipotètic retractament tardà del catedràtic, el que és cert és que es troba a les seves lliçons una explicació del sistema kantià, amb alguna nota crítica, però es mantingué present en les seves lliçons fins a la seva mort, per la qual cosa considerem Llorens no un seguidor del filòsof alemany, però sí un divulgador molt autoritzat del seu pensament. La disputa entre Torras i Menéndez Pelayo en aquests punts es deu al zel neotomista que procurava imprimir el bisbe de Vic al pensament català de la seva època, refusant teories, procedents del món protestant, que podien reduir la fe a un procés del pensament i no a una gràcia sobrenatural.

Un altre punt important, sorgit ja abans d'iniciar la recerca, es la relació entre Llorens i Barba i el nacionalisme català. La seva lliçó inaugural de 1854 indicava clarament una preocupació de l'autor per aquest tema: es referia a una filosofia nacional, a un pensament autòcton que calia potenciar preservant l'herència del passat i incorporant les idees estrangeres que li fossin més adients. Però quan en aquesta lliçó explicitava una nació pròpia en referia a l'espanyola. Sabem, però, que tot i això el seu oncle i ell mateix eren grans amants de la cultura pròpia, i de la llengua; i la cultura i la llengua que els eren pròpies eren les catalanes. Podia, no obstant, això compaginar-se amb la consideració d'Espanya com la seva nació gran. Aquesta qüestió esdevenia molt més dubtosa si tenim present que Llorens definia, com Herder, la nació en funció de la seva llengua en els apunts del curs 1855-1856. El que valia per als alemanys, no podia valer per als catalans? Llorens no ho afirmà mai, però, i els seus alumnes? Amb aquestes qüestions,

que no trobarem posteriorment en cap altre plec d'apunts, Llorens contribuï a sembrar les llavors del catalanisme polític posterior. El que sí que tenim plenament registrat és el refús irònic vers el centralisme i la burocràcia madrilenya, que deixà escrit en més d'una ocasió en cartes als seus amics.

Una de les constants en la vida de Llorens, en la mesura en que el temps li ho permetia van ser els viatges per Espanya i en alguna ocasió també a França. Queda perfectament reflectit en les cartes als seus amics totes les impressions i sensacions que aquestes experiències li proporcionaven, i que podem entendre com un complement empíric als seus estudi sobre el país en forma plenament romàntica. Sovint viatja acompanyat d'algun volum de *Recuerdos y bellezas de España* que havia impulsat el seu amic Piferrer. Per Llorens, sobre tot els viatges per Andalusia i València, són petites incursions lluminoses, plenes d'atractiu, en un món oriental que recorda la història musulmana d'aquelles terres. De vegades aquests viatges eren per guarir alguna malaltia que no s'especifica. Molt diferents eren els realitzats pel nord de la península, de paisatges i tipologia humana més similar als catalans. De Madrid relata solament els afers oficials, la vida cortesana i burocràtica i el retrobament amb alguns pocs amics.

Els principals epistolaris que ens han donat informació sobre Llorens són el de Marià Aguiló, l'amic a qui escriu amb més confiança, el de Manuel Milà i Fontanals, a qui unia la confiança del paisanatge i compartir claustre, i el de Josep Maria Quadrado, inèdit fins avui, amb qui tenia una extraordinària afinitat espiritual i del qual hem pogut analitzar diversos trets de la personalitat de Llorens, confirmant els extrems de la seva religiositat, però també la negativa a exercir activament un apostolat de tipus polític ni a les aules ni en altres cercles d'acció políticoreligiosa (Unitat Catòlica). La vida social de Llorens es desenvolupava a partir de trobades personals amb companys, deixebles, personalitats vilafranquines, però defugia la congregació de grups gaire grans perquè considerava que enraonar es feia difícil amb més de dues persones. Tanmateix era soci de l'Ateneu Català des de la seva fundació, intuïm que per insistència dels seus amics Milà i Fontanals i altres catedràtics. No trobem, però, que accedís a fer cap conferència sobre els temes que ell dominava per a aquest auditori. Les seves explicacions, que han estat qualificades com apassionades, didàctiques i brillants, quedaven exclusivament dedicades a les classes universitàries.

Llorens va gaudir en vida d'una fama d'home savi i de referent en matèria de Filosofia que a la seva mort es va anar esvaint fins que alguns estudiosos del segle XX van provar de situar-lo en el lloc que li corresponia entre els precedents de la filosofia catalana contemporània. La falta d'obra original que pogués fixar el seu pensament a través d'algun assaig n'ha dificultat el coneixement i la valoració àdhuc entre els cercles intel·lectuals del país. Al seu propi poble natal, Vilafranca del Penedès, contrasta la memòria dedicada a Manuel Milà en forma de monument al capdemunt de la Rambla de Sant Francesc, amb la dedicada a Llorens: una plaça desangelada que és més aviat un carreró secundari. En tot cas del que no hi ha dubte és que la Filosofia impartida per Llorens, filtrada i adaptada a la seva concepció psicològica de la consciència com a motor del pensament, va servir de guia moral i de lògica pràctica a la generació que va posar les bases del catalanisme, tant en la seva concepció republicana i laica (Almirall: *Lo catalanisme*) com en la versió conservadora i catòlica (Torràs i Bages: *La tradició catalana*).